

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Α' ΚΥΚΛΟΥ)
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα:

Οι αιτήσεις προς τον Βασιλέα κατά την Πτολεμαϊκή περίοδο

Ελένη Αβδούλου

Επιβλέπων: Αμφιλόγιος Παπαθωμάς, Καθηγητής

Αθήνα
Σεπτέμβριος 2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Οι αιτήσεις προς τον Βασιλέα κατά την Πτολεμαϊκή περίοδο

Ελένη Αβδούλου

A.M.: 1013

Επιβλέπων: Αμφιλόχιος Παπαθωμάς, Καθηγητής

**Εξεταστική επιτροπή: Ροζαλία Χατζηλάμπρου, Επίκουρη καθηγήτρια
Χρήστος Φάκας, Λέκτορας**

Σεπτέμβριος 2017

Περίληψη

Αντικείμενο μελέτης της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελούν αιτήσεις της πτολεμαϊκής περιόδου, οι οποίες διασώζονται σε παπύρους και επιγραφές. Το εξεταζόμενο υλικό αποτελείται από 259 αιτήσεις στον βασιλιά (έντεύξεις). Έπειτα από μια σύντομη εισαγωγή σχετικά με το είδος του εξεταζόμενου εγγράφου έπονται οι τρεις ενότητες της εργασίας. Στην πρώτη από αυτές επιχειρείται η ομαδοποίηση των αιτήσεων ανάλογα με τη θεματική τους. Με αυτό τον τρόπο ο αναγνώστης είναι σε θέση να έχει μια πλήρη εικόνα του περιεχομένου των αιτήσεων που έχουμε μέχρι στιγμής στη διάθεσή μας. Συγχρόνως παρατηρούμε ότι η θεματική των αιτήσεων μαρτυρά τις εντάσεις που δημιουργούνταν συχνά ανάμεσα στους κατοίκους της Αιγύπτου. Στη δεύτερη ενότητα της εργασίας εξετάζονται οι αιτήσεις από φιλολογική σκοπιά και πιο συγκεκριμένα εξετάζεται η «ρητορική» των αιτήσεων. Επιλέχθηκαν για μελέτη εκείνες οι αιτήσεις που παρουσιάζουν κατά τη γνώμη μου μεγαλύτερο ενδιαφέρον ως προς την επιχειρηματολογία και τις τεχνικές συγκίνησης των αιτούντων. Παρόλο που ένα μέρος των αιτήσεων στον βασιλιά είναι αυστηρά δομημένο και οι αιτούντες δεν αφηγούνται πάντα αναλυτικά την υπόθεση, υπάρχουν ορισμένες αιτήσεις που δεν υπακούουν σε αυτούς τους κανόνες. Αυτές οι αιτήσεις μας φανερώνουν το έντομο συναίσθημα της αδικίας που νιώθει ο αιτών/η αιτούσα, ο/η οποίος/α προσπαθεί συχνά να τονίσει την αδυναμία του και να παρουσιάζει τον εαυτό του ως θύμα της πλεκτάνης του κατηγορουμένου, ώστε να συγκινήσει τον βασιλιά ή τους εκπροσώπους του (στρατηγός, χρηματιστές). Συχνά διηγείται λεπτομερώς και παραστατικά την υπόθεση, προκειμένου να της προσδώσει αληθοφάνεια και πειστικότητα. Παράλληλα απευθύνεται στον βασιλιά με ευγένεια και ενίοτε προσπαθεί να «εμπλέξει» τον βασιλιά στην υπόθεση επισημαίνοντας ότι από την αδικία που υφίσταται ζημιώνονται τα βασιλικά έσοδα ή ότι, αν βρεθεί λύση στο πρόβλημά του, θα μπορέσει να συνεχίσει να εκπληρώνει τα καθήκοντά του προς όφελος του βασιλιά. Υποστηρίζεται ότι οι αιτήσεις στον βασιλιά μπορούν να αποτελέσουν μαρτυρία της ρητορικής εκπαίδευσης στην Αίγυπτο κατά την ελληνιστική περίοδο. Τέλος, στην τρίτη ενότητα θα αναφερθούν ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες που αντλούμε για την πτολεμαϊκή κοινωνία από τις αιτήσεις στον βασιλιά.

Θεματική περιοχή: παπυρολογία

Λέξεις-κλειδιά: πτολεμαϊκή περίοδος, παπυρικά έγγραφα, αιτήσεις, βασιλιάς, ρητορική, επιχειρηματολογία, κοινωνία.

Στη μητέρα μου Ευαγγελία Κωστοπούλου

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	6
Εισαγωγή	7
Η θεματική των <i>έντεύξεων</i> στον βασιλιά	11
Στρατηγικές πειθούς και πρόκλησης συγκίνησης	21
Οι αιτήσεις ως ιστορικές πηγές για την πολεμαϊκή κοινωνία	39
Συμπεράσματα	44
Βιβλιογραφία	46

Πρόλογος

Η συγγραφή της διπλωματικής εργασίας πραγματοποιήθηκε κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2016-2017 στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Διπλώματος Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στον τομέα κλασικής φιλολογίας του τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η ανά χείρας διπλωματική εργασία εξετάζει τις *έντεύξεις*, δηλαδή τις αιτήσεις που απευθύνονται στον βασιλιά της Αιγύπτου κατά την πτολεμαϊκή περίοδο. Στόχος είναι η θεματική ομαδοποίηση των 259 αιτήσεων που διαθέτουμε μέχρι στιγμής και η μελέτη της «ρητορικής» των αιτήσεων: πως δηλαδή ο αιτών/η αιτούσα προσπαθεί να πείσει και να συγκινήσει τον βασιλιά ή τους εκπροσώπους του. Επιπλέον, θα αναφερθούμε στις πληροφορίες που μας παρέχουν οι αιτήσεις για την κοινωνία.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στην εξεταστική επιτροπή και πρωτίστως στον επιβλέποντα καθηγητή, τον κύριο Αμφιλόχιο Παπαθωμά, ο οποίος μου πρότεινε να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα.

Τέλος, να σημειωθεί ότι η πρόσβαση στις εξεταζόμενες αιτήσεις επιτεύχθηκε μέσω της παπυρολογικής βάσης δεδομένων Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens που είναι προσβάσιμη στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~gv0/>. Η πρόσβαση στην προαναφερθείσα ιστοσελίδα είναι επίσης εφικτή μέσω του papyri.info (<http://papyri.info/search>). Για τις συντομογραφίες των παπυρολογικών εκδόσεων χρησιμοποίησα την Checklist, η οποία είναι ελεύθερα προσβάσιμη στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα <http://papyri.info/docs/checklist>. ή στην ιστοσελίδα http://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/papyrus/texts/clist_papyri.html.

Ελένη Αβδούλου

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2017

Εισαγωγή¹

Σε αυτή τη διπλωματική εργασία θα εξεταστεί ένας είδος δημοσίου εγγράφου με επιστολική μορφή² που φέρει, όπως παρατηρούμε και στους παπύρους, την ονομασία «έντευξις»³. Οι εντεύξεις ήταν αιτήσεις που απευθύνονταν στον βασιλιά κατά την πτολεμαϊκή περίοδο (*έντευξις εἰς τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα*)⁴. Με τις αιτήσεις οι υπήκοοι μπορούσαν απλώς να ζητήσουν την πραγματοποίηση ενός αιτήματος ή να παραπονεθούν για κάποια αδικία που έγινε εις βάρος τους. Οι αιτήσεις γράφονταν στο *recto* και κάθετα στις ίνες του παπύρου (*transversa charta*)⁵. Το μήκος των παπύρων με τις αιτήσεις, τους οποίους εξέδωσε ο Guéraud, κυμαίνεται στα 30,5-34 εκατοστά⁶. Η πλειοψηφία των εξεταζόμενων αιτήσεων χρονολογείται στο α' μισό του 3αι. π.Χ., ενώ διαθέτουμε λιγότερες αιτήσεις από τους δύο επόμενους αιώνες της πτολεμαϊκής περιόδου⁷.

Αν και οι αιτήσεις απευθύνονταν στον βασιλιά, δεν έφταναν πάντα στον ίδιο. Οι αιτήσεις των P.enteux. κατέληγαν στο γραφείο του στρατηγού από αυτόν που επιθυμούσε να υποβάλλει μια αίτηση εκτός και αν αυτός δεν ήταν σε θέση να υποβάλλει την αίτηση λόγω αρρώστιας ή σωματικής αδυναμίας. Επειδή ο αριθμός των αιτήσεων που θα έφταναν καθημερινά στο γραφείο του στρατηγού ήταν μεγάλος, είναι πιθανό ότι οι αιτήσεις δεν περνούσαν από τα χέρια του ίδιου

¹Η εισαγωγή βασίζεται στην αναλυτικότερη εισαγωγή της συλλογής *έντευξεων* (P.enteux.) του Guéraud.

²White (1972) 1-12. Τη σχέση των επιστολών με τις αιτήσεις είχε σχολιάσει ήδη ο Collomp, ο οποίος επισημαίνει τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές των αιτήσεων από τις επιστολές. Αναφέρεται μάλιστα και σε ένα ενδιάμεσο είδος εγγράφου, το οποίο ονομάζει "*lettre enteuxis*". Collomp (1926) 70-72.

³Για τη σημασία της λέξης *έντευξις* βλ. Collomp (1926) 51-56. Το ουσιαστικό *έντευξις* έχει τη σημασία του ρήματος *έντυγχάνω* (=συναντώ κάποιον). Το υποκείμενο του συγκεκριμένου ρήματος είναι πάντα ο αιτών και ποτέ ο βασιλιάς. Έτσι το ρήμα *έντυγχάνω* σημαίνει επίσης «υποβάλλω, παρουσιάζω ένα αίτημα». Ο Collomp καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: "Au sens original, έντυγχάνειν signifie rencontre quelqu' un et έντευξις la rencontre. Sans perdre le sens primitif le verb prend le sens plus spécialisé de demander et έντευξις celui de demande. Puis le substantif s' applique à la demande écrite et le verbe à l' action de remettre cette pièce. (55)". Για τους ορισμούς που έχουν δοθεί στη λέξη *έντευξις* και για τις προσπάθειες των μελετητών να εντοπίσουν τα διαφοροποιητικά στοιχεία ανάμεσα στις *εντεύξεις*, τα *υπομνήματα* και τα *προσαγγέλματα* βλ. Collomp (1926) 56-58. Στις εξεταζόμενες αιτήσεις βρίσκουμε μια φορά το ουσιαστικό *άντέντευξις* (P.Hib. II 203). Η *άντέντευξις* στελνόταν από τους χρηματιστές σε αυτόν που έπρεπε να εμφανιστεί ενώπιόν τους. Βλ. Turner – Lenger, P.Hib. II, 203, σχόλιο στον στ.7. Είναι πιθανό ότι στην Πέργαμο χρησιμοποιούνταν οι τεχνικοί όροι *άζίωμα* ή *άζίωσις* για την αίτηση στον βασιλιά. Βλ. Welles (1934) 314.

⁴Η Cavassini στον όρο «έντευξις» συμπεριλαμβάνει και τα *υπομνήματα* και τα *προσαγγέλματα*, τα οποία δεν απευθύνονται στον βασιλιά, αλλά σε άλλους αξιωματούχους και υπαλλήλους. Η Montevicchi όμως με τον όρο «έντευξις» αναφέρεται μόνο στις αιτήσεις προς τον βασιλιά. Montevicchi (1973) 189. Βλ. επίσης Hengstl (1997) 270-271 και την παλαιά μελέτη του Bickermann, στην οποία μελετά τις *έντευξεις* και τα *υπομνήματα*. Να επισημάνουμε ότι ο Bickermann στις *έντευξεις* συμπεριλαμβάνει τόσο τις αιτήσεις στον βασιλιά όσο και τις αιτήσεις στους υπαλλήλους. Βλ. Bickermann (1930). Σε αυτή την εργασία θα μελετηθούν μόνο οι αιτήσεις που απευθύνονται στον βασιλιά.

⁵Υπάρχουν όμως και *έντευξεις* που δεν είναι γραμμένες *transversa charta*, όπως για παράδειγμα η αίτηση στον P.Köln XIII 515 και στον SB XVI 12687 [Bastianini (1981) 148]. Επίσης, η *έντευξις* του P.Heid.Inv. G 5017 σύμφωνα με την Αρμόνη είναι γραμμένη στο *verso* του παπύρου. Βλ. Armoni (2005) 208.

⁶Υπάρχουν, ωστόσο, και ορισμένες *έντευξεις* με μεγαλύτερο μήκος, όπως αυτή στον P.Sorb. I 13 που φτάνει τα 43.5 εκατοστά.

⁷Σύμφωνα με τον Hengstl η παλαιότερη αίτηση στον βασιλιά (UPZ I 151) χρονολογείται στο 259 π.Χ. και η νεότερη (SB III 6156) στο 57 π.Χ.. Hengstl (1997) 270, υπ.29. Ο ίδιος μελετητής επισημαίνει ότι οι άνθρωποι απευθύνονταν περισσότερο στον βασιλιά κατά τον 3 αι. π.Χ., αλλά από τον 2αι. π.Χ., όταν οι Πτολεμαίοι βασιλείς δεν είχαν πια την ίδια δύναμη, οι άνθρωποι απευθύνονταν συνηθέστερα στους υπαλλήλους του βασιλείου ("eine Stärkung der Beamtenmacht,). Hengstl (1997) 268. Βλ. επίσης Wolff (1970²) 166, 169.

του στρατηγού, αλλά διαβάζονταν από το προσωπικό που στελέχωνε το γραφείο του. Οι υπάλληλοι έγραφαν κάτω από το κείμενο της αίτησης μια σημείωση⁸, με την οποία απευθύνονταν στον υπάλληλο που ήταν αρμόδιος για την επίλυση της υπόθεσης που περιέγραφε η αίτηση: συνήθως αυτός ήταν ο επιστάτης⁹ της περιοχής, στην οποία διέμενε ο κατηγορούμενος. Στο *verso* του παύρου αναγραφόταν η περίληψη της αίτησης. Αν ο επιστάτης δεν κατάφερνε να βρει μια λύση, τότε ο στρατηγός αναλάμβανε την υπόθεση. Η αδυναμία τερματισμού της υπόθεσης από τον επιστάτη ήταν συχνό φαινόμενο¹⁰. Ο στρατηγός είχε πιθανότατα τη δικαστική δικαιοδοσία και μπορούσε συνεπώς να πάρει μια οριστική απόφαση. Ωστόσο, ο στρατηγός προτιμούσε συχνά να παραπέμπει την υπόθεση στο αρμόδιο δικαστήριο: στους λαοκρίτες, αν ο αιτών και ο κατηγορούμενος ήταν ντόπιοι, στο κοινοδίκιο, αν ο ένας ήταν Έλληνας και ο άλλος ντόπιος, στους χρηματιστές, αν και οι δυο ήταν Έλληνες¹¹. Υπάρχουν, ωστόσο, και περιπτώσεις, στις οποίες οι υπήκοοι είχαν τη δυνατότητα να εκθέσουν σε μια ακρόαση το αίτημά τους στον ίδιο τον βασιλιά και να του παραδώσουν την αίτησή τους και σε γραπτή μορφή. Επιπλέον, οι υπήκοοι μπορούσαν να παραδώσουν την αίτησή τους στο βασιλιά *διὰ θυρίδος*, όταν ο βασιλιάς και η βασίλισσα επισκέπτονταν το Σεράπειο στη Μέμφιδα¹². Τέλος, υπάρχουν και μερικές αιτήσεις, οι οποίες, αν και απευθύνονταν στον βασιλιά, στην πραγματικότητα φτάνουν από τον ίδιο τον αιτούντα στο δικαστήριο των χρηματιστών¹³ (βλ. π.χ. P. Athen. 5, P.Köln XIII 516, P.Tor.Choach. 8).

Η δομή της αίτησης είναι τριμερής: α) έκθεση των γεγονότων, β) διατύπωση του αιτήματος στον βασιλιά, γ) έκκληση στη δικαιοσύνη και την φιλανθρωπία του βασιλιά με στόχο την πρόκληση συγκίνησης (*le pathétique finale*). Η δομή και κυρίως οι φράσεις που απαντούν σε κάθε τμήμα των αιτήσεων έχει μελετηθεί ήδη αναλυτικά από τον Collomp, την Cavassini, την Di Bitonto

⁸Ο Guéraud έχει ασχοληθεί αναλυτικά με τις σημειώσεις των αιτήσεων που εξέδωσε και τις έχει χωρίσει σε κατηγορίες. Βλ. αναλυτικότερα Guéraud, P. Enteux., xlviii-lxxxii.

⁹Για τον επιστάτη στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο βλ. την αναλυτική μελέτη του Lavigne. Lavigne (1945). Στις σελίδες 20-23 ο Lavigne έχει συντάξει έναν κατάλογο με τα ονόματα των επιστατών που συναντάμε στους παύρους της πτολεμαϊκής περιόδου. Η μονογραφία του Lavigne περιέχει επίσης έναν χρήσιμο κατάλογο με τις αιτήσεις του 3αι. π.Χ., οι οποίες απευθύνονταν στον βασιλιά, αλλά υποβάλλονταν στο γραφείο του στρατηγού. Αρχικά, ο στρατηγός ζητούσε την επέμβαση του επιστάτη για την επίλυση της υπόθεσης (βλ. τις σελίδες 36-39). Ο Lavigne κατατάσσει αυτές τις αιτήσεις σε τρεις μεγάλες κατηγορίες αναλόγως με το αν έχουν να κάνουν με το αστικό, το δημόσιο ή το ποινικό δίκαιο. Στο ερώτημα, αν ο επιστάτης μπορούσε να απονείμει δικαιοσύνη, ο μελετητής απαντά αρνητικά και υποστηρίζει ότι ο επιστάτης έπρεπε να στείλει και τον αιτούντα και τον κατηγορούμενο ενώπιον του στρατηγού (60). Ο Hombert επισημαίνει ωστόσο την ύπαρξη αβλεψιών στον κατάλογο με τους επιστάτες και τονίζει ότι η μονογραφία του Lavigne πρέπει να διαβαστεί με προσοχή. Hombert (1947). Για τον επιστάτη βλ. επίσης Seidl (1962²) 80-82. Σύμφωνα με τον Seidl δεν μπορούμε να απαντήσουμε με σιγουριά για τις αρμοδιότητες του επιστάτη (81). Βλ. ακόμα Hengstl (1997) 272, υπ. 43.

¹⁰Εξάιρεση αποτελεί ο P. Enteux. 25. Βλ. Guéraud, P. Enteux, 25, στην εισαγωγή.

¹¹Montevocchi (1973) 189. Για τα αναφερθέντα δικαστήρια βλ. Seidl (1962²) 69-77.

¹²Stavrianopoulou (2012) 128-129.

¹³Οι χρηματιστές ήταν Έλληνες ιδιώτες που ορίζονταν από τον βασιλιά ως δικαστές και η θητεία τους κρατούσε δύο έτη. Το δικαστήριο των χρηματιστών είχε τρεις υπαλλήλους: α) τον εισαγωγέα, β) τον γραμματέα, γ) τον υπηρέτη που λειτουργούσε ως δικαστικός κλητήρας. Στους παύρους το δικαστήριο των χρηματιστών συνοδεύεται συχνά από το όνομα του εισαγωγέα. Για τους χρηματιστές βλ. Seidl (1962²) 76, Wolff (1970²) 64-89 και Πετρόπουλος, P. Athen, 5, στο σχ. των στ. 12-13.

και τον White¹⁴. Σύμφωνα με τον τελευταίο, η *έντευξις* αποτελεί μια μορφή επιστολής με επίσημο χαρακτήρα και αρθρώνεται σε τέσσερα τμήματα: α) την εισαγωγή, β) την έκθεση της υπόθεσης, γ) το αίτημα και δ) τον επίλογο¹⁵. Ο White παρατηρεί επίσης ότι για τη σύνταξη των αιτήσεων της πτολεμαϊκής περιόδου και ιδίως του 3αι. π.Χ. χρησιμοποιούνται περισσότερο τυπικές φράσεις και η δομή είναι πιο αυστηρή σε σύγκριση με τους δύο επόμενους αιώνες και την ρωμαϊκή περίοδο.¹⁶

Για την εύρεση των παπύρων που περιέχουν αιτήσεις στον βασιλιά χρησιμοποίησα τον κατάλογο της Di Bitonto, ο οποίος αριθμεί 173 αιτήσεις¹⁷. Ένα μεγάλο μέρος αυτών των αιτήσεων έχει εκδοθεί από τον Guéraud (P.Enteux.). Επειδή όμως έχουν περάσει πολλά χρόνια από τη δημοσίευση της μελέτης της Di Bitonto και από την έκδοση του Guéraud, έχουν εκδοθεί πλέον και άλλες αιτήσεις, η εύρεση των οποίων επιτεύχθηκε μέσω της παπυρολογικής βάσης δεδομένων Heidelberger Gesamtverzeichnis der griechischen Papyrusurkunden Ägyptens (ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de>)¹⁸. Σε αυτή την ιστοσελίδα αναζήτησα τις αιτήσεις (*Eingabe* ή *enteuxis*) και από τα αποτελέσματα επέλεξα μόνο αυτές που απευθύνονται στον βασιλιά¹⁹. Εκτός από τις σωζόμενες *έντευξεις* σε πάπυρο διαθέτουμε και μερικές *έντευξεις* σε επιγραφές²⁰. Ένα σημαντικό τμήμα των νέων *έντευξεων* που δε συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο της Di Bitonto προέρχεται από τη συλλογή παπύρων P.Sorb. III²¹ και συγκεκριμένα από το τρίτο τμήμα του τρίτου τόμου. Οι *έντευξεις* αυτές ανήκουν στο αρχείο του επιστάτη Δημητρίου,

¹⁴Collomp (1926) 72-133, Cavassini (1955), Di Bitonto (1967), Di Bitonto (1968), White (1972). Η Cavassini εξετάζει από κοινού τις αιτήσεις στον βασιλιά και στους άλλους αξιωματούχους, ενώ η Di Bitonto σε διαφορετικές μελέτες.

¹⁵White (1972) 2, 9.

¹⁶White (1972) 44, 50. Βλ. επίσης Collomp (1926) 137.

¹⁷Di Bitonto (1967) 6-10.

¹⁸Τελευταία αναζήτηση: Αύγουστος 2017.

¹⁹Στην έκδοση του Guéraud έχουμε 113 *έντευξεις*. Εκτός από αυτές μελετήθηκαν οι εξής αιτήσεις στον βασιλιά: P.Amh. II 33, P.Amh. II 34c, BGU VI 1241, BGU X 1903, BGU X 1904, P.Cair.Zen. III 59351, P.Cair.Zen. III 59460, P.Cair.Zen. IV 59618, P.Cair.Zen. IV 59619, P.Cair.Zen. IV 59620, P.Cair.Zen. IV 59621, P.Cair.Zen. IV 59623, P.Cair.Zen. V 59832, P.Col.Zen. II 72, P.Col.Zen. II 83, P.Dion.9, P.Duk.Inv. 698, P.Edfou III 8, P.Eleph.Wagner I II, P.Erasm. I 1, P.Fay. 11, P.Fay. 12, P.Frankf. 7, P.Genova III 107, P.Genova III 108, P.Genova III 109, P.Genova III 110, P.Genova III 111, P.Heid. VI 376, P.Heid.Inv. G 5017, P.Hib. I 34, P.Hib. II 202, P.Hib. II 203, P.Hib. II 235, P.Hib. II 236, P.Hib. II 237, P.Hib. II 238, P.Meyer 1, P.Mich. I 71, P.Münch. III 51, P.Petr. II 8.2a, P.Petr. III 27, PSI IV 383, PSI IV 399, PSI V 541, PSI VI 632, PSI Congr.XXI 6, P.Sorb. I 13, P.Sorb. III 103, P.Sorb. III 104, P.Sorb. III 105, P.Sorb. III 106, P.Sorb. III 108, P.Sorb. III 109, P.Sorb. III 110, P.Sorb. III 111, P.Sorb. III 112, P.Sorb. III 113, P.Sorb. III 128, P.Stras. II 99, P.Tebt. I 43, P.Tebt. I 124, P.Tebt. III.I 769, P.Tebt. III.I 770, P.Tebt. III.I 771, P.Tebt. III.II 933, P.Tebt. III.II 951, P.Tor.Choach. 8, P.Vindob. G 60501, P.Yale I 46, P.Zen.Pest. 19, SB I 4302, SB I 4309, SB VI 9065, SB VIII 9681, SB X 10224, SB XVI 12687, SB XVIII 13254, SB XVIII 13256, SB XX 15001, SB XXII 15558, UPZ I 3, UPZ I 4, UPZ I 6, UPZ I 9, UPZ I 10, UPZ I 11, UPZ I 14, UPZ I 15, UPZ I 16, UPZ I 18, UPZ I 19, UPZ I 20, UPZ I 41, UPZ I 42, UPZ I 106, UPZ I 107, UPZ I 108, UPZ II 151, UPZ II 152. Σε αυτές τις αιτήσεις προστίθενται οι αιτήσεις των υποσημειώσεων 20 και 26. Συνολικά λοιπόν εξετάστηκαν 259 αιτήσεις.

²⁰SB III 6152, SB III 6153, SB III 6154, SB III 6155, SB 6156, SB III 6236, SB III 7259. Σε αυτές τις επιγραφές για ασυλία παρατίθενται μαζί και οι αιτήσεις στον βασιλιά. Για την ασυλία στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο βλ. von Woeß (1923). Στο παράρτημα του προαναφερθέντος βιβλίου παρατίθενται επιγραφές με θέμα την ασυλία για ιερά. Για την έννοια της ασυλίας βλ. von Woeß (1923) 104-112 ["Asyl ist staatlich anerkannter Schutzort. ... Nur durch die staatliche Anerkennung des Schutzraums scheidet sich das Asyl von dem gewöhnlichen Schutzort.", (105)].

²¹Σε αυτήν την έκδοση μπορεί ο αναγνώστης να βρει και μια σύντομη εισαγωγή για τις *έντευξεις*. Cadell – Clarysse – Robic, P.Sorb. III, 92-95. Έξι από τις αιτήσεις του τρίτου τόμου είχαν ήδη εκδοθεί από τον Scherer. Βλ. Scherer (1985).

χρονολογούνται γύρω στο 220 π.Χ. και προέρχονται από τον Αρσινοΐτη νομό, από το χωριό Μούχης. Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι έχουμε στη διάθεσή μας μόνο έναν πολύ μικρό αριθμό αιτήσεων. Στο γραφείο του στρατηγού σίγουρα έφταναν καθημερινά πολλές αιτήσεις.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια ταξινόμησης των αιτήσεων σε κατηγορίες ανάλογα με τη θεματική τους, ώστε ο αναγνώστης να αποκτήσει μια πλήρη εικόνα για το περιεχόμενο των αιτήσεων. Στο δεύτερο κεφάλαιο προτίμησα να εξετάσω την επιχειρηματολογία των αιτούντων και όχι τις τυπικές φράσεις που χρησιμοποιούνται σε κάθε τμήμα της αίτησης, καθώς αυτό το εγχείρημα έχει ήδη πραγματοποιηθεί διεξοδικά από την Cavassini και την Di Bitonto. Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται οι πληροφορίες που αντλούμε από τις εξεταζόμενες αιτήσεις για την πτολεμαϊκή κοινωνία. Η εργασία αυτή λόγω της περιορισμένης έκτασής της και του λιγοστού χρόνου, στον οποίο πραγματοποιήθηκε, εξετάζει τις αιτήσεις πρωτίστως από φιλολογική σκοπιά, όπως και οι εργασίες της Cavassini και της Di Bitonto. Αναμφισβήτητα οι αιτήσεις θα μπορούσαν να μελετηθούν και ως ιστορικές πηγές για την πτολεμαϊκή διοίκηση, οικονομία κ.ο.κ.. Εμείς θα αναφερθούμε στην τρίτη ενότητα της εργασίας μόνο σε ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες που αντλούμε από τις αιτήσεις για την πτολεμαϊκή κοινωνία.

Η θεματική των έντεύξεων

Η ποικιλία των αιτημάτων και των παραπόνων των κατοίκων αναδεικνύει μια κοινωνία που ταλαιπωρείται από αδικοπραξίες, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να καταφεύγουν πολύ συχνά στον βασιλιά και τις δημόσιες αρχές, προκειμένου να βρουν το δίκιο τους. Σε κάθε περίπτωση η μελέτη των αιτήσεων αποτελεί μια σημαντική πηγή παροχής ιστορικών πληροφοριών για την κοινωνία, την οικονομία, τη διοίκηση και το σύστημα απόδοσης της δικαιοσύνης της πτολεμαϊκής Αιγύπτου²². Οι αιτήσεις παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί μας φανερώνουν προβλήματα της καθημερινής ζωής που αντιμετωπίζουν άνθρωποι διαφορετικών συχνά εθνικοτήτων²³. Θα μπορούσαν να γίνουν ξεχωριστές μελέτες, οι οποίες θα εξετάζουν για παράδειγμα τη θέση της γυναίκας στην πτολεμαϊκή κοινωνία με βάση τις αιτήσεις²⁴ ή τις διαμάχες ανάμεσα στους ντόπιους και τους Έλληνες, καθώς διαθέτουμε αρκετές αιτήσεις, στις οποίες Αιγύπτιοι κάνουν παράπονα για τη συμπεριφορά Ελλήνων εναντίον τους και αντιστρόφως²⁵.

Αρκετές από τις αιτήσεις περιέχουν περισσότερα του ενός αιτήματα, ενώ σε μερικές άλλες ενδέχεται ο αιτών να κατηγορεί κάποιον για περισσότερους του ενός λόγους. Επί παραδείγματι, είναι πολύ συχνό το φαινόμενο να εμπλέκεται η βία ως ένας ακόμα λόγος κατηγορίας: π.χ. στον P.Tor.Choch. 8, οι χοαχύτες (ιερείς υπεύθυνοι για την ταφή ταριχευμένων σωμάτων) κατηγορούνται και για καταπάτηση ξένου χώρου και για άσκηση βίας ενάντια στον αιτούντα. Παρουσιάζει όμως ενδιαφέρον το γεγονός ότι σε αυτή την αίτηση ο αιτών ενδιαφέρεται μόνο για την πρώτη από τις δύο κατηγορίες και δηλώνει ότι για τη βία που έχει ασκηθεί εναντίον του θα στείλει άλλη αίτηση: *«ἴν', ἐὰν ἦι οἷα π[ρο]φέρομαι, κρίνωσιν τοὺς μὲν διασαφουμέν[ο]υς τῆς οἰκίας πήχεις ἐπὶ εἶναι ἐμούς, καθότι καὶ εἰσιν, πραχθῆναι δ' ἐμοὶ αὐτ[ο]ῦς τοῦ ἀδικίου κατὰ τὸ διάγραμμα χα(λκοῦ) τάλ(αντα) ε. περὶ μὲν γὰρ τῆς ὕβρεως καὶ πληγῶν καὶ ὧν συντελεσμένοι εἶ[σι]ν εἷς με μετὰ ταῦτα λήμψομαι παρ' αὐτῶν δι' ἄλλης έντεύξεως τὸ δίκαιον ὡς καθήκει.»* (41-49). Αντίθετα, στον P.Sorb. III 112 οι αιτούντες θέτουν δύο αιτήματα: α) την αποφυλάκιση του αδελφού τους και β) την τιμωρία των κατηγορουμένων για τη βία που ασκήθηκε εις βάρος τους. Συνεπώς σε καμιά περίπτωση δεν είναι απόλυτη η παρακάτω ταξινόμηση των αιτήσεων ανάλογα με το θέμα τους.

²²Για τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι αιτήσεις για τη δικαιοσύνη στην αρχαία Αίγυπτο βλ. Ruprecht (2000).

²³Η βία ήταν ένα καθημερινό φαινόμενο στην Αίγυπτο. Για τις αιτήσεις σχετικά με διαμάχες Ελλήνων και Αιγυπτίων στο αρχείο του στρατηγού Διοφάνη, βλ. Lewis (1986) 59-64, 68. Πιο συγκεκριμένα για τις αιτήσεις που καταγγέλλουν βίαια περιστατικά, τα οποία διαπράττονται από γυναίκες ενάντια σε άλλες γυναίκες ή άνδρες βλ. Parca (2002).

²⁴Σε αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζεται η μελέτη της Scheerlinck, η οποία εξετάζει όλες τις αιτήσεις της πτολεμαϊκής περιόδου που αφορούν σε κληρονομικές διαμάχες και βίαια περιστατικά, στις οποίες εμφανίζονται γυναίκες είτε ως αιτούσες είτε ως κατηγορούμενες. Scheerlinck (2012).

²⁵Ο Will επισημαίνει ότι, η αίτηση ήταν ένα μέσο «παθητικής αντίστασης» και στηλίτευσης της αδικίας που υφίστανται οι ντόπιοι από τους Έλληνες κατακτητές. Will (1985) 285. Η γνώμη αυτή όμως μπορεί να δεχτεί κριτική και είναι δύσκολο να την αποδεχτούμε. Εξάλλου, παρατηρούμε ότι σε αρκετές αιτήσεις οι Έλληνες-κατακτητές είναι αυτοί που παραπονιούνται για τη βίαιη συμπεριφορά των Αιγυπτίων εναντίον τους.

Κάποιες από τις αιτήσεις μπορούν να τοποθετηθούν σε περισσότερες της μίας κατηγορίες. Επιπλέον, από μερικές αιτήσεις διαθέτουμε μόνο λίγες γραμμές, με αποτέλεσμα να μη μπορούμε να είμαστε σίγουροι ούτε για το αν είναι πράγματι αιτήσεις στον βασιλιά ούτε για το ακριβές θέμα τους²⁶.

Έντεύξεις για συμβόλαια, δάνεια, και υποθήκες

Διαθέτουμε πολλές αιτήσεις που αφορούν σε παραβιάσεις συμβολαίων. Στους BGU VI 1241, P.Enteux. 56, P.Enteux. 59, P.Enteux. 62, P.Enteux. 63, P.Enteux. 106, P.Genova III 108, P.Hib. II 235, PSI IV 399, SB X 10224 τα παράπονα αφορούν σε συμβόλαια μίσθωσης γης ή πιο συγκεκριμένα στην προσπάθεια του εκμισθωτή να εκμεταλλευτεί τον μισθωτή (βλ. π.χ. P.Erasm. I 1). Στον P.Sorb. III 106 εκφράζεται το παράπονο ενός μισθωτή σχετικά με τη μη τήρηση των όρων του συμβολαίου μίσθωσης του σταθμού του από έναν στρατιώτη, τον Πυθέα. Τέλος έχουμε και μια αίτηση για εγγύηση μισθώσεως (P.Enteux. 110). Για παραβιάσεις άλλων ειδών συμβολαίων βλ. P.Cair.Zen. III 59460, P.Col.Zen. II 72, P.Enteux. 35, P.Enteux. 47 P.Enteux. 48, P.Enteux. 51, P.Enteux. 52, P.Enteux. 53, P.Enteux. 54, P.Enteux. 96, P.Enteux. 101, P.Dion. 9, P.Heid.VI 376 (για πωλητήριο συμβόλαιο κρασιού), P.Tebt. III.II 951. Για αιτήσεις που αφορούν σε δάνεια και πιο συγκεκριμένα σε παραβίαση των όρων ενός δανείου βλ. P.Col.Zen. II 83, P.Enteux. 41, P.Enteux. 42, P.Enteux. 44, P.Enteux. 45, P.Enteux. 46, P.Enteux. 49, P.Enteux. 50, P.Enteux. 104, P.Fay 11, P.Sorb. III 111. Για αιτήσεις που αφορούν σε υποθήκες βλ. P.Enteux. 15, P.Enteux. 32, P.Enteux. 33, P.Heid.Inv. G 5017.

Έντεύξεις για κληρονομικά ζητήματα

Οι P.Enteux. 16-P.Enteux. 19 περιέχουν αιτήσεις που αφορούν σε κληρονομικά ζητήματα. Συχνά η κληρονομιά ετίθετο υπό αμφισβήτηση ενίοτε ακόμα και από συγγενείς του κληρονόμου, οι οποίοι προσπαθούσαν να οικειοποιηθούν ένα μέρος της περιουσίας. Για παράδειγμα, στον P.Enteux. 18 μαθαίνουμε ότι το δικαίωμα του Ώρου στην κληρονομιά του παππού του αμφισβητείται από τους αδελφούς του επίσης νεκρού πατέρα του. Οι θείοι του δε διστάζουν να καταφύγουν ακόμα και σε βιαιότητες ενάντια στον Ώρο. Στον P.Enteux. 19 η Δαμασίππα προσπαθεί να ιδιοποιηθεί ένα τμήμα της περιουσίας, την οποία κληρονόμησε ο Διόδωρος από ένα κοινό τους –σύμφωνα με τα λεγόμενά

²⁶Βλ. τις αιτήσεις BGU X 1902, P.Alex.Inv.Nr. 325, P.Alex.Inv.Nr. 447, P.Alex.Inv.Nr. 559, P.Athen. 5, P.Fay 325, P.Heid. VI 377, P.Hib. II 201, P.Hib. II 239, P.Iand.Zen. 50, P.Genova III 111, P.Köln XII 479, P. Köln XIII 515, P.Köln XIII 516, P.Mich. XVIII 7806B, PSI VII 816, P.Sorb. III 114-P.Sorb. III 126, P.Sorb. III 127, P.Stras. II 88, P.Stras. VII 644, P.Zen.Pestm. 17, SB I 4306, SB XVI 13014, SB XVIII 13119, SB XX 14127, SB XXVI 16610, UPZ II 152.

της – συγγενή, εκμεταλλεζόμενη την απουσία του στην Αλεξάνδρεια. Στον P.Duk.Inv. 698 μια γυναίκα ισχυρίζεται ότι έχει κληρονομήσει μαζί με τον αδελφό της ένα σπίτι από τον πατέρα της, αλλά ένας άνδρας έχει εισβάλει και κατοικεί στο σπίτι τους εκμεταλλεζόμενος το γεγονός ότι η αιτούσα και ο αδελφός της είναι ανήλικοι²⁷. Στον P.Enteux. 64 η Πτολέμα κληρονόμησε από έναν συγγενή της τη σοδειά ενός φοινικώνα. Ο ιδιοκτήτης όμως του κτήματος τη διώχνει από το κτήμα και αρνείται να της δώσει τη σοδειά. Στον P.Enteux. 68 ένα ορφανό που έχει κληρονομήσει ένα χωράφι από τον πατέρα του, κατηγορεί κάποιον κληρούχο, ο οποίος χρησιμοποιεί ένα φράγμα και κόβει ξύλα από δέντρα που ανήκουν στο χωράφι του. Στον P.Tebt. III.I 771 ένας βασιλικός γεωργός, ο Πετεσούχος, κληρονόμησε από τον πατέρα του ένα σπίτι, αλλά μια γυναίκα θέλει να τον διώξει από αυτό ισχυριζόμενη ότι έχει δικαίωμα πάνω στο σπίτι. Άλλες αιτήσεις που αφορούν σε διαθήκες είναι οι P.Hib. II 237 και P.Eleph.Wagner 1 II, στον οποίο ένα ορφανό αδικείται από κάποιο μέλος της οικογένειας και ζητά να επανακτήσει το μέρος του σπιτιού που κληρονόμησε από τη γιαγιά του (πρβ. P. Enteux. 9 και ιδίως τον P.Enteux. 10). Με κληρονομικό ζήτημα έχει να κάνει πιθανώς και ο P.Enteux. 95.

Έντεύξεις για οικογενειακές υποθέσεις

Διαθέτουμε μερικές αιτήσεις που έχουν να κάνουν με γυναικεία παράπονα σχετικά με το θέμα της προίκας και δύο αιτήσεις, στις οποίες οι ηλικιωμένοι και ανήμποροι πλέον γονείς παραπονιούνται για την αδιαφορία και την έλλειψη χρηματικής υποστήριξης από τα παιδιά τους. Συγκεκριμένα στον P.Enteux. 23 μια γυναίκα διαμαρτύρεται για την άδικη συμπεριφορά του Εβραίου συζύγου της, ο οποίος δεν της δίνει αυτά που πρέπει. Για αυτό το λόγο μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, αν και δεν έχει διασωθεί στον πάπυρο το σχετικό χωρίο με το αίτημά της, η γυναίκα θα ζητούσε τον χωρισμό και την αποκατάσταση της προίκας της²⁸. Μια γυναίκα κατηγορεί τον σύζυγό της και στον P.Sorb. III 109, διότι την έχει πετάξει έξω από το σπίτι και μάλλον δε της επιστρέφει και τα ρούχα της²⁹. Στον SB VI 9065 η Ηρακλεία κατηγορεί τον αδελφό του νεκρού άνδρα της. Η Ηρακλεία παντρεύτηκε τον άνδρα της κάνοντας ένα συμβόλαιο (*συγγραφή τροφίτις*), σύμφωνα με το οποίο σε περίπτωση θανάτου του άνδρα της θα έπαιρνε όλη την περιουσία του και θα είχε την κηδεμονία της κόρης τους. Το ίδιο συμβόλαιο όριζε ότι σε περίπτωση θανάτου και της κόρης, ο αδελφός του συζύγου όφειλε να της επιστρέψει το ποσό της προίκας μέσα σε εξήντα μέρες, πράγμα που αυτός δεν κάνει και για αυτό τον λόγο τον κατηγορεί η Ηρακλεία. Η αίτηση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον

²⁷Για την έκδοση του παπύρου βλ. Bauschatz (2005) 187-189.

²⁸Guéraud, P.Enteux., 23, στην εισαγωγή.

²⁹Για αιτήσεις με παράπονα γυναικών για τον άνδρα τους βλ. επίσης SB XVI 12687, ο οποίος συνιστά πολύτιμη μαρτυρία για τη δυνατότητα που είχαν οι Αιγύπτειες γυναίκες ήδη από τον 3αι. π.Χ. να εκκινήσουν μια δίκη στο δικαστήριο των χρηματιστών. Βλ. Bastianini (1981) 149.

από ιστορική άποψη, καθώς μας φανερώνει μια περίπτωση, στην οποία η σύζυγος όχι μόνο δεν αδικείται στο συμβόλαιο γάμου, αλλά έχει το πάνω χέρι σε περίπτωση θανάτου του άνδρα της. Μάλιστα ο σύζυγός της είχε δηλώσει ότι κανένας συγγενής δε θα είχε το δικαίωμα να παρεμποδίσει τη γυναίκα του να πάρει όσα έχουν συμφωνηθεί³⁰. Στον P.enteux. 24 πάλι μια γυναίκα κατηγορεί τον σύζυγό της, ο οποίος πιθανώς την έβαλε να δανειστεί χρήματα για χάρη του και τώρα εκείνη του τα ζητά πίσω, για να τα επιστρέψει στον δανειστή. Στον P.enteux. 25 ένας πατέρας κατηγορεί τον γιο του. Παρόλο που τον ανέθρεψε και τον εκπαίδευσε, όπως έπρεπε, ο γιος του δεν του καταβάλλει το μηνιαίο χρηματικό ποσό που είναι απαραίτητο για τη συντήρησή του. Σαν να μην έφτανε αυτό ο γιος του εκμεταλλεύεται την ανημποριά και την κακή όραση του πατέρα του εισβάλλοντας στο σπίτι του, κλέβοντας σκεύη και βρίζοντας τον. Ένας άλλος πατέρας, στον P.enteux. 26, παραπονιέται για την αγάριστη κόρη του. Αν και τη μεγάλωσε, όπως έπρεπε, εκείνη δεν του δίνει το μηνιαίο χρηματικό ποσό που δικαιούται, γιατί την έχει ξελογιάσει ένας κίναιδος και προφανώς απομυζά τα χρήματα της. Επιπλέον, οι αιτήσεις UPZ I 18, UPZ I 19, UPZ I 20, οι οποίες θα μελετηθούν στην επόμενη ενότητα, αφορούν στα παθήματα δύο αδελφών από τη μητέρα τους και τον γιο της.

Έντεύξεις με αντικείμενο βίαια περιστατικά³¹

Οι βίαιες πράξεις αφορούν αφενός στην άσκηση βίας κατά προσώπων και αφετέρου στην πρόκληση ζημιών στην περιουσία τους, την παράνομη οικοδόμηση, την εισβολή μέσα σε ένα ξένο χώρο ή τη σφαγή ξένων ζώων.

Στις έντεύξεις, τις οποίες εξέδωσε ο Guéraud, συγκαταλέγονται αρκετές αιτήσεις που αφορούν στην καταγγελία βίαιων περιστατικών³². Στον P.enteux. 72 ο Ερμογένης κατηγορεί κάποιον Πετόσιρι, γιατί δέχτηκε χτυπήματα από αυτόν σε όλο του το σώμα. Ο Ερμογένης ζητά την επιβολή χρηματικής ποινής στον ένοχο. Στην αμέσως επόμενη αίτηση ένας γεωργός που έχει μισθώσει γη δέχεται επίθεση από τον εκμισθωτή Πετεσούχο, αν και έχει ήδη πληρώσει το μίσθωμα. Στον P.enteux. 74 ο αιτών κατηγορεί τον Πειθία, ο οποίος τον χτύπησε μπροστά στην πόρτα του σπιτιού του. Ο αιτών ζητά και εδώ την επιβολή χρηματικού προστίμου στον κατηγορούμενο. Στον P.enteux. 75 ο Κρατεύας, στον οποίο έχει ανατεθεί η φύλαξη ξένων κτημάτων, βρίσκει τα πρόβατα

³⁰Visser (1946) 117.

³¹Χρησιμότετος είναι ο κατάλογος του Jördens, στον οποίο συγκεντρώνει όλες τις παπυρικές μαρτυρίες για κατηγορίες για τραυματισμούς και ύβρεις κατά την πολεμική περίοδο και μάλιστα αναφέρει σε ποιες περιπτώσεις ο αιτών ζητά μόνο την τιμωρία χωρίς να προσδιορίζει το χρηματικό ποσό και σε ποιες περιπτώσεις αναφέρει την αποζημίωση που πρέπει να του δώσει ο κατηγορούμενος (εδώ αναφέρεται και στις ληστείες και τις κλοπές). Βλ. Jördens (2007) 332-334.

³²P.enteux. 72-P.enteux. 83. Στην ίδια συλλογή παπύρων υπάρχουν επίσης τρεις αποσπασματικές αιτήσεις που καταγγέλλουν βίαια περιστατικά: P.enteux. 92, P.enteux. 108, P.enteux. 111. Βλ. επίσης τους BGU X 1903, BGU X 1904, P.Petr. III 27, PSI VII 816, P.Sorb. III 112, SB XVIII 13254, UPZ II 151.

ορισμένων ποιμένων να βόσκουν στο χωράφι, του οποίου είναι φύλακας³³. Όταν ο Κρατεύας επιτιμά τους βοσκούς, στους οποίους ανήκουν τα πρόβατα, εκείνοι του επιτίθενται, τον χτυπούν και του παίρνουν και τον μανδύα του. Αν και ο Κρατεύας απευθύνθηκε ήδη στον επιστάτη Ηρόδοτο, ο τελευταίος oligωρεί και δεν αποδίδει δικαιοσύνη. Για αυτό το λόγο ο αιτών ζητά την παραπομπή των κατηγορουμένων ενώπιον του στρατηγού Διοφάνη. Οι επόμενες δυο αιτήσεις αποτελούν σύντομες κατηγορίες για σωματική επίθεση. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν όμως οι επόμενες αιτήσεις: στον P.Enteux. 78 ένας υδροφόρος πέφτει θύμα μιας ενέδρας και υφίσταται βιαιότητες. Σε αυτή την αίτηση ο υδροφόρος δε ζητά την επιβολή χρηματικού προστίμου παρά μόνο επιθυμεί την επίπληξη των κατηγορουμένων από τον στρατηγό Διοφάνη. Στον δημοφιλή P.Enteux. 79, ένας Έλληνας ονόματι Ηρακλείδης κατηγορεί μια Αιγύπτια για την ανάρμοστη συμπεριφορά της εις βάρος του: εκείνη έχυσε τα ούρα της πάνω στα ρούχα του και στη συνέχεια, όταν ο Ηρακλείδης της φώναξε, εκείνη του έσκισε τον μανδύα και τον έφτυσε. Στον P.Enteux. 80 ένας ισιονόμος και η γυναίκα του δέχονται χτυπήματα από μια γυναίκα και αρκετούς άντρες που εισβάλλουν στο Ισιείο. Στην επόμενη αίτηση μια γυναίκα κατηγορεί κάποιον Άλκιμο, γιατί την έδωξε με βία από το σπίτι της. Η γυναίκα ήταν σε τόσο άσχημη κατάσταση μετά τα χτυπήματα, ώστε υπέβαλε την αίτηση μέσω του άνδρα της. Στον P.Enteux. 82 η Φιλίστα, η οποία βρισκόταν σε ένα λουτρό, υπέστη εγκαύματα εξαιτίας του καυτού νερού που της έριξε ένας νεαρός που δούλευε στο λουτρό. Μια γυναίκα που βρίσκεται σε λουτρό είναι το θύμα και στην αίτηση που ακολουθεί (P.Enteux. 83): η Θαμούνις παίρνει το μπάνιο της στο λουτρό, όταν η Θοθορταίς της επιτίθεται και την ξυλοκοπεί κλέβοντας της και το περιδέραιο της. Αν και η Θαμούνις ζητά την παρέμβαση του κωμάρχη, εκείνος όχι μόνο δεν τη βοηθά, αλλά τη φυλακίζει και της παίρνει και το ιμάτιό της, το οποίο δίνει στην Θοθορταίτα. Μας κάνει εντύπωση ότι η αιτούσα ζητά μόνο την επιστροφή του ιματίου της και όχι την τιμωρία της Θοθορταίτος για τη βίαιη συμπεριφορά της ούτε την τιμωρία του κωμάρχη³⁴.

Στον P.Münch. III 51 ο Πετεσούχος κατηγορεί δύο άνδρες, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι την απουσία του γκρέμισαν το άνω τμήμα του σπιτιού του. Στον P.Sorb. III 108 ένας Έλληνας παραπονιέται για τις ζημιές που προκάλεσαν στο κτήμα του δύο Αιγύπτιοι καταστρέφοντας το καινούργιο φράγμα που είχε φτιάξει στο χωράφι του. Στον P.Tor.Choach. 8 ο Απολλώνιος κατηγορεί μερικούς χοαχύτες, οι οποίοι έχουν εισβάλει σε χώρο που αναντίρρητα του ανήκει, έχουν χτίσει δωμάτια και επιπλέον τον κακολογούν και τον χτυπάνε. Επίσης, παράπονα για εισβολές σε σπίτια περιέχουν οι P.Enteux. 11, P.Enteux. 69, P.Sorb. III 103, P.Sorb. III 104, P.Stras. II 99, SB

³³Για περιστατικά παράνομης βοσκής σε παύρους βλ. Papatomas, P.Heid. VII, 59-61, όπου υπάρχει σχετικό παράρτημα με τον τίτλο “Belege für illegales Abweiden in den griechischen Papyri”.

³⁴Βλ. Parca (2002) 291: “The punishment of her assailant, which she leaves to the governor's discretion, is not, for her, an urgent concern.”. Για τα αιτήματα των θυμάτων *ύβρεως* να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι βλ. Anagnostou-Canas (2005) 317-320.

VIII 9681, UPZ I 10, UPZ I 11, UPZ I 106, UPZ I 107, σε ναό ο UPZ I 6 και σε αμπέλι ο P.enteux. 65. Μια ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο P.Sorb. III 128, στον οποίο ένας Έλληνας κατηγορεί τους κατοίκους του χωριού Μούχης, οι οποίοι έβαλαν φωτιά σε ξερά χόρτα καίγοντας όμως μαζί και τους σπόρους που ανήκαν στον αιτούντα³⁵. Τέλος, διαθέτουμε και αιτήσεις, στις οποίες οι αιτούντες διαμαρτύρονται για τη σφαγή των ζώων τους: P.enteux. 70 και P.enteux. 71.

Έντεύξεις για κλοπές³⁶

Αρκετές είναι οι περιπτώσεις, στις οποίες οι αιτούντες καταγγέλλουν την κλοπή αντικειμένων και ζητούν την επιστροφή τους (P.enteux. 28, P.enteux. 30, P.enteux. 31). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αίτηση του P.enteux. 28, με την οποία ο Σωσιγένης κατηγορεί έναν φυλακίτη, τον Ιπποίτα, ο οποίος είχε αγοράσει κλεμμένα αντικείμενα που ανήκαν σε εκείνον. Αν και ο Ιπποίτας κλήθηκε να επιστρέψει τα κλεμμένα αντικείμενα, τελικά έδωσε πίσω μόνο το ποτήρι. Μας κάνει εντύπωση ότι ο Σωσιγένης δεν κατηγορεί αυτόν που τον έκλεψε, αλλά αυτόν που αγόρασε τα κλεμμένα. Μάλιστα δε ζητά την τιμωρία του φυλακίτη παρά μόνο την επιστροφή των χρημάτων, τα οποία είχε πάρει επίσης ο Ιπποίτας από τον κλέφτη. Στον P.Fay. 12 ο Θεότιμος κατηγορεί μερικούς άντρες για εισβολή στο σπίτι του, σωματική επίθεση, λεκτική προσβολή και κλοπή.

Έντεύξεις για (ανοικοδόμηση) κτιρίων, ναών, γυμνασίων

Στους P.enteux. 5-P.enteux. 8 βρίσκουμε αιτήσεις για την ανοικοδόμηση κτιρίων: ο Πετεσούχος και ο Μαρρής επιθυμούν να γκρεμίσουν το παλαιό τους υφαντουργείο και να χτίσουν δύο νέα στη θέση του (P.enteux. 5). Είναι φανερό ότι η έγκριση του κράτους ήταν απαραίτητη για την κατεδάφιση ή την ανοικοδόμηση ενός κτιρίου. Στην αμέσως επόμενη αίτηση μια ισιονόμος, η Εποήρις, υποστηρίζει ότι η κατάσταση του ναού δεν είναι καθόλου καλή και για αυτό το λόγο ζητά την άδεια να ανοικοδομήσει τον ναό (P.enteux. 6). Παρόμοιο είναι και το αίτημα ενός ιερέα για ανοικοδόμηση του ναού του (P.enteux. 7)³⁷. Στην αίτηση που ακολουθεί ο Αριστόμαχος διαχειρίζεται μεταξύ άλλων περιουσιακών στοιχείων κάποιου Πολυκλείτου και ένα γυμνάσιο που

³⁵Η αίτηση στον P.enteux. 99 είχε πιθανώς το ίδιο θέμα (περί έμπυρισμού), αλλά σώζονται ελάχιστες λέξεις και συνεπώς δεν μπορούμε να γνωρίζουμε λεπτομέρειες της υπόθεσής της. Στον P.enteux. 60 ο αιτών παραπονιέται ότι δύο άνδρες πότισαν το ήδη σπαρμένο χωράφι του με αποτέλεσμα να αχρηστεύσουν τους σπόρους του.

³⁶Για κλοπές βλ. επίσης τις αιτήσεις P.Genova III 109 (ζωοκλοπή), P.Genova III 110 (κλοπή μάλλον δημητριακών), P.Hib. II 202 (πρβ. P.Genova III 107), P.Hib. II. 236, SB XVIII 13254. Εκτός από τις αιτήσεις για κλοπές υπάρχουν και αρκετές αιτήσεις, στις οποίες καταγγέλλεται ο σφετερισμός αντικειμένων ή χρημάτων και ζητείται η επιστροφή τους: P.Cair.Zen. IV 59618, P.enteux. 2, P.enteux. 3, P.enteux. 29, P.enteux. 37, P.enteux. 38, P.enteux. 40, P.enteux. 43, P.enteux. 94, P.Sorb. III 110, P.Sorb. III 113.

³⁷Πρβ. SB III 6154, στον οποίο ένας ιερέας ζητά την ανοικοδόμηση του ναού, για να συνεχισθεί δίχως κωλύματα η τέλεση θυσιών για χάρη του βασιλιά. Βλ. επίσης SB III 6155.

βρίσκεται στο Φαγιούμ. Ο αιτών υπενθυμίζει ότι έχει συμβάλει τα μέγιστα στη συντήρηση του κτιρίου, αλλά κάποιος Δάλλος τον αδικεί (P.Enteux. 8). Δυστυχώς η κατάσταση του παπύρου δε μας επιτρέπει να μάθουμε με ποιον ακριβώς τρόπο τον αδικεί ο Δάλλος. Όπως επισημαίνει ο εκδότης, ο συγκεκριμένος πάπυρος αποδεικνύει ότι υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στα γυμνάσια, τα οποία αρχικά ήταν ιδιωτικά ιδρύματα, και στον βασιλιά και ότι τα γυμνάσια θεωρούνταν ως έναν βαθμό δημόσια κτίρια, εφόσον χρειαζόταν η άδεια του στρατηγού, προκειμένου να γίνουν επιδιορθώσεις σε αυτά. Το συγκεκριμένο γυμνάσιο είναι μάλιστα αφιερωμένο στον βασιλιά³⁸. Μια ακόμη αίτηση σχετικά με ένα γυμνάσιο βρίσκουμε στον P.Sorb. III 105: ένας Έλληνας έχει χτίσει στον σταθμό του ένα γυμνάσιο και με ένα τρόπο που δε γίνεται εμφανής λόγω της κατάστασης του παπύρου αδικείται από δύο Αιγύπτιους άνδρες, οι οποίοι εισβάλλουν στον δικό του σταθμό. Η αίτηση αυτή αποτελεί μια μαρτυρία για την ύπαρξη γυμνασίου σε ένα μικρό χωριό της Αιγύπτου στο Φαγιούμ με το όνομα Μούχισ, καθώς μέχρι πρότινος γνωρίζαμε ότι γυμνάσια υπήρχαν μόνο σε μεγάλες πόλεις³⁹.

Έντευξεις για κληρούχους

Γνωρίζουμε ότι οι ντόπιοι Αιγύπτιοι δικαιολογημένα έβλεπαν με δυσαρέσκεια τον ορισμό του σπιτιού τους ως *σταθμό*⁴⁰. Ουκ ολίγες φορές ο ιδιοκτήτης κάποιου σπιτιού παραπονιέται για την εισβολή των κληρούχων στο σπίτι του και για την άδικη συμπεριφορά τους εις βάρος του. Εξαιτίας αυτών των περιστατικών οι βασιλείς αναγκάζονταν να εκδώσουν προστάγματα, προκειμένου να εξομαλύνουν τη συμβίωση των κληρούχων και των ντόπιων. Συχνά οι κληρούχοι βιάζονταν να εγκατασταθούν στον σταθμό τους και πολλές φορές η εγκατάσταση γινόταν με τρόπο που παραβίαζε τα βασιλικά προστάγματα. Για παράδειγμα, στον P.Enteux. 11 ένας ντόπιος γεωργός παραπονιέται για τη βίαιη συμπεριφορά ενός κληρούχου, ο οποίος τον πέταξε έξω από το σπίτι του (πρβ. P.Enteux.12). Στον P.Sorb. I 13 ένας κάτοικος από τον Οξυριγγίτη νομό αδικείται από μερικούς ιππείς, οι οποίοι έχουν καταλάβει ολόκληρο το σπίτι του και τον έχουν πετάξει έξω από αυτό. Επίσης, στον P.Yale I 46 ένας ιερέας, του οποίου το σπίτι έχει οριστεί ως *σταθμός*, δηλαδή ως ένα μέρος, όπου δικαιούται να εγκατασταθεί ένας κληρούχος, κατηγορεί τον κληρούχο Ανδρόβιο, ο οποίος μαζί με τους αδερφούς του έχει εγκατασταθεί σε αυτόν το *σταθμό*. Ο Ανδρόβιος πούλησε το ένα τρίτο της γης που ανήκει στο σπίτι χωρίς να έχει το δικαίωμα και ο αγοραστής της γης άρχισε να χτίζει στην περιοχή που αγόρασε. Στον P.Enteux. 13 έχουμε μια αντίστροφη περίπτωση: η χήρα

³⁸Guéraud, P.Enteux., 6, στην εισαγωγή.

³⁹Cadell – Clarysse – Robic, P.Sorb. III, 105, στην εισαγωγή.

⁴⁰Βλ. Graeca Halensis, P.Hal. 1, σχόλιο στον στ. 167 για το ουσιαστικό *σταθμοδοσία*, το οποίο δηλώνει την παράδοση από τον βασιλικό γραμματέα ενός καταλύματος σε έναν στρατιώτη.

ενός κληρούχου παραπονιέται για τον *σταθμούχο*, ο οποίος την εμποδίζει να χτίσει ένα τοίχο που να ξεχωρίζει τον δικό της χώρο από τον δικό του. Μια διαφορετική περίπτωση έχουμε στον P. Enteux. 14, στον οποίο ένας κληρούχος κατηγορεί έναν επιστάτη, γιατί πέταξε αυτόν και το άλογό του έξω από το σπίτι του. Ο P. Tebt. I 124 περιέχει την αίτηση ορισμένων κληρούχων, αλλά δεν είναι εφικτό να αντιληφθούμε το θέμα της αίτησης. Ωστόσο, ο πάπυρος παρουσιάζει ενδιαφέρον, διότι στη δεύτερη στήλη σώζονται έξι βασιλικά διατάγματα εκ των οποίων σίγουρα το δεύτερο, το τέταρτο και το πέμπτο σχετίζονται με τους κληρούχους, ενώ και τα άλλα τρία πιθανώς σχετίζονται με αυτούς⁴¹. Η ύπαρξη τέτοιων διαταγμάτων αποδεικνύει ότι ο βασιλιάς δεν ήταν καθόλου αδιάφορος απέναντι στα προβλήματα των κληρούχων και επιθυμούσε να ρυθμίσει την αντιμετώπισή τους. Για αιτήσεις σχετικά με κλήρους βλ. επίσης P. Edfou III 8, P. Enteux. 55, P. Enteux. 68, P. Frankf. 7⁴², P. Meyer I, στον οποίο μερικοί κληρούχοι ζητούν να μην τους αναθέσει ο βασιλιάς άγωνα γη, και P. Tebt. III. II 933. Επίσης, αν ακολουθήσουμε τις κειμενικές και ερμηνευτικές προτάσεις της Αρμόνη και ο P. Enteux. 61 αναφέρεται σε ζήτημα σχετικό με κληρούχους και πιο συγκεκριμένα στον κληρούχο Νικόδημο και τον πλειστηριασμό του κτήματός του ίσως εξαιτίας προσωπικών χρεών ή επιβολής μιας χρηματικής ποινής⁴³.

Έντεύξεις για παράπονα κατά αξιωματούχων

Δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο να υποβάλλονται αιτήσεις, με τις οποίες καταγγέλλεται η άδικη συμπεριφορά ή η αδιαφορία των αξιωματούχων. Ήδη σε αιτήσεις που έχουμε αναφέρει παραπάνω είδαμε έναν φυλακίτη να αγοράζει κλεμμένα αντικείμενα και να μην τα επιστρέφει όλα έπειτα από την σχετική υπόδειξη των αρχών (P. Enteux. 28) και έναν κωμάρχη, ο οποίος αντί να προστατεύσει την αιτούσα απέναντι στη γυναίκα που την αδίχησε, φυλάκισε την αιτούσα και έδωσε το ιμάτιο της στην γυναίκα που την προσέβαλε (P. Enteux. 83). Στον P. Tebt. III. I 769 ένας καλλιεργητής λιναριού διαμαρτύρεται για τη συμπεριφορά ενός αξιωματούχου, ο οποίος παρεμποδίζει την καλλιεργητική του δραστηριότητα, γιατί τον έβαλε στη φυλακή. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο P. Hib. I 34, στον οποίο ένας φυλακίτης κατηγορεί έναν αρχιφυλακίτη ότι δεν τον άφησε να

⁴¹Βλ. Grenfell – Hunt – Smyly, P. Tebt. I, 124, στην εισαγωγή. Για τη σχέση αυτών των διαταγμάτων με την αίτηση της πρώτης στήλης οι εκδότες εικάζουν ότι οι κληρούχοι θέλησαν να αναφερθούν στα διατάγματα προς υποστήριξη του αιτήματός τους.

⁴²Ο Collomp υποστηρίζει ότι η αίτηση που περιέχει ο P. Frankf. 7, η οποία χρονολογείται λίγο μετά το 217 π.Χ., ανήκει σε ένα μεταβατικό στάδιο όσον αφορά στις τυπικές φράσεις που απαντούν στις αιτήσεις. Συγκεκριμένα ο μελετητής υποστηρίζει ότι, παρόλο που η αίτηση ανήκει στον 3αι. π.Χ., η κλητική *βασιλεῦ* στη διατύπωση του αιτήματος συνοδεύεται και από άλλα προσδιοριστικά επίθετα («τὸν/ κ[ο]ινὸν σωτήρα καὶ εὐεργέτην», 13) και αντί για τη χρήση του «εἰ δοκεῖ», διαβάζουμε «ἐὰν σοι φαίνεται», 12. Επιπλέον, το ρήμα που εισάγει το αίτημα (*δέομαι*) συνοδεύεται από τη μετοχή «ἀξίων». Βλ. Collomp (1926) 97, 138-139.

⁴³Armoni (2007) 228-229. Προτείνει την εξής αποκατάσταση του κειμένου: «ἀμπελῶ/νος πολουμένου τοῦ Νικοδήμου [ἐν τῷ ὑπάρχοντι αὐτῷ κλήρωι περὶ τ]ὴν [κωμ] Φαιγί/ππου κώμη» (1-2).

εκτελέσει τα καθήκοντά του: ο αρχιφυλακίτης χωρίς να έχει το δικαίωμα έβγαλε από την φυλακή κάποιον Καλλίδρομο που είχε κλέψει έναν γάιδαρο και κράτησε το ζώο για τον εαυτό του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ο P.Amh. II 33⁴⁴, στον οποίο πέντε άνδρες, οι οποίοι είναι πιθανώς ιερείς, κατηγορούν έναν κωμάρχη που φέρει το όνομα Τεσενούφης, ο οποίος γνωρίζουμε ότι παράλληλα ήταν διοικητής ενός ναού (*λεσώνις*)⁴⁵. Ο κωμάρχης κατηγορείται, γιατί θέλει κατά τη δίκη του να έχει μαζί του έναν συνήγορο, κάτι που απαγορεύεται, όπως υποστηρίζουν οι αιτούντες, σύμφωνα με ένα διάταγμα, το οποίο δεν επιτρέπει σε κάποιον να παρουσιαστεί ως συνήγορος ενός κατηγορουμένου για θέματα σχετικά με τα βασιλικά έσοδα. Στον SB XX 15001 ο καταστηματοάρχης Πετεύρις κατηγορεί έναν επιστάτη, γιατί δεν τον πλήρωσε για τον καθαρισμό ενός μανδύα. Ο επιστάτης όμως όχι μόνο δεν τον πλήρωσε, αλλά τον χτύπησε πολύ και τον παρέδωσε σε έναν φυλακίτη, για να τον κρατήσει στη φυλακή. Αφού ο Πετεύρις κατάφερε να βγει από τη φυλακή, ο επιστάτης δεν τον αφήνει σε ησυχία και τον ψάχνει μαζί με τον φυλακίτη, για να τον ξυλοκοπήσουν. Ο επιστάτης μαζί με άλλους άνδρες μπαίνει στο μαγαζί του Πετεύρι και προκαλεί ζημιές χωρίς φυσικά να εμποδίζεται από τον φυλακίτη. Σε αυτή την αίτηση γινόμαστε μάρτυρες της βιαιότητας των αξιωματούχων απέναντι σε καθημερινούς ανθρώπους⁴⁶. Στον SB XVIII 13256 ο Ποσειδώνιος κατηγορεί δύο υπαλλήλους που έχουν αναλάβει το *μονογραφεϊόν*⁴⁷ στην Κροκοδειλόπολη ότι δεν τον αφήνουν να γράψει αιτήσεις. Αξιωματούχοι κατηγορούνται ή εμπλέκονται επίσης σε υποθέσεις αιτήσεων στους P.Cair.Zen. III 59460, P.Enteux. 14, P.Enteux. 84, P.Enteux. 85, P.Enteux. 88, P.Eras. I 1, P.Hib. II 203, P.Hib. II 238, P.Köln XIII 516 (:), P.Mich. I 71, UPZ I 6, UPZ I 9, UPZ I 16, UPZ I 20, UPZ I 41, UPZ I 108, UPZ I 42, UPZ II 152.

Διαθέτουμε ακόμα αιτήσεις για ιδιοποίηση ξένου χώρου (P.Sorb. III 107), αποφυλάκιση (P.Cair.Zen. IV 59619, P.Cair.Zen. IV 59623, P.Enteux. 84, SB I 4302), αίτημα ενός φυλακισμένου για φύλαξη ενός αποδεικτικού μέσου (SB I 4309), εξόφληση χρέους (P.Cair.Zen. V 59832, PSI IV 383), κατάσχεση (P.Enteux. 87), παραβίαση συμφωνίας (P.Cair.Zen. III 351), διαμάχη για ένα σπίτι (P.Cair.Zen. IV 59620, P.Cair.Zen. IV 59621, P.Petr. II 8.2a) ή για αντικείμενα (P.Enteux. 4, P.Zen.Pestm. 19⁴⁸) ή για ζώα (P.Enteux. 91), εμπόριο που σχετίζεται με το μονοπώλιο (P.Enteux. 1, P.Vindob. G 60501⁴⁹), τιμή ενός βοδιού (P.Enteux. 109), διαμερισμό γης και ακινήτων (P.Enteux.

⁴⁴Ο P.Amh. II 34c, ο οποίος είναι επίσης αίτηση στον βασιλιά, σχετίζεται με το θέμα του P.Amh. II 33.

⁴⁵Chaufray (2009) 154, 157-158.

⁴⁶Βλ. Caulfield – Estner – Stephens (1989). Στις σσ. 250-254 εκδίδεται και σχολιάζεται ο SB XX 15001.

⁴⁷Maehler (1987) 27.

⁴⁸Για τη νέα έκδοση του πατύρου χάρη στην ανάγνωση ενός νέου πατύρου από τη συλλογή του Michigan, βλ. Schwendner – Sijpesteijn (1994).

⁴⁹Για την έκδοση του P.Vindob. G 60501 βλ. La' Da – Parathomas (2015). Ο πάπυρος, ο οποίος χρονολογείται μάλλον στα μέσα του 2αι. π.Χ., έχει να κάνει με παράνομο εμπόριο κεδρίας από μερικούς ιβιοτάφους. Αυτοί δεν προμηθεύονται την κεδρία από τον αιτούντα, ο οποίος έχει το μονοπώλιο της εκείνον τον καιρό, με αποτέλεσμα ο αιτών να έχει υποστεί οικονομική ζημία. Βλ. επίσης Modrzejewski (2008) 238-239. Ο τελευταίος υποστηρίζει σχετικά με το μονοπώλιο, ότι "Dans l'Égypte des Lagides, le délit économique prend des dimensions démesurées....", (238). Αυτό είναι αναμενόμενο, εφόσον βλάπτονται τα συμφέροντα και πιο συγκεκριμένα τα έσοδα του βασιλιά.

65, P.Enteux. 66, P.Enteux. 67), οφειλές προϊόντων/υλικών/χρημάτων (P.Enteux. 34, P.Enteux. 36, P.Enteux. 55), ορισμό *κυρίου* για μια γυναίκα (P.Enteux. 22), εκπροσώπηση σε δίκη (P.Tebt. III.I 770), εκφοβισμό μαρτύρων (P.Enteux. 86), παρεμποδισμό οικοδόμησης (P.Enteux. 102), *ταφικών*⁵⁰ που χρωστούν οι θίασοι στις οικογένειες των νεκρών (P.Enteux. 20, P.Enteux. 21), προστασία από περαιτέρω έρευνες για ένα έγκλημα (P.Tebt. I 43), φοροδιαφυγή ή καθυστέρηση στην πληρωμή φόρου (P.Enteux. 89, P.Enteux. 90, SB XXII 15558), επιμέλεια ανηλίκου (PSI Congr.XXI 6⁵¹), απαγωγή κοριτσιού (UPZ I 3, UPZ I 4), εφοδιασμό πλοίου (P.Enteux. 27). Τέλος, υπάρχει μια αίτηση, στην οποία ο αιτών δε ζητά τίποτα συγκεκριμένο από τον βασιλιά (PSI V 541): «*[β]ασιλεῖ μ[εγ]άλωι Πτολεμαίωι χαίρειν Αἴγυπτος. διὰ σὲ σωθε[ῖς] καὶ νῦν δέομαί σου, εἴ σοι δοκεῖ, πρόσταζον κατατάξαι με οὗ σοι φαίνεται, ἵνα εὐσχομονῶν καὶ ἀνέγκλητός σοι ὦν τὸν βίον ἔχω, σοῦ τῆς οἰκουμένης πάσης βασιλεύοντος.*» (1-8). Προφανώς ο βασιλιάς έκανε κάποια χάρη στον Αίγυπτο⁵² και αυτός από ευγνωμοσύνη, αλλά και για να δείξει ότι έχει διορθωθεί, ζητά τώρα από τον βασιλιά να του υποδείξει έναν τρόπο ζωής, για να μπει στον σωστό δρόμο και να μη σφάλει ξανά.

⁵⁰Στην Αίγυπτο υπήρχαν διάφορες οργανώσεις (π.χ. σχετικά με τη λατρεία ή τις γιορτές), οι οποίες όφειλαν να στηρίζουν οικονομικά για την ταφή τις οικογένειες των νεκρών, οι οποίοι ήταν μέλη του θιάσου. Βλ. Guéraud, P.Enteux., 20-21, στην εισαγωγή. Για τα είδη των οργανώσεων στην πτολεμαϊκή και τη ρωμαϊκή Αίγυπτο βλ. San Nicolò (1913). Ο μελετητής αναφέρεται σε έξι διαφορετικά είδη οργανώσεων (*Kultvereine, Vereine von Altersgenossen, Agonistische Vereine, Berufsvereine, Private Vereine, Έρανοι-Vereine*). Βλ. επίσης Seidl (1962²) 152-156. Ο Seidl αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά σε οργανώσεις λατρευτικού χαρακτήρα, αλλά αναφέρει ότι υπήρχαν και άλλους είδους οργανώσεις.

⁵¹Βλ. το άρθρο του Pintauidi, ο οποίος προτείνει μια διαφορετική ερμηνεία του παπύρου από τον Agosti, τον εκδότη του παπύρου. Pintauidi (1996). Ο Pintauidi υποστηρίζει ότι το ουσιαστικό *παράδοσις* δεν έχει τη σημασία «κάνω αίτηση για επιμέλεια». Ισχυρίζεται ότι το ρήμα *παραδίδωμι* έχει τη σημασία «παραδίδω στις αρχές τον ένοχο». Συνεπώς κατά τον Pintauidi η υπόθεση της αίτησης ενδέχεται να είναι διαφορετική από αυτήν που πρότεινε ο Agosti: “tuttavia sembra difficile negare che Apollonios... in quanto debitore nei confronti dello Stato era stato portato in consegna da Athenais al carcere competente.”(190).

⁵²Vittelli – Norsa, PSI V, 541, βλ. σχόλιο στον στ.2. Βλ. επίσης τον σχολιασμό του Collomp, σύμφωνα με τον οποίο είναι πιθανό ότι η αίτηση αυτή αποτελεί μια δήλωση του αιτούντος, ο οποίος διακηρύσσει την πίστη του στον βασιλιά και την επιθυμία του να τον υπηρετήσει (“*Mieux encore qu' une modèle ce serait une déclaration de principe, une protestation de loyalisme inventée, on ne voit pas bien en quelles circonstances, par quelque courtisan ou sujet quelque peu servile.*”). Collomp (1926) 73-74.

Στρατηγικές πειθούς και πρόκλησης συγκίνησης

Ένας καλός βασιλιάς οφείλει να ακούει και να απαντά στα αιτήματα των υπηκόων του. Οι αιτήσεις λειτουργούν ως ένα μέσο επικοινωνίας ανάμεσα στον βασιλιά και τον υπήκοο. Στην πραγματικότητα ο βασιλιάς έχει όφελος με το να ακούει τους υπηκόους του και να τους βοηθά να λύνουν τα προβλήματά τους, γιατί με αυτό τον τρόπο επιδεικνύει την παντοδυναμία του και κερδίζει τον σεβασμό τους⁵³. Η άνιση σχέση ανάμεσα στον βασιλιά και τον υπήκοο αποτυπώνεται εύλογα στη δομή και τα μέσα διατύπωσης του αιτήματος⁵⁴. Ο αιτών πρέπει να διατυπώσει με ευγένεια το αίτημά του και πρωτίστως πρέπει να παρουσιάσει με όσο πιο πειστικό τρόπο γίνεται την υπόθεση. Σχετικά με τον βαθμό ικανοποίησης των αιτούντων από την αντιμετώπιση των αιτήσεων τους δε μπορούμε να καταλήξουμε με βεβαιότητα σε συμπεράσματα. Σε αρκετές αιτήσεις οι αιτούντες κάνουν αναφορά σε αιτήσεις που έχουν ήδη στείλει για το ίδιο θέμα, πράγμα που υποδηλώνει ότι τα αιτήματα τους δεν εισακούονταν πάντα ή δεν αντιμετωπιζόνταν με τον επιθυμητό για αυτούς τρόπο⁵⁵. Συχνά ο αιτών δεν αρκείται στη αίτησή του στον βασιλιά, αλλά για το ίδιο πρόβλημα που αντιμετωπίζει στέλνει αίτηση και σε άλλους αξιωματούχους⁵⁶. Είναι θετικό όμως το γεγονός ότι επιτελούνταν ένας διάλογος ανάμεσα στους υπηκόους και τον βασιλιά ή τις αρχές, στις οποίες έφταναν τελικά και από τις οποίες εξετάζονταν οι αιτήσεις⁵⁷. Γνωρίζουμε ότι ο βασιλιάς εξέδιδε προστάγματα με αφορμή προφανώς τις αιτήσεις των υπηκόων του. Η Lenger έχει συγκεντρώσει είκοσι πέντε μαρτυρίες από παπύρους που σχετίζονται με *φιλόανθρωπα*⁵⁸ προερχόμενα από τους βασιλείς της πτολεμαϊκής Αιγύπτου⁵⁹.

Η επίδραση της ρητορικής στις αιτήσεις στον βασιλιά αντανakλάται στο λεξιλόγιο των

⁵³Stavrianopoulou (2012) 123-125, 144.

⁵⁴Stavrianopoulou (2012) 126.

⁵⁵Ωστόσο, η αναφορά σε προηγούμενες αιτήσεις μπορεί να γίνεται, προκειμένου να δείξει ο αιτών την εμπιστοσύνη που έχει στο διοικητικό σύστημα και για αυτόν ακριβώς τον λόγο καταφεύγει επανειλημμένα σε αυτό, για να βρει δηλαδή το δίκιο του. Ο Hauken, ο οποίος έχει μελετήσει από ρητορική σκοπιά αιτήσεις σε επιγραφές μεταγενέστερης περιόδου, υποστηρίζει ότι η αναφορά του αιτούντος σε προγενέστερες επισκέψεις του στις αρχές ήταν χρήσιμη για πολλούς λόγους: “Partly it was embedded in the procedure whereby one was supposed to use the administrative ladder, partly it signalled trust in the administration, and partly it provided information about previous decisions.”. Ο Hauken εντάσσει αυτού του είδους τις αναφορές στους *loci* που εντοπίζει στις εξεταζόμενες αιτήσεις. Hauken (1998) 280.

⁵⁶Αυτό έπραττε πολύ συχνά ο Πτολεμαίος, κάτοχος στο Σεράπειο της Μέμφιδος, στον οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω. Thompson (1988) 216, 239-240.

⁵⁷Stavrianopoulou (2012) 139-143. Η Σταυριανοπούλου εξάγει συγκεκριμένα δύο συμπεράσματα: από τη μια πλευρά οι υπήκοοι ασκούν πίεση μέσω των αιτήσεων στον βασιλιά και τους εκπροσώπους του (στρατηγός, χρηματιστές), καθώς ο βασιλιάς καλείται να επιδείξει την παντοδυναμία του ανταποκρινόμενος στα αιτήματα τους και από την άλλη πλευρά οι αιτήσεις αναδεικνύουν υπαρκτά προβλήματα και επομένως βοηθούν τον βασιλιά στην έκδοση προσταγμάτων (142).

⁵⁸Σύμφωνα με την Lenger τα *προστάγματα περι φιλόανθρώπων*, τα οποία γνωρίζουμε από τους παπύρους, εμπερικλείουν εκτός από τα βασιλικά προστάγματα γενικού ενδιαφέροντος του 2 και 1αι. π.Χ. όλα τα βασιλικά προστάγματα “d' intérêt individuel ou local”. Lenger (1953) 496, 499.

⁵⁹Lenger (1953) 485 και υπ.20. Βλ. για παράδειγμα τα *φιλόανθρωπα* που σώζονται στη δεύτερη στήλη του P.Tebt. I 124, στα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω, στην ενότητα για τις αιτήσεις των κληρούχων.

αιτήσεων. Ο Collomp έχει εντοπίσει λεκτικούς και θεματικούς απόηχους της αττικής ρητορικής στις έντεύξεις⁶⁰, στους οποίους θα αναφερθώ εδώ συνοπτικά: το ρήμα *καταφρονῶ*, το οποίο χρησιμοποιούν οι αιτούντες, για να προβάλλουν την υποτιμητική συμπεριφορά των ανθρώπων που τους προσβάλλουν απαντά επίσης στον ρήτορα Λυσία στον λόγο του *Πρὸς Σίμωνα ἀπολογία* : «... **καταφρονήσας μου οὕτωςι τολμηρῶς εἰς τοιοῦτον ἀγῶνά με κατέστησεν.**», (20). Το θέμα της καταφυγῆς σε κάποιο ανώτερο πρόσωπο, το οποίο βρίσκουμε συχνά στις αιτήσεις στον βασιλιά, εντοπίζεται από τον Collomp σε λόγους του Αντιφώντα, του Δημοσθένη, του Αισχίνη, καθώς και σε ένα απόσπασμα από τον Δείναρχο. Για παράδειγμα, στον λόγο του Δημοσθένη *Πρὸς Ευβουλίδην* διαβάζουμε: «*νῦν δὲ καὶ διὰ φιλονικίαν καὶ διὰ φθόνον καὶ δι' ἔχθραν καὶ δι' ἄλλας προφάσεις ἔσσεσθαι τι τοιοῦτον ἠγούμενοι, τὴν εἰς ὑμᾶς τοῖς ἀδικηθεῖσιν ἐποιήσατε καταφυγὴν, δι' ἣν καλῶς ποιοῦντες, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς ἠδικημένους ἅπαντας σεσφάκατε.*» (6). Η Αθήνα χαρακτηρίζεται καταφύγιο για τους αδύναμους και αντίστοιχα οι Πτολεμαῖοι χαρακτηρίζονται συχνά στις αιτήσεις ως βοηθοί και σωτήρες. Επιπλέον, εντοπίζουμε τη λέξη *φιλανθρωπία* στον Ισοκράτη, ο οποίος καλεί τον Φίλιππο να μιμηθεί τον Ηρακλή ως προς την *φιλανθρωπία*: «*Λέγω δ' οὐχ ὡς δυνησόμενον ἀπάσας σε μιμήσασθαι τὰς Ἡρακλέους πράξεις (οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν θεῶν ἔνιοι δυνηθεῖεν), ἀλλὰ κατὰ γε τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος καὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν εὐνοίαν, ἣν εἶχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ...*» (Φίλιππος, 114). Συχνά ο αιτών παρακαλεί να μην δείξει αδιαφορία ο βασιλιάς για το πρόβλημά του («*μὴ περιδεῖν με...*»). Στον Λυσία βρίσκουμε την ίδια διατύπωση: «*νῦν τοίνυν ταύτην ἀνθ' ἀπάντων ἀπαιτοῦμεν ὑμᾶς τὴν χάριν, μὴ περιδεῖν ἡμᾶς ἀπόρως διατεθέντας ...*» (*Περὶ τῆς δημεύσεως* <τῶν> τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ ἐπίλογος, 23). Το ρήμα *δέομαι*, με το οποίο οι αιτούντες εισάγουν το αίτημά τους χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων ρημάτων και από τους Αττικούς ρήτορες. Για τις τυπικές φράσεις «*ἐὰν ἐνδείξωμαι ἀληθῆ ὄντα τὰ διὰ τῆς ἐντεύξεως*» και «*τοῦ δικαίου τόχω*» βρίσκουμε παράλληλα στον Αντιφώντα («*ἐὰν ἐνδείξω*⁶¹», *Φαρμακεία κατὰ τῆς μητριᾶς*, 3) και τον Ισοκράτη («*οὕτω γὰρ γινώσκοντες*⁶² αὐτοὶ τε δόξετε καλῶς κρίνειν καὶ νομίμως, ἐγὼ τε τεύξομαι πάντων τῶν δικαίων», *Περὶ Ἀντιδόσεως*, 32).

Ο Collomp δεν ανέπτυξε διεξοδικά τις λεκτικές ομοιότητες που υφίστανται ανάμεσα στις αιτήσεις και τους λόγους των Αττικών ρητόρων και έκτοτε οι μελετητές δεν έχουν ασχοληθεί με αυτό το θέμα, όπως επισημαίνει και η Σταυριανοπούλου⁶³. Σε αυτή την ενότητα, αν και εξετάζεται

⁶⁰Collomp (1926) 125-131. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σελίδες 129-131, στις οποίες ο Collomp εντοπίζει χωρία από ρητορικούς λόγους των Αττικών ρητόρων, προκειμένου να δείξει ότι η δομή τους παρουσιάζει ομοιότητες με την τριμερή δομή των *έντεξεων* (*l' exposé, la requête, la motivation*). Είναι αναμφισβήτητο εξάλλου ότι η αττική ρητορική άσκησε σημαντική επίδραση στη ρητορική εκπαίδευση και τη ρητορική πρακτική της ελληνιστικής περιόδου. Βλ. Kremmydas (2013) 160.

⁶¹Ο Collomp (σ.129) παραθέτει αυτή την γραφή. Ωστόσο, σε νεότερες εκδόσεις του λόγου του Αντιφώντα, όπως αυτή του Brodersen, διαβάζουμε «*ἐὰν ἐπιδείξω*».

⁶²Όπως επισημαίνει ο Collomp, η φράση αυτή αντιστοιχεί στη φράση «*τούτου γὰρ γενομένου*» των *έντεξεων*. Βλ. Collomp (1926) 129.

⁶³Stavrianopoulou (2012) 131, υπ.35.

η «ρητορική» των αιτήσεων⁶⁴, δε θα αναφερθούμε περισσότερο στο ζήτημα του λεξιλογίου των αιτήσεων, αλλά θα επικεντρωθούμε στην επιχειρηματολογία των αιτούντων. Προτού επιχειρήσουμε αυτό, πρέπει να αναφερθούμε με συντομία στη ρητορική κατά την ελληνιστική περίοδο: στη ρητορική εκπαίδευση της ελληνιστικής περιόδου οι ρητορικές ασκήσεις⁶⁵ παίζουν έναν σημαντικό ρόλο. Οι πάπυροι από την Αίγυπτο που περιέχουν ρητορικές ασκήσεις αποτελούν μαρτυρία για την εξέλιξη της ρητορικής τέχνης. Συνεπώς είναι λάθος να ισχυρίζεται κανείς ότι η ρητορική είχε εξαφανιστεί κατά την ελληνιστική περίοδο. Η εύρεση των επιχειρημάτων είχε έναν εξέχοντα ρόλο στις ρητορικές ασκήσεις. Εκτός από την επιχειρηματολογία, η προσπάθεια χειραγώγησης των συναισθημάτων του ακροατηρίου (*πάθος*) και η επίθεση στο *ήθος* του αντιπάλου διδάσκονταν αυτή την εποχή στα σχολεία, όπου διδασκόταν η ρητορική⁶⁶. Αυτό που θα επιχειρηθεί στη συνέχεια της ενότητας είναι πρωτίστως ο εντοπισμός των επιχειρημάτων των αιτούντων, η ανάδειξη του τρόπου που επιτίθενται στο *ήθος* του αντιπάλου τους και η επισήμανση των μεθόδων που χρησιμοποιούν, προκειμένου να συγκινήσουν τον βασιλιά. Κατά τη γνώμη μου οι αιτήσεις μπορούν να αποτελέσουν μια έμμεση μαρτυρία για την παρουσία και την εξέλιξη της ρητορικής στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο.

Η πιο πρόσφατη και ενδιαφέρουσα μελέτη της δομής των αιτήσεων στον βασιλιά ανήκει στην Σταυριανοπούλου⁶⁷. Η αναφορά στα βασικά σημεία της μελέτης της θα φανούν χρήσιμα για τη συνέχεια της εργασίας. Οι αιτήσεις στον βασιλιά ξεκινάνε πάντα με την προσφώνηση σε αυτόν: «*βασιλεῖ Πτολεμαίω χαίρειν*». Έπειτα ακολουθεί το όνομα του αποστολέα. Με αυτό τον τρόπο ο αιτών αναγνωρίζει εξ αρχής την υψηλή θέση του προσώπου στο οποίο απευθύνεται. Αμέσως μετά τον χαιρετισμό και στην περίπτωση που έχουμε να κάνουμε με μια αίτηση μέσω της οποίας ο αιτών επιθυμεί να παραπονεθεί για κάποιο αδίκημα που διαπράχθηκε εις βάρος του, ακολουθεί η φράση «*ἀδικοῦμαι ὑπὸ τοῦ δεῖνος*». Κατευθείαν δηλαδή ο αιτών θέλει να αμαυρώσει τον κατηγορο και να δείξει ότι αυτός είναι το πρόσωπο που αδικείται. Έπεται η έκθεση της υπόθεσης, η οποία πραγματοποιείται ενίοτε με τόσο παραστατικό τρόπο (*ἐνάργεια*⁶⁸), ώστε αυτός που θα διαβάσει την αίτηση είναι σε θέση να φανταστεί τη ροή των γεγονότων. Επιπλέον, η *ἐνάργεια* σύμφωνα με τον Webb ενισχύει την πειστικότητα μιας αφήγησης⁶⁹. Όπως υποστηρίζει η Σταυριανοπούλου, ακόμα

⁶⁴Ενδιαφέρουσα είναι η εργασία του Hauken, ο οποίος εξετάζει τη «ρητορική» των αιτήσεων της περιόδου 181-249 μ.Χ.. Βλ. Hauken (1998).

⁶⁵Για έναν κατάλογο με ρητορικούς παπύρους (ανάμεσά τους και ρητορικές ασκήσεις) της ελληνιστικής περιόδου βλ. Kremmydas (2013) 162-163.

⁶⁶Kremmydas (2013) 142-143, 154.

⁶⁷Stavrianopoulou (2012).

⁶⁸Ο λατινικός όρος είναι *evidentia*. Η *ἐνάργεια* είναι μια παραστατική και λεπτομερής απεικόνιση μιας υπόθεσης. Με αυτόν τον τρόπο αφήγησης ο ομιλητής βάζει τόσο τον εαυτό του όσο και τους αναγνώστες/ακροατές στη θέση του αυτόπτη μάρτυρα. Βλ. αναλυτικότερα Lausberg (1998) 359-360. Για την *ἐνάργεια* βλ. επίσης Webb (2009) 88-89.

⁶⁹Webb (2009) 89-90.

και οι μικρές λεπτομέρειες προσδίδουν έναν ρεαλιστικό τόνο στην υπόθεση⁷⁰. Κατά την έκθεση της υπόθεσης ο αιτών χρησιμοποιεί και άλλες τεχνικές, προκειμένου να παρουσιάσει τον εαυτό του ως θύμα και τον αντίπαλό του ως θύτη: μπορεί να αναφερθεί στην ανηθικότητα του αντιπάλου του και να παρουσιάσει τη δεινή θέση, στην οποία βρίσκεται ο ίδιος εξαιτίας του αδικήματος που διαπράχθηκε εις βάρος του⁷¹. Σε δεινή θέση και χωρίς καμιά προστασία βρίσκονταν συχνά οι χήρες, τα ορφανά και οι ηλικιωμένοι γονείς. Μόνο ο βασιλιάς θα μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλειά τους. Στη συνέχεια ο αιτών διατυπώνει το αίτημά του, το οποίο ξεκινά με την εξής φράση: «δέομαι⁷² οὖν σου, βασιλεῦ». Ο αιτών συχνά χαρακτηρίζει τον βασιλιά σωτήρα και βοηθό και δηλώνει ότι καταφεύγει σε αυτόν, για να βρει το δίκιο του. Επίσης, ήδη από την πτολεμαϊκή περίοδο παρατηρείται, αν και σε μικρότερο βαθμό, η επιδίωξη της *captatio benevolentiae* μέσω της σκιαγράφησης του αιτούντος ή της αιτούσας ως αδύναμου και ταπεινού ανθρώπου και συγχρόνως της εξύψωσης του βασιλιά ή του εκάστοτε αξιωματούχου, στον οποίο απευθύνεται η αίτηση⁷³.

Εμείς βέβαια πρέπει να έχουμε υπόψη ότι με όση αληθοφάνεια και αν παρουσιάζει κάποιος την υπόθεσή του, δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι είχε δίκιο. Ένα καλό παράδειγμα αποτελεί ο P. Enteux. 27: ένας ναύκληρος υποστηρίζει ότι το πλοίο του υπέστη ζημιές με αποτέλεσμα να μη μπορεί να συνεχίσει την πορεία του και να φτάσει στην Θηβαΐδα, όπου θα φορτωνόταν με σιτάρι. Η Thompson αμφισβήτησε την ειλικρίνεια του ναυκλήρου: ο τελευταίος γνώριζε εξ αρχής ότι το ταξίδι προς τη Θηβαΐδα, αλλά και το ταξίδι της επιστροφής προς την Αλεξάνδρεια θα διαρκούσε περίπου τρεις μήνες και μάλιστα κατά την επιστροφή το ύψος των υδάτων του Νείλου θα ήταν χαμηλό, με αποτέλεσμα να καταστεί αδύνατη η επιστροφή του πλοίου. Συνεπώς ο ναύκληρος γνώριζε ότι η πραγμάτωση του σχεδίου του ήταν αδύνατη και στην πραγματικότητα ευελπιστούσε ότι θα μπορέσει να εφοδιάσει το πλοίο του με σιτάρι όχι από την Θηβαΐδα, αλλά από τον Αρσινοΐτη

⁷⁰Stavrianopoulou (2012) 135. Οι λεπτομέρειες βέβαια συμβάλλουν και στην παραστατική αφήγηση της υπόθεσης και παίζουν σημαντικό ρόλο στην επίτευξη της *ένάρχειας*. Βλ. Webb (2009) 90-92.

⁷¹Η απελπισία που ένιωθαν όσοι έστειλαν αίτηση στον βασιλιά, αλλά και γενικότερα σε οποιονδήποτε άλλο αξιωματούχο, μπορεί να παραλληλισθεί με την απελπισία των ανθρώπων που κατέφευγαν σε προσευχές, προκειμένου να δουν την κατάστασή τους να βελτιώνεται. Η Κοτσιφού σε μια πρόσφατη μελέτη της εξετάζει τις ομοιότητες ανάμεσα στις προσευχές και τις αιτήσεις και διαπιστώνει την αλληλοσύνδεση της θρησκείας και του δικαίου στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων στην Αίγυπτο. Πρόσφορη είναι η σύγκριση των προσευχών (που απευθύνονταν σε θεούς) ιδιαίτερα με τις αιτήσεις που απευθύνονται στον βασιλιά, διότι ο βασιλιάς στην αρχαία Αίγυπτο λατρευόταν ως θεός. Οι άνθρωποι ανέμεναν, ότι ο βασιλιάς ως εκπρόσωπος του θεού στη γη, όφειλε να απονέμει τη δικαιοσύνη. Βλ. Kotsifou (2016). Η ομοιότητα των αιτήσεων με τις προσευχές έχει επισημανθεί και από την Σταυριανοπούλου, η οποία παρατηρεί και μια σημαντική διαφορά τους: η διατύπωση του αιτήματος στην περίπτωση των αιτήσεων γίνεται με τη χρήση τυπικών φράσεων. Stavrianopoulou (2012) 131, υπ.35. Η Σταυριανοπούλου δεν αναφέρει στη βιβλιογραφία της την ενδιαφέρουσα μελέτη του Dreher, «Gerichtsverfahren vor den Göttern? „Judicial Prayers“ und die Kategorisierung der Defixionum Tabellae» και της Βελισσαροπούλου-Καρακάστα, «„Gebete um Gerechtigkeit. Réponse à Martin Dreher“». Βλ. στη βιβλιογραφία, Dreher (2010) και Vélissaropoulos-Karakostas (2010).

⁷²Για τη σημασία του ρήματος *δέομαι* στις αιτήσεις βλ. Mullins (1962) 48: “Used by itself *δεῖσθαι* indicates a definite degree of dignity or of formality beyond the other verbs of petition.”

⁷³Parathomas (2009) 486-487. Όπως μάλιστα επισημαίνει η Κοτσιφού, το γεγονός ότι κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι αδύναμος δε σημαίνει απαραίτητα ότι είναι άπορος: “Rather, the ‘poor’ person was the person of any status who waited, humbly but insistently, for the answer of the great. To be poor was to have a claim.”. Kotsifou (2016) 187.

νομό, στον οποίο υπήρχε μεγάλη παραγωγή σιταριού και ο οποίος βρισκόταν πιο κοντά στην Αλεξάνδρεια. Μήπως λοιπόν ο ναύκληρος είχε από την αρχή σχεδιάσει τις «ζημιές» του πλοίου, με σκοπό να ζητήσει την άδεια να εφοδιάσει το πλοίο του από μια περιοχή (Πτολεμαΐς Όρμου, Αρσινοΐτης) που βρίσκεται πιο κοντά στην Αλεξάνδρεια⁷⁴; Μπορούμε να φέρουμε ένα ακόμη παράδειγμα. Στον P.Enteux. 66 ο Μάρων, ο οποίος έχει κληρονομήσει τα δικαιώματα του γιου του πάνω σε ένα κομμάτι γης, παραπονιέται ότι ο Θεοδόσιος, ο οποίος είχε δανειστεί από κοινού με τον γιο του Μάρωνα την ίδια γη, διάλεξε το καλύτερο κομμάτι γης αδικώντας τον («... *ἐπιβὰς ὁ Θεοδόσιος ὠικοδόμησεν ἑαυτῶι τοίχους οἰκήσεω[ς], ἐγλεξάμενος τὸν βέλτιστον τόπον καὶ ἐξώτατον· μετὰ δὲ ταῦτα, διαιρέσεως γενομένης καὶ συγγρ[α-]φῆς τεθείσης διειρηθῆσθαι ἴσως καὶ ὁμοίως, οὐ διείρηταί μοι δικαίως, ἀλλὰ παραλελόγισταί με καὶ τόπ[ον] τνά μοι ἀχρεῖον καὶ στενὸν ἐπὶ μῆκος δέδωκεν, αὐτὸς δ[ὲ] ἐν τετραγωνισμῶι τὰ αὐτοῦ ἔχει.*», 3-6). Κατά τη διατύπωση όμως του αιτήματός του ο Μάρων γράφει ότι ο Θεοδόσιος έχει χτίσει την πόρτα στο δικό του τμήμα. Πώς είναι δυνατό η πόρτα, η οποία οδηγεί στο δρόμο, να είναι χτισμένη στη μεριά του Μάρωνα, ο οποίος ισχυρίζεται ότι ο Θεοδόσιος πήρε το μέρος το «ἐξώτατον», δηλαδή το μέρος που είναι πιο εύκολα προσβάσιμο⁷⁵; Μήπως ο Μάρων έχει πει κάποιο ψέμα σχετικά με τον διαμερισμό του χώρου; Παρόλο που κάθε αίτηση μας παρουσιάζει μια υπόθεση μόνο από την οπτική γωνία του αιτούντος και παρόλο που δε μπορούμε να εμπιστευτούμε απόλυτα τον αιτούντα, είναι σημαντικό να ερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο αιτών επιχειρεί να πείσει τον αποδέκτη της αίτησής του. Αυτός είναι ο στόχος μας σε αυτό το κεφάλαιο.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένες από τις αιτήσεις στον βασιλιά, με σκοπό να εντοπίσουμε τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούσαν οι αιτούντες, προκειμένου να παρουσιάσουν πειστικά την κατάστασή τους, να αναδείξουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, ώστε να δείξουν ότι η παροχή βοήθειας από τους ανωτέρους τους είναι επιβεβλημένη.

Στις αιτήσεις των P.Enteux. 25 και P.Enteux. 26, στις οποίες έχουμε ήδη αναφερθεί, δυο γονεὶς παραπονιούνται για την αχαριστία των παιδιών τους απέναντι τους⁷⁶. Στην πρώτη από αυτές

⁷⁴Thompson (2012) 751-754.

⁷⁵Βλ. Guéraud, P.Enteux., 66, σχόλιο στον στ.5.

⁷⁶Το αθηναϊκό δίκαιο αφενός προέβλεπε την τιμωρία των παιδιών που έβλαπταν τους γονεὶς τους [*κάκωσις γονέων*], βλ. Philipps (2013) 207-210] και αφετέρου υποχρέωνε τα αγόρια να παρέχουν διατροφή στους ηλικιωμένους γονεὶς τους, εκτός αν ο πατέρας τους είχε αμελήσει να τους μάθει ένα επάγγελμα ή αν τους είχε αποκτήσει με μια εταίρα ή αν τους είχε οδηγήσει σε νεαρή ηλικία στην πορνεία. Είναι πιθανό ότι οι Έλληνες είχαν φέρει αυτόν τον νόμο και στην Αίγυπτο. Ίσως όμως και για τους ντόπιους; Διότι στον P.Enteux. 25 ο πατέρας και ο γιος είναι κατά πάσα πιθανότητα Αιγύπτιοι. Διαθέτουμε όστρακα που περιέχουν σχολικά κείμενα, στα οποία βρίσκουμε ανάμεσα σε διάφορα γνωμικά τη λέξη *γυροβοσκία*. Είναι αρκετά πιθανό ότι στο σχολείο τα παιδιά των ντόπιων άκουγαν γνωμικά που στόχευαν να εντυπώσουν στο νου τους την ανάγκη για σεβασμό και αλληλεγγύη απέναντι στους ηλικιωμένους. Συνεπώς μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχε η απαίτηση από την κοινωνία για τη στήριξη των ηλικιωμένων γονέων. Ο Boyaval καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: “... me semble-t-il, que d' imaginer, à travers eux (δηλ. τα όστρακα με σχολικό περιεχόμενο), un lent effort de pouvoirs politiques pour faire peu à peu passer un usage dans la loi générale, effort couronné de succès à la fin de l' Antiquité: ne l' oublions pas, si l' école antique était une institution privée, des liens se sont établis entre elle et les pouvoirs par les magistrats de cités qui surveillaient les gymnases...”. Βλ. Boyaval (2004)

τις αιτήσεις ο πατέρας, για να δείξει ότι ήταν σωστός απέναντι στο γιο του, αναφέρει ότι του παρείχε την αρμόζουσα εκπαίδευση («[ἐμοῦ γὰρ δι]δάξαντος αὐτὸν τὴν [..... κ]αὶ τὴν γραμ[ματικὴν]», 2). Τώρα όμως που μεγάλωσε («γενομένου πρεσβυτέρου») ο γιος του δεν του παρέχει τα αναγκαία για την επιβίωσή του. Ο ηλικιωμένος πατέρας φροντίζει να δημιουργήσει μια θετική εικόνα για τον ίδιο ως σωστό πατέρα που έκανε τα πάντα για το παιδί του, ενώ προσπαθεί συγχρόνως να τονίσει την καλύτερη συμπεριφορά του γιου του, ο οποίος εκμεταλλεύεται τη σωματική αδυναμία του πατέρα του («καταφρονῶν μου ὅτι πρεσβύτερός εἰμι καὶ ἀσθενῶ τοῖς ὀφθαλμοῖς», 9), τον κλέβει και τον προσβάλλει⁷⁷. Το ίδιο και στην άλλη αίτηση ο πατέρας ήδη από τη δεύτερη γραμμὴ αναφέρεται στην αρμόζουσα ανατροφή που παρείχε στην κόρη του («ἐμοῦ γὰρ ἐκθρέψαντος τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέ[ρα] καὶ παιδεύσαντος καὶ εἰς ἡλικίαν ἀγαγόντος», 2-3) και στη σωματική του αδυναμία («ἀκλήρησαντος δέ μου κατὰ τὸ ἴδιον σῶμ[α] καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀδυνατοῦντος», 3). Επειδὴ ἡ κόρη του ἔχει ξεμυαλιστεῖ ἀπὸ ἕναν ἄνδρα, δεν του δίνει τα συμφωνηθέντα για τὴν επιβίωση του και παραβλέπει τὴ συμφωνία τους «καταφρονοῦ[σά μου διὰ τοῦ γ]ήρωος κ[αὶ τ]ῆς ὑπ[αρ]χούσης μοι ἀκληρίας (10)».

Στην πολυσυζητημένη αίτηση του P. Enteux. 79⁷⁸, στην οποία ἔχουμε αναφερθεῖ παραπάνω, ἕνας Ἕλληνας περιγραφεί με παραστατικό τρόπο τὴν ταπείνωση που υπέστη ἀπὸ μια Αἰγύπτια: ἐνὺ προχωροῦσε στο δρόμο αὐτὴ ἡ γυναίκα ἐρίξε οὐρα πάνω στα ρούχα του. Στὴ συνέχεια ακολουθοῦν περιφρονητικά λόγια και ἀπὸ τις δυο πλευρές. Οργισμένη ἡ γυναίκα τον φτύνει και του ξεγυμνώνει τὸ στήθος ἐνώπιον μερικῶν ἀνθρώπων. Ο Ηρακλείδης τονίζει ὅτι ἡ γυναίκα σταμάτησε να τον προσβάλλει μόνο χάρη στην παρέμβαση των ἀνθρώπων που εἶδαν τι συνέβαινε: «ἐπιτιμηθεῖσα δὲ ὑπὸ τινῶν τῶν παρόντων ἐφ' οἷς αἰ [.....] ... με, οὕτως καταλιποῦσά με ἀπηλλάγη ἔνδον» (8). Ἀπὸ τὴν κατακραυγὴ των μαρτύρων του συμβάντος ἡ γυναίκα μπήκε μέσα στο σπίτι, ἀπ' ὅπου, ὅπως φροντίζει να υπενθυμίσει ο Ηρακλείδης, του εἶχε ρίξει τα οὐρα. Στὸ αίτημα του ο Ἕλληνας παρακαλά τον βασιλιά ως εξής: «δέομαι οὖν σου, βασιλεῦ, εἴ σοι δοκεῖ, [μὴ περιδεῖν με οὔ]τως ἀλόγως ὑπὸ Αἰγυπτίας ὑβρισμένον, Ἕλληνα ὄντα καὶ ξένον...» (9-10). Ολοφάνερα ο Ηρακλείδης παρουσιάζει τον εαυτό του ως θύμα, του οποίου ἡ τιμὴ προσβλήθηκε ἀπὸ αὐτὸ το περιστατικό που συνέβη μπροστὰ στον κόσμο. Συγχρόνως παρουσιάζει ὅσο πιο αρνητικά γίνεται τὴ συμπεριφορά τῆς πραγματικῆς ἀφηνιασμένης Αἰγύπτιας γυναίκας: ὄχι μόνο αὐτὴ ξεκίνησε τὸ ὅλο συμβάν, ἀλλὰ συνέχισε να τον προσβάλλει ἀσταμάτητα. Ὅπως τουλάχιστον μας παρουσιάζει τα

169-171. Βλ. ἐπίσης Rupperecht (2000) 57, 58: "... ein Anspruch gegen die Kinder auf Unterhalt wird aber wohl anzunehmen sein, wenn er auch nicht direkt nachzuweisen ist."

⁷⁷Ἡ Parca κάνει λόγο για ψυχολογικὴ βία που ασκείται εἰς βάρος του πατέρα. Parca (2002) 293.

⁷⁸Για τον αναλυτικό σχολιασμό τῆς αίτησης P. Enteux. 79 βλ. Parca (2002) 284-288. Ο Ηρακλείδης υπαινίσσεται ὅτι ἡ γυναίκα του ἐπιτέθηκε ἐπίτηδες, ὅταν ἀναγνώρισε τον ἐλληνικοῦ τύπου μανδύα που φοροῦσε. Ἡ πράξη τῆς Αἰγύπτιας γυναίκας ἦταν σαφῶς ταπεινωτικὴ για ἕναν Ἕλληνα ἄνδρα. Βλ. ἐπίσης Rupperecht (2000) 56-57 και Volt (2011) 334-335.

γεγονότα ο Ηρακλείδης, η συμπεριφορά της γυναίκας μοιάζει παράλογη⁷⁹. Επιπλέον, επιθυμώντας να κερδίσει ένα πλεονέκτημα στην υπόθεση αυτή ο άνδρας τονίζει ότι είναι Έλληνας και ότι θα ήταν ανάρμοστο να επιτραπεί να προσβάλλεται με αυτό τον τρόπο ένας Έλληνας από μια ντόπια γυναίκα. Μετά από αυτό το βίαιο περιστατικό ανάμεσα σε έναν Έλληνα και μια Αιγύπτια γυναίκα μπορούμε να περάσουμε σε ένα άλλο βίαιο περιστατικό, αυτή τη φορά ανάμεσα σε δυο Αιγύπτιας γυναίκες, το οποίο αποτελεί απόδειξη ότι ο ρατσισμός και η αντιπαλότητα υπάρχει δυστυχώς ακόμα και ανάμεσα σε ανθρώπους της ίδιας εθνικότητας. Στον P.Enteux. 83⁸⁰ μια γυναίκα από τον Ηρακλεοπολίτη νομό απολαμβάνει το μπάνιο της σε ένα λουτρό στον Αρσινοΐτη νομό, όταν μια γυναίκα αρχίζει να τη χτυπά παντού, επειδή αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι ντόπια: «**καταγνοῦσά μου ὄτι ξένη εἰμί...**» (4). Εκτός από τα χτυπήματα η ντόπια γυναίκα της έκλεψε το περιδέραιο και χάρη στη συνεργασία του κωμάρχη έβαλε την αιτούσα στη φυλακή και της απέσπασε ακόμα και το μάτιό της⁸¹. Σε κάθε περίπτωση η αιτούσα αποδίδει τη συμπεριφορά της ντόπιας γυναίκας στο γεγονός ότι αυτή δεν ήταν ντόπια. Στον P.Enteux. 82 μια γυναίκα κατηγορεί έναν άνδρα που δουλεύει στο λουτρό, γιατί της έριξε επίτηδες καυτό νερό. Η αιτούσα έχει υποστεί τόσα εγκαύματα εξαιτίας της εγκληματικής του πράξης, ώστε η ζωή της βρίσκεται σε κίνδυνο: «**ὥστε καὶ κινδυνεύειν με**» (5). Το αίτημά της στο βασιλιά είναι ιδιαίτερα επιμελημένο και διατυπωμένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να τονισθεί η δική της αδυναμία και η παντοδυναμία του βασιλιά: «**δέομαι οὖν σου, βασιλεῦ, εἴ σοι δοκεῖ, ἰκέτις ἐπὶ σὲ καταπεφενυῖα, μὴ περιδεῖν με οὕτως ἡνομημένην, χειρόβιον οὔσαν, ... ἴν' ἐπὶ σὲ καταφυγοῦσα, βασιλεῦ, τὸν πάντων κοινὸν εὐ[ε]ργέτην, τοῦ δικαίου τύχω**» (6-7, 10). Όπως παρατηρεῖ ο Παπαθωμάς, η αιτούσα παρουσιάζει τον εαυτό της ως μια φτωχή εργάτρια, ενώ συγχρόνως εξυψώνει τον βασιλιά. Με αυτό τον τρόπο η αιτούσα επιδιώκει να κερδίσει την εύνοιά του⁸².

Στους P.Cair.Zen. IV 59620 και P.Cair.Zen. IV 59621 ο Ζήνων κατηγορεί την Αρσινόη, η οποία έπεισε τον Εὐτύχο, με τον οποίο έχει παιδιά, να μην εμφανιστεί ως μάρτυρας του Ζήνωνος στη διαμάχη για ένα σπίτι που διεκδικεί αυτή και ο Ζήνων. Ο Ζήνων προσπαθεί να δείξει πως η Αρσινόη έσθησε ολόκληρη πλεκτάνη, για να κερδίσει το σπίτι. Υποστηρίζει στον P.Cair.Zen.IV

⁷⁹Ο Ηρακλείδης χρησιμοποιεί το επίρρημα *ἀλόγως* (P.Enteux. 79, 9) κατά τη διατύπωση του αιτήματός του, για να χαρακτηρίσει την άδικη συμπεριφορά της γυναίκας εναντίον του. Σύμφωνα με την Parca το επίρρημα *ἀλόγως* δηλώνει συγχρόνως τρία πράγματα: η γυναίκα λέρωσε τον Ηρακλείδη χωρίς εκείνος να την έχει προκαλέσει, τον εξύβρισε αλόγιστα και επίσης λανθασμένα δεν αντιλήφθηκε ότι το *status* της δεν της επιτρέπει να προσβάλλει έναν Έλληνα άνδρα, καθώς μια τέτοια συμπεριφορά θα είχε αρνητικό αντίκτυπο για την ίδια τόσο σε νομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Βλ. Parca (2002) 287.

⁸⁰Βλ. Parca (2002) 288-291.

⁸¹Πιθανώς έχουμε να κάνουμε με μια συνωμοσία ανάμεσα στον κωμάρχη και την ντόπια γυναίκα. Ο κωμάρχης θα γνώριζε από πριν την ντόπια γυναίκα και έκανε τα στραβά μάτια, για να καλύψει το αδικήμά της. Βλ. Parca (2002) 290.

⁸² Parathomas (2009) 486-487. Πρβ. τη διατύπωση του αιτήματος στον P.Enteux. 47: «**δέομαι σου, βασιλεῦ, μὴ περιδῖν .[...] ἀδικούμενον, ὄντα χιροτέχνην...**» (6). Ο αιτών και εδώ αυτοπαρουσιάζεται ως ένας μεροκαματιάρης που έχει ανάγκη τη βοήθεια του βασιλιά.

59620 ότι η Αρσινόη παρέσυρε τον Εύτυχο («*φθαρεις Εϋτυχος ὑπὸ τῆς Αρσινόης*» διὰ τὸ καὶ ἔμπροσθεν αὐτῇ συνεῖναι καὶ τέκνα αὐτῷ ὑπάρχειν ἐξ αὐτῆς...», 7-9) και μάλιστα με τη δική της υποστήριξη ο Εύτυχος έχει καταφύγει στο Σεράπειο στη Μέμφιδα, ώστε να μην εμφανιστεί ως μάρτυρας υπέρ του Ζήνωνος. Στη συνέχεια η Αρσινόη κατάφερε να εξαπατήσει και τον στρατηγὸ Αγήνορα: του ἔστειλε αίτηση, με την οποία ζητούσε να παρουσιάσει ο Ζήνων τις αποδείξεις του ότι εκείνος ἔκτισε το σπίτι. Αυτό φυσικά ήταν αδύνατο, γιατί ο Εύτυχος είχε τις αποδείξεις για τα υλικά και τους οικοδόμους του σπιτιού («*διὸ παραλογισθεὶς Αγήνωρ καὶ α ... ουθα[-ca.?-] τῇ Αρσινόη φάσει γράφει Κλειτορίω ἀνακαλεσάμενόμ με συντάξαι ἐφ' οἷς ὄρισμαι παρασχέσθαι χειρογραφοῦντας τοὺς ἀνθρώπους, δέ[ομαι οὖν σου, βασιλεῦ], ... ἐπει[δ]ῆ ὁ \μὲν/ [τε Εϋτυ[χος] // [φθαρ]εὶς ὑπὸ τῆς Αρσινόης ἀνακεχώρηκεν ἵνα μὴ ἐνδείξῃται [ὡς ἔ]στιν αὐτοῦ ἡ οἰκία ...»», 19-22, 23-26). Ο Ζήνων προσπαθεῖ να δείξει ότι η Αρσινόη ἔχει στήσει επιμελῶς ολόκληρη σκευωρία εναντίον του. Μια παρόμοια περίπτωση ἔχουμε στον P.Enteux. 86, στον οποίο μια Αιγύπτια κατηγορεῖ ἕναν Ἕλληνα, τον Απολλόδωρο, για εκφοβισμό των μαρτύρων, οι οποίοι θα εμφανίζονταν στο δικαστήριο προς υπεράσπισή της σχετικά με ἕνα σπίτι. Η Αιγύπτια παρουσιάζει λεπτομερῶς τη βίαιη συμπεριφορά του Ἕλληνα: «*Απολλόδωρος ἐπισύ[τ]ασιν ποιησάμενος πλέονος ποῶν τοὺς μάρτυράς μου ἀνεσόβησεν πάντας, λέγ[ω]ν ἀποτυπανιεῖν αὐτοὺς καὶ ἐμὲ καὶ ἐγβαλεῖν ἐκ τῆς κόμης*· ἔτι δὲ καὶ Βιου[]αν τινα (ἑκατοντάρουρον) μέλλοντ[ά] μοι μαρτυρῆσαι ἐλοιδόρησεν πολλὰ καὶ ἔφη καὶ τοῦτον ἀποτυπανιεῖν⁸³, δι' ἣν αἰτίαν οὐκ [έ-]μαρτύρησέ μ[οι- πα]ρὰ τὸ δὲ εἶναι τοὺς μέλλοντάς μοι μαρτυρ[ε]ῖν Αἰγυπτίους, εὐλαβηθέντε[ς] ἀνεχώρησαν [ὥστε] μὴ μαρτυρῆσαι.» (5-10). Σύμφωνα με την παρουσίαση της συμπεριφοράς του Ἕλληνα ἀπὸ την Αιγύπτια ο Απολλόδωρος ἔχει τρομοκρατήσεις τους πάντες, με ἀποτέλεσμα να μην μπορεῖ εκείνη να παρουσιάσει μάρτυρες στη δίκη. Εμεῖς διαπιστώνουμε ἐπίσης ότι οι σχέσεις Ελλήνων και Αιγυπτίων ἦταν τεταμένες και οι Αιγύπτιοι φαίνεται να φοβούνται τους Ἕλληνες. Σε αὐτή την αίτηση η γυναίκα υποστηρίζει ότι οι μάρτυρές της φοβήθηκαν τον Ἕλληνα, επειδὴ εκείνοι εἶναι Αιγύπτιοι.*

Οι δίδυμες ἀδελφές Θανῆς και Ταοῦς⁸⁴ κατηγοροῦν στον UPZ I 18 (recto) τη μητέρα τους. Στην αίτησή τους στον βασιλιά περιγράφουν με παραστατικότητα τον τρόπο με τον οποίο ἔχουν ἀδικηθεῖ ἀπὸ τη μητέρα τους. Αὐτή παράτησε τον πατέρα τους για ἕναν ἄλλον ἄνδρα, ο οποίος της ζήτησε να σκοτώσουν τον σύζυγό της. Ο εραστής της μητέρας τους κυνήγησε τον πατέρα τους,

⁸³Το ρῆμα ἀποτυπανιῶ προέρχεται ἀπὸ το ρῆμα ἀποτυπανιζῶ. Για τη σημασία του ρήματος βλ. αναλυτικὰ Modrzejewski (2008) 234-238, 240. Στην κλασικὴ Ελλάδα ο ἀποτυπανισμὸς (ἐκθεση ἐνὸς ἀνθρώπου πάνω στον πάσσαλο) ἐπιφυλασσόταν για παραβάτες και ἰδίως για τους προδότες. Στη σελίδα 240 σχολιάζει την εμφάνιση της λέξης της ἐντεύξεως μας (P.Enteux. 86) και υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη αίτηση ἀποτελεῖ ἀπόδειξη της ὑπαρξης του ἀποτυπανισμοῦ στην Αίγυπτο.

⁸⁴Για το ἀρχαῖο αἰγυπτιακὸ ἔθιμο των διδύμων και για τις δίδυμες ἀδελφές Θανῆς και Ταοῦς βλ. Lewis (1986) 79-87 και Thompson (1988) 233-245.

προκειμένου να τον σκοτώσει και εκείνος για να σωθεί έπεσε στο ποτάμι. Ο πατέρας τους τη γλίτωσε από τον εραστή, αλλά πέθανε λίγο μετά από τη θλίψη του. Ο πατέρας τους παραμένει άταφος, η μητέρα τους ελέγχει την περιουσία του και διώχνει τις δύο κόρες της από το σπίτι. Αυτές βρίσκουν καταφύγιο στον Πτολεμαίο που είναι *κάτοχος* στο Σεράπειο της Μέμφιδος. Σαν να μην έφταναν όλα αυτά ο γιος της μάνας τους από προηγούμενο γάμο, ο Παγχράτης, έρχεται στο Σεράπειο και τις κλέβει. Η έκθεση της υπόθεσης από τις δυο αδελφές γίνεται με λεπτομερή και παραστατικό τρόπο (*ένάργεια*) και κερδίζει έτσι σε αληθοφάνεια. Η μητέρα τους παρουσιάζεται ως η κακιά της υπόθεσης και οι ίδιες ως τα θύματά της. Ο UPZ I 19 αποτελεί μια επεξεργασμένη μορφή του UPZ I 18. Είναι ενδιαφέρον ότι παρατηρούμε ορισμένες αλλαγές στη διατύπωση των γεγονότων, οι οποίες νομίζω ότι βοηθούν στην πειστικότερη παρουσίαση των γεγονότων και στην πρόκληση μεγαλύτερης συγκίνησης για τα δεινά των δύο αδελφών: α) στην επεξεργασμένη μορφή της αίτησης οι κόρες δεν κατηγορούν μόνο την μητέρα τους, αλλά και τον Παγχράτη, β) η μητέρα παρουσιάζεται πιο μοχθηρή και αγάριστη απέναντι στον άνδρα της. Δε φτάνει που τον παράτησε για κάποιον άλλον, θέλησε και να συμφωνήσει με τη δολοφονία του: «*ή γὰρ δηλουμένη Νεφόρις ἰ (hand 2) συνοῦσα Φιλίππῳ τινὶ τῶν ἐγ Μέμφεως/ [ἀπολιποῦσα τὸν πατέρα ἡμῶν] [συνώικησε], [Φιλίππῳ τινὶ καὶ τοῦτο πράξασα οὐκ ἔσχε τὸ τῆς ἀδικησάσης πρόσωπον,] [ἀλλὰ καὶ] ἐξηργάζε/το ὡς ἐπανελεῖται αὐτὸν ὁ δηλούμενος Φίλιππος ἐν τοῖς περιστάσι\ν/ [τότε] ἀμείκτοις καιροῖς*» (6-9), γ) στον UPZ I 18 οι δυο αδελφές έγραψαν ότι ο πατέρας τους πέθανε από τη λύπη του. Αντίθετα, στον UPZ I 19 δεν παραλείπουν να διευκρινίσουν την αιτία του θανάτου: «*[τ]ῶι δὲ μὴ ὡμᾶς εἶναι σὸν αὐτῶι ὑπὸ τῆς ἀθυμίας μετήλλαχεν τὸν βίον*» (14-15). Οι κόρες τονίζουν με αυτό τον τρόπο τον δεσμό τους με τον πατέρα τους και την αγάπη που είχε για αυτές, δ) διευκρινίζεται ότι η μητέρα τους είναι αυτή που δεν τολμά να θάψει τον πατέρα τους («... *μέχρι τοῦ νῦν οὐ τετόλμηκεν αὐτὸν ἢ Νεφόρις θάψαι.*», 16-17), ε) οι κόρες προβάλλουν σαφέστερα τη δύσκολη θέση τους εξαιτίας της μητέρας τους: «*οὐκ ἄρκεσθεῖσα δ' ἐπὶ τούτοις ἐξέβαλεν ἡμᾶς ὥστ' ἂν κ[ι]νδυνεύειν τῶι λιμῶι διαλυθῆναι.*» (20-21). Οι δίδυμες στέλνουν τελικά μια τρίτη μορφή της ίδιας αίτησης στον βασιλιά (UPZ I 20), η οποία ξεκινά με μια εκτενή εισαγωγή, στην οποία αυτές εκφράζουν τις ευχές τους για τον βασιλιά, προτού εκθέσουν τα παράπονά τους. Οι δίδυμες δεν αναφέρονται αυτή τη φορά στον τρόπο θανάτου του πατέρα τους, αλλά παραπονιούνται ότι δεν τους καταβάλλεται τακτικά η *σύνταξις* (= ο άρτος και το λάδι) και κατηγορούν για αυτό τη μητέρα τους και τον γιο της⁸⁵. Επιπλέον κατηγορούν και τους δύο, γιατί δεν τους δίνουν το ενοίκιο από ένα σπίτι που τους ανήκει. Οι δίδυμες λένε τα καλύτερα λόγια για τον προστάτη και νέο «πατέρα» τους, τον Πτολεμαίο, προκειμένου να αναδείξουν την καλοσύνη αυτού του ανθρώπου που τις βοηθά με

⁸⁵“It was probably Ptolemaios who was responsible for the toned-down final version of their royal appeal. The family background, the role of Philippos, the dramatic escape of their father, and his wretched death have all disappeared from this version, which concentrates instead on the villainy of Nephoris and her son”, Thompson (1988) 234.

προθυμία (23-31)⁸⁶. Η αίτηση των αδελφών κλείνει με τη θερμή παράκληση να μην επιτρέψει ο βασιλιάς να συνεχισθεί η αδιαφορία των αξιωματούχων απέναντι στα αιτήματά τους, την επισήμανση της μοχθηρίας της μητέρας τους, της υποστήριξης που διαθέτουν μόνο από τον Πτολεμαίο και ένα γνωστό του, τον Δημήτριο, και τη διαβεβαίωση ότι, αν ο βασιλιάς τις βοηθήσει, θα μπορέσουν να συνεχίσουν να εκτελούν τα καθήκοντά τους στο ναό: *«δεόμεθα οὖν ὑμῶν, τῶν πάντων κοινῶν σωτήρων, μὴ ὑπεριδεῖν ἡμᾶς παρελκομένας ὑπὸ τῶν πρὸς τα[ῖ]ς πραγματεῖαις μὴ δυναμένας τὴν καθήκουσαν σύνταξιν εὐμαρῶς κομίσασθαι, χωρὶς μὲν διὰ τὴν τῆς Νεφόριτος ἀντιπαραγωγῆν, ἄλλως δὲ τῷι μῆθένα ἔχειν πλὴν τοῦ Πτολεμαίου καὶ τοῦ τούτου συνήθους Δημητρίου ... καὶ τούτων τὴν ἀποκατάστασιν ἡμῖν γενηθῆναι τούτου δὲ γενομένου δυνησόμεθα τὴν καθ' ἡμᾶς λειτουργίαν ἀμέμπτως τῷι μεγίστῳ θεῷ Σαράπει ἐπιτελεῖν, ὃς διδοίη σοι μετὰ τῆς Ἰσίου νίκην κράτος τῆς οἰκουμένης ἀπάσης.»* (41-45, 60-64). Οι δίδυμες στέλνουν και άλλες δύο αιτήσεις στον βασιλιά (UPZ I 41, UPZ I 42), με τις οποίες παραπονιούνται για την αμέλεια και την αδιαφορία των αξιωματούχων σχετικά με την απόδοση του μισθού τους. Στη δεύτερη από αυτές, η οποία είναι πιο εκτεταμένη, οι αδελφές δε παραλείπουν να επικρίνουν τους αξιωματούχους και εκφράζουν ως εξής τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν: α) *«μέχρι δὲ τοῦ νῦν οὐ κεκομισμένοι ἐκκλήρους ἠναγκάσμεθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπειγόμεναι ὡς ἂν ὑπὸ τῆς λιμοῦ διαλυόμεναι πάλιν ἐντυχεῖν ὑμῖν καὶ δι' ὀλίγων τὴν τῶν ἀδικούντων ἡμᾶς φιλαυτίαν ἐχθεῖναι.»* (7-10), β) *«τῶν δὲ πρὸς τοῖς χειρισμοῖς ἐν τῷι Σαραπιείῳ καὶ Ἀσκληπιείῳ τεταγμένων κατατετολμηκότων καὶ τὰ ὑφ' ὑμῶν ἡμῖν χρηματιζόμενα ἐκφερομένων καὶ οὐδεμίαν εὐλάβειαν προορωμένων, ἡμῶν δὲ τοῖς δέουσι θλιβομένων ...καὶ προσκαλεσάμενος τὸν Ἀχομαρρῆν συνέταξεν ἀποδοῦναι ἡμῖν τὰ ὀφειλόμενα. ὁ δὲ πάντων ἀνθρώπων ἀγνωμονέστατος ὑπάρχων ἡμῖν μὲν ὑπέσχετο τὸ προκείμενον ἐπιτελέσειν, τοῦ δὲ τοῦ Ψινταέου υἱοῦ ἐκ τῆς Μέμφεως χωρισθέντος οὐκέτι οὐδένα λόγον ἐποίησατο»* (19-22, 26-31). Στο τέλος της αίτησης δεν απουσιάζουν οι φιλοφρονήσεις προς τον βασιλιά και η υπόσχεση, ότι αν παίρνουν τον μισθό τους, θα μπορούν να κάνουν τις θυσίες για χάρη του βασιλικού ζεύγους και των παιδιών του⁸⁷.

Στον UPZ I 11 ο Πτολεμαίος⁸⁸, κάτοχος στο Σεράπειο της Μέμφιδος, κατηγορεί τους γείτονές του, ότι εισβάλλουν και οικοδομοῦν στον χώρο του σπιτιού που κληρονόμησε από τον

⁸⁶ Δε γνωρίζουμε για ποιο λόγο ακριβώς ο Πτολεμαίος δέχεται να βοηθήσει τις αδελφές. Η Thompson αφήνει να εννοηθεί ότι ο Πτολεμαίος δεν τις δέχτηκε ανιδιοτελώς και παραπέμπει στους παπύρους UPZ I 77 και UPZ I 78, οι οποίοι αναφέρονται σε όνειρα του Πτολεμαίου που σχετίζονται με τις αδελφές και έχουν σεξουαλικό χαρακτήρα. Thompson (1988) 234-235.

⁸⁷ Η Κοτσιφού συγκρίνει την αίτηση των διδύμων (UPZ I 18) με μια προσευχή γραμμένη στη δημοτική αιγυπτιακή και επισημαίνει την ομοιότητα στην παρουσίαση των συναισθημάτων. Οι δίδυμες παρουσιάζουν ως απελπιστική και ανησυχητική την κατάστασή τους. Kotsifou (2016) 173.

⁸⁸ Για τον έγκλειστο στο Σεράπειο της Μέμφιδος Πτολεμαίο βλ. αναλυτικά Lewis (1986) 69-87. Ο Πτολεμαίος ήταν ο γιος ενός Έλληνα στρατιώτη με καταγωγή από τη Μακεδονία. Το 172 π.Χ. σε ηλικία τριάντα περίπου ετών προχώρησε εθελοντικά στον εγκλεισμό του στο Σεράπειο, στο οποίο παρέμεινε για μια εικοσαετία μέχρι το θάνατό του. Όσο διέμενε στο Σεράπειο λάμβανε μια χρηματική υποστήριξη και μια ποσότητα σιταριού και λαδιού.

πατέρα του. Ο Πτολεμαίος ισχυρίζεται ότι κατηγορούμενοι δεν τον σέβονται: «... και την προσοῦσαν ἀλλήν και τὸν τῆς οἰκίας τόπον ψιλὸν περιοικοδομήσαντες ἐν τῷ Μεσορῆ μηνὶ τοῦ κ (ἔτους) χρῶνται ὡς ἰδίους καταφρονοῦντες ἐπὶ τῷ μὴ δύνασθαί με ἐξελθόντα ἐκ τοῦ ἱεροῦ και παραγενόμενον ἐπὶ τοὺς τόπους ποιήσασθαι πρὸς αὐτοὺς λόγον.» (12-17). Επιπλέον, στο αίτημα του στον βασιλιά ζητά να επιστρέψουν οι κατηγορούμενοι στον αδελφό του τα χρήματα που πήραν: «... και τὴν τιμὴν τῶν φορτίων τὰ κ (τάλαντα) ἀποδοῦναι τῷ δηλουμένῳ Ἀπολλωνίῳ, ὅπως ἀνακομισθέντων μοι ἐνταῦθα ὑπ' αὐτοῦ ἔχω τὰ δέοντα και μὴ διαλύωμαι τῷ λιμῷ...» (24-27). Στον UPZ I 6 ο Πτολεμαίος περιγράφει με ενάργεια τις αλληπάλληλες λαφυραγωγίες που υπέστη το Σεράπειο. Με πρωτοβουλία του αρχιερέα του Σεραπίου εισήλθαν στο ιερό αρχιφυλακίτες, για να βρουν τα υποτιθέμενα κλεμμένα όπλα που φυλάσσονταν εκεί. Παρόλο που δε βρήκαν τίποτα και αποχώρησαν άπρακτοι, οι ιερείς λαφυραγόγησαν το Σεράπειο παίρνοντας διάφορα σκεύη που βρήκαν μπροστά τους και προκάλεσαν τόσες ζημιές, ώστε παραλίγο να το καταστρέψουν. Ο Πτολεμαίος προσδίδει αληθοφάνεια στην διήγηση των γεγονότων, καθώς τα παρουσιάζει με λεπτομέρεια. Επιθυμεί να δείξει, ότι οι ιερείς σε συνεργασία ενίοτε με τους αρχιφυλακίτες ή τους επιστάτες, του κάνουν τη ζωή δύσκολη και αποτελούν κίνδυνο πρωτίστως για το Σεράπειο.

Στον P.Dion. 9 ο Κέφαλος απευθύνεται στον βασιλιά Πτολεμαίο και τη βασίλισσα Κλεοπάτρα, γιατί υποστηρίζει ότι κινδυνεύει να χάσει την ελευθερία του και να γίνει δούλος. Αν και ισχυρίζεται ότι έχει ήδη πληρώσει το αντίτιμο για το κρασί που αγόρασε από τον Λυσικράτη, ο τελευταίος δεν αναγνωρίζει την πληρωμή του και ζητά ξανά το χρηματικό ποσό. Ο Κέφαλος προκειμένου να παρουσιασθεί ως θύμα επιτίθεται στο ήθος του αντιπάλου του: «δέομαι οὖν ὑμῶν τῶν μεγίστων θεῶν μὴ με ὑπεριδ[εῖ]ν ἐνεδρευόμεγον ὑπὸ ἀνθρώπου [ἀγ]νώμονος ...» (25-27). Αλλά και λίγες γραμμές πιο πριν είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ο Κέφαλος περιγράφει την ύπουλη συμπεριφορά του Λυσικράτη: «μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδόντος μου τ<ῶι Λ>υσικράτει τὰ λοιπὰ τῆς τιμῆς τοῦ [οἴνου χα(λκοῦ) (τάλαντα) ι]α και προσεδρεύοντος τῆι τοῦ χειρογράφου ἀγχτήσει ὑποσχόμενός τε [ὁ ἐγκαλοῦμενος]ς ἡσυχίας εἶχον τῶι μηδεμίαν ἔννοιαν κακίας ἔχειν· χρόνου δὲ δια[γενομένου και τ]ου ἐγκαλουμένου ἐπιβολὴν σχόντος εἰς τὸ διασεῖσαι με ἐντυχόντος [κατ' ἐμοῦ]...» (13-17). Ενώ ο Κέφαλος του είχε δώσει και το υπολειπόμενο ποσό που χρωστούσε, ο Λυσικράτης δεν του έδωσε αμέσως την απόδειξη πληρωμής. Ο Κέφαλος ήταν ήσυχος, γιατί δεν πίστευε ότι ο Λυσικράτης θα του ετοίμαζε κάποιο κακό. Ο τελευταίος όμως εκμεταλλεύτηκε την απερισκεψία του και έστειλε αίτηση εναντίον του στον στρατηγό ζητώντας να του πληρώσει ο Κέφαλος το υπολειπόμενο ποσό. Εκτός από την προβολή του ήθους του αντιπάλου του ο αιτών υπογραμμίζει εξαρχής τη δύσκολη θέση, στην οποία έχει περιέλθει, φτάνοντας στο υπερβολικό σημείο να δηλώσει ότι κινδυνεύει να γίνει δούλος: «καθ' ὑπερβολὴν ἡδικημένο[ς] και

κινδυνεύων ἀντ' ἐλευθέρου δοῦλος γενέσθαι»⁸⁹(4).

Επιπλέον και σε άλλους παπύρους ο αιτών επιδιώκει ήδη από την αρχή της αίτησης, πριν καν ξεκινήσει να εκθέτει την υπόθεση, να επιτεθεί στο ήθος του αντιπάλου του. Για παράδειγμα, στον P.Fay. 12 ο Θεότιμος ισχυρίζεται ότι αδικείται από κάποιον Πέρση της επιγονής⁹⁰, του οποίου το όνομα αποφεύγει να αναφέρει ίσως γιατί με αυτό τον τρόπο θέλει να τον υποτιμήσει. Πάντως ακριβώς μετά τον χαρακτηρισμό του ως Πέρση της επιγονής ο Θεότιμος συμπληρώνει: «Πέρσου τῆς ἐπιγονῆς τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οὐ ἀπὸ τοῦ βελτ[ί-]στου ἀναστρεφομένων» (6-7). Δηλαδή, ο Θεότιμος υποστηρίζει ότι το πρόσωπο, από το οποίο αδικείται, ανήκει στη λιγότερο καλή τάξη. Στον P.Sorb. III 104 ο αιτών παρουσιάζει με μελανά χρώματα τον κατηγορούμενο: «ἐπελθὼν ὁ ἐγκαλούμενος ἠνοικοδομεῖ τὸν τόπον καταγνούς μου ὅτι πρεσβύτερός εἰμι καὶ μὴ ἰσχύειν με τοῖς ἰδίοις, αὐτὸν δὲ ἰσχύειν, κάμοῦ κω[λύον]τος αὐτόν τε καὶ τοῖς οἰκοδόμοις ἀπειπαμένου, ἐμοῦ οὐθένα λόγον ἐποίησαντο παριδόντες καὶ τὸν νόμο[ν].» (2-4). Στον P.Sorb. III 111 η αιτούσα καταφεύγει σε χαρακτηρισμό του κατηγορουμένου κατά τη διατύπωση του αιτήματος: «δέομαι οὖν σου, βασιλεῦ, μὴ περιδεῖν με ἀδικουμένην ὑπὸ βιαίου ἀνθρώπου καὶ ἀποστερουμένην...» (6-7). Στον P.Heid. VI 376 ο αιτών υποστηρίζει ότι ο κατηγορούμενος θέλει να τον εξαπατήσει, καθώς δεν αναγνωρίζει ότι ο αιτών έχει ήδη πληρώσει το αντίτιμο για το κρασί: «ταῦτα δὲ πράσσειν πρὸς τὸ καταφθεῖραί με καὶ μὴ βούλεσθαι τὸν οἶνον ἀποδιδόναι.»⁹¹ (12-13). Στον P.Sorb. III 107 ένας θεαγός κροκοδείλων κατηγορεί τον Αμμενέα για οικειοποίηση χώρου που ανήκει στο νεκροταφείο των κροκοδείλων. Ο αιτών επισημαίνει την κακή συμπεριφορά του Αμμενέα: «καὶ τὰς (ἀρουῶν(?)) ε .πλ[ειονάκις ἀπαιτ]ούμενος ἐφελκ[ό]μ[ε]να ἕως τοῦ νῦν κακοσχολῶν Ἀμμεν[ε]ῦς [τῶ]ν [ἐκ] τῆς [αὐ]τῆς κόμης ἐ[πι]πορευόμενος ἐμποιεῖται μερῶν τινῶν τῆς γῆς ὡς καθήκοντος αὐτῶι.» (5-7). Επιπλέον, ο αιτών δεν ξεχνά να υπενθυμίσει ότι σε αυτήν τη γη κάνει τις θυσίες για τον βασιλιά: «ἐν τῇ προγε[γρ]αμμένῃ κόμῃ[ι γ]ῆς (ἀρουῶν) ε ἐξ ὧν τὰς θυσίας καὶ τὰς σπονδὰς ὑπὲρ σο[φ]δ σ[υν]τελοῦμαι» (4). Συνεπώς, ο αιτών υπονοεῖ ότι ο Αμμενέας παρεμποδίζει την επιτέλεση των θυσιών προς τιμή του βασιλιά. Επιπλέον, ο αιτών υποβάλλει με σεβασμό και επισημότητα το αίτημά του, καθώς το εισάγει με τη φράση «ἀξιῶ σε δεόμενος»⁹² (8). Στον

⁸⁹Boswinkel – Pestman, P.Dion, 9, βλ. σχόλιο στον στ. 4.

⁹⁰Για τη σημασία της φράσης βλ. την εκτενή πραγμάτευση των Boswinkel και Pestman. Boswinkel – Pestman, P.Dion, στην εισαγωγή σσ. 56-63.

⁹¹Όπως παρατηρεῖ ο εκδότης, η σύνταξη δεν είναι επιτυχής, καθώς τα απαρέμφατα φαίνεται να εξαρτώνται από τη μετοχή *φάμενος*, της οποίας όμως το υποκείμενο είναι ο εναγόμενος. Συνεπώς θα ήταν λάθος να φανταστούμε ως υποκείμενο των απαρεμφάτων τον εναγόμενο, γιατί ο ενάγων είναι αυτός που θέλει με αυτή τη φράση να αμαυρώσει τον αντίπαλό του. Βλ. Duttenhöfer, P.Heid. VI, 376, στο σχόλιο των στ. 12-13. Επίσης, σε μια πρόταση που έγραφα λίγο παραπάνω («καταγνούς μου ὅτι πρεσβύτερός εἰμι καὶ μὴ ἰσχύειν με τοῖς ἰδίοις, αὐτὸν δὲ ἰσχύειν.») εντοπίζουμε το ανακόλουθο σχήμα, διότι η σύνταξη της μετοχής *καταγνούς* γίνεται με δύο διαφορετικούς τρόπους: αρχικά με τη δευτερεύουσα ειδική πρόταση και κατόπιν με απαρέμφατο. Βλ. Cadell – Clarysse – Robic, P.Sorb. III, 110, στο σχόλιο του στ.2. Και στις δύο παραπάνω περιόδους νομίζω ότι οι συντακτικές ανωμαλίες αντικατοπτρίζουν την αγωνία και το αίσθημα της αδικίας που νιώθουν οι αιτούντες.

⁹²Di Bitonto (1967) 15.

P.Enteux. 48 ένας άνδρας κατηγορεί τον Αριστοκράτη, τον οποίο θα ακολουθούσε στον στρατό έναντι αμοιβής, γιατί δεν του έχει δώσει όλους τους μισθούς που είχαν συμφωνήσει: *«ἀπαιτούμενος ὑπό μου οὐκ [ἀποδίδω]σι καταφρο[νῶν διὰ] τῆς ἀσθενείας. ἀλλὰ οἷός ἐστιν ἐπιπλέκειν με. δέομαι οὖν σου, βασιλεῦ, ... ἐὰν ἤ ἂ γράφω ἀληθῆ, ἐπαν[α]γκά[σαι αὐτὸν ἀ]ποδοῦν[αί μ]οι τὰς 1 (δραχμὰς) καὶ ἄρασθαί μοι τὴν συγγραφὴν, ὅπως μὴ ἐπιπλεκῶ ὑπ' αὐτοῦ»* (7, 9-10). Στον P.Enteux. 65 Μαρρής, ο οποίος βρίσκεται σε διαμάχη με δύο άνδρες για τον διαμερισμό ενός αμπελιού παραπονιέται ότι αυτοί φυγοδικούν με αποτέλεσμα να μην έχει ακόμα διαμοιρασθεί το αμπέλι. Σαν να μην έφτανε αυτό οι δύο κατηγορούμενοι μαζί κάποιον Πειθόλαο προκαλούν ζημιές στο αμπέλι και εμποδίζουν τους εργάτες από την ενασχόληση με τις δουλειές τους. Ο αιτών υποστηρίζει ότι οι κατηγορούμενοι τον επιβουλεύονται: *«... τ[ι]νας τῶν ἀ[μ]πέλων κατεφθάρκασιν ἔκουσ[ί]ω[ς]⁹³, βλά[πτειν] με βουλ[ό-]μενοι.»* (9-10). Ο αιτών περιγράφει αναλυτικά την υπόθεση και επισημαίνει την παραβατική συμπεριφορά των κατηγορουμένων (φυγοδικία, πρόκληση ζημιών). Ο Αριστοκράτης προσπαθεί να τον εξαπατήσει εκμεταλλευόμενος την αδυναμία του. Στον UPZ I 10 ο Πτολεμαῖος περιγράφει ως εξής τη συμπεριφορά των ανθρώπων που εισβάλλουν στο σπίτι του: *«...ὕπὸ τῶν γειτνιόντων μοι Ἐσπέρου καὶ Ἀταίου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πολέμωνος οἱ δηλούμενοι οὐκ ἀρκεσθέντες ἐφ' οἷς ἦσαν διαπεπραγμένοι ἔτι καὶ τὴν προσοῦσαν αὐλὴν καὶ τὸν τῆς οἰκίας τόπον ψιλὸν περιοικοδομήσαντες χρῶνθ' ὡς ἰδίους καταφρονοῦντες ἐπὶ τῶι μὴ δύνασθαί με ἐξελθόντα ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ παραγενόμενον ἐπὶ τοὺς τόπους ποιήσασθαι πρὸς αὐτοὺς λόγον.»* (10-20). Οι κατηγορούμενοι δεν αρκούνται σε αυτά που ήδη έχουν σφετερισθεί, αλλά οικοδομοῦν και στον χώρο του πατρικού του σπιτιού εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι ο Πτολεμαῖος δεν μπορεί να εξέλθει από το Σεράπειο, όπου είναι ἐγκλειστος. Στον P.Fay. 11 ο αιτών κατηγορεί τον Θεότιμο, γιατί δεν τον ξεχρεώνει για το σιτάρι που του είχε δανείσει. Ο αιτών περιγράφει ως εξής τη συμπεριφορά του οφειλέτη: *«ὁ ἐγκαλούμενος πλεονάκις ἀπητημένος [ο]ὐχ ὑπομένει ἔκουσίως ἀποδιδόναι, κατανωτιζόμενος τ[ὸ] κ[α]λῶς ἔχον καὶ τὰς συναλλάξεις.»* (20-23). Ο οφειλέτης έχει γυρίσει την πλάτη του στη δικαιοσύνη και για αυτό ο αιτών προσφεύγει στον βασιλιά.

Στον UPZ I 16 ο αρχενταφιαστής⁹⁴ Πετήσις ζητά από τον βασιλιά προστασία, καθώς μερικοί άνθρωποι εισβάλλουν στο σπίτι του, συμπεριφέρονται βίαια εναντίον του και τον κλέβουν. Είναι ενδιαφέρον το σημείο, στο οποίο ο Πετήσις τονίζει τις υπηρεσίες του στους θεούς και στον βασιλιά και τις θυσίες που τελεί για χάρη του, ώστε ο βασιλιάς να είναι πάντα υγιής και παντοδύναμος:

⁹³Στα βασιλικά προστάγματα του Πτολεμαίου Β' Ευεργέτη τα αδικήματα διακρίνονται σε *ἀμαρτήματα* (αυτά που γίνονται με σκοπιμότητα) και *ἀγνοήματα* (αυτά που δε γίνονται με σκοπιμότητα). Συνεπώς, εδώ ο αιτών τους κατηγορεί για διάπραξη *ἀμαρτήματος*. Βλ. Vélissaropoulos-Karakostas (2011), T.2, 197-198.

⁹⁴Βλ. Wilcken, UPZ I, σσ. 41-42 στην εισαγωγή. Οι ενταφιαστές ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες. Βλ. San Nicolò (1913) 97-98.

μετά τον αρχικό χαιρετισμό και πριν από την έκθεση της υπόθεσης⁹⁵. Όλες αυτές οι προσφορές του αντιδιαστέλλονται στην ίδια περίοδο με τα παθήματα που υφίσταται, με αποτέλεσμα να δίνεται ακόμα μεγαλύτερη έμφαση στις αδικίες που διαπράττονται εις βάρος του: «[β]ασιλεῖ Πτο[λεμ]αίω τῶι κ[α]ὶ Ἀλεξάνδρ[ω]ι θεῶι Φιλομήτορι καὶ βασιλίσσηι Βερενίκηι [τ]ῆι ἀδελ[φ]ῆι θεῶι Φιλα[δέλ]φωι χαίρειν Πετῆ[σις] Χενούφιος ἀρχενταφιαστής] Ὀσοράπιος καὶ Ὀσορομέν[υ]ιος θεῶν ἀειζῶιων με[γίστων. **χρείας πλείους καὶ ἀναγκαί[ας] [π]αρεχόμενος τοῖς προγεγραμμένοις θεοῖς τὰς χ[ε]ῖρ[ας] ἀ[ὐ]τ[οῖς] πρ[ο]σφέ[ρων] καὶ τ[ὰς] ὑπὲρ [ὅ]μων, μέγιστοι θεοὶ καὶ νικηφόροι, εὐχὰς καὶ θυσία[ς] ἐπιτελῶ[ν] διδόναι ὑμῖν ὑγίειαν [ν]ίκη[ν] κράτος σθένος κυριείαν τῶν [ὅ]π[ο] τὸν οὐρανὸν χωρῶ[ν], σκυλλόμενος δὲ καὶ διασειόμενος παρ' ἕκαστον εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν [ὅ]π[ο]τινω[ν] ἐπὶ τῶν τόπων, τὴν [έ]φ' ὑμᾶς καταφυγὴν πεποιήμαι» (9-16). Ἀκόμα και το αίτημα είναι διατυπωμένο εμφατικά: «... **μηθενὶ ἐξεῖναι εἰσβιάζεσθαι εἰς αὐτ[ῆ]ν μηδ' ἐκ [τα]ύτης περισπᾶν κ[α]τὰ μηδένα τρόπον μηδὲ διασίειν με μηδ' ἐπιβάλλειν [μοι] τὰς χεῖρα[ς] καί ...» (18-19).****

Επίσης, στις περιπτώσεις, όπου οι αιτήσεις περιέχουν μόνο αιτήματα και όχι παράπονα εναντίον κάποιου προσώπου, ο αιτών ή η αιτούσα προσπαθεί να παρουσιάσει τη δύσκολη θέση, στην οποία βρίσκεται, ευελπιστώντας ότι θα εγκριθεί το αίτημα του/της. Στον P.Enteux. 22 μια χήρα ζητά να ορισθεί ως κύριος της ο κουνιάδος της ο Δημήτριος «ἵνα οὐ[δ]ὲ μὴ παρὰ ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ καταλελειμμένα μο[ι] ὑπὸ τοῦ τανδρὸς καταφθ[α]ρῆι, [μὴ ἐχούσης] μου κύριον μεθ' οὗ τὰς περὶ τούτων οἰκονομίας θήσομαι...» (4-6). Στο τέλος της αίτησης ισχυρίζεται ότι στέλνει την αίτηση μέσω του Δημητρίου «καὶ ἐπειδὴ, **πρεσβυτέρα τε οὖσα καὶ ἀσθεν[ῆς] γενο[μένη], οὐ δύναμαι παραγενέσθαι εἰς Κροκοδίλων πόλιν, ἀπέσταλκα δὲ ἐπιδώσοντα τ[ῆ]ν ἔντευξιν Δημήτριον...**» (9-10). Στον PSI VI 632 ένας στρατιώτης ζητά να πληρώνει μειωμένο φόρο για το αμπέλι του (ἀπόμοιρα), γιατί αυτός ο φόρος τον έχει λυγίσει οικονομικά: «[συμβαίνει ο]ὐδὲν μοι ὑπὸ τῶν οἰκονόμων περι[σ]-πωμένωι περὶ τῆς τιμῆς αὐτοῦς πωλεῖν [-ca.?-] ὡς ἐλάττονος καὶ εἰς **καχεξίαν με καθιστάμενον μὴ δύνασθαι κατεργάζε[σθαι] τοὺς ἀμπελῶνας καταβλαπτομένωι οὐκ ὀλίγα.**» (8-11). Στο τέλος της αίτησης ο στρατιώτης λέει ότι, αν ο βασιλιάς δεχτεί το αίτημά του, θα μπορέσει να συνεχίσει να ασχολείται με το αμπέλι του. Στην ουσία τα κέρδη του βασιλιά θα μειωθούν, αν δε γίνει δεκτό το αίτημα του στρατιώτη, καθώς αυτός βρίσκεται ήδη σε άσχημη οικονομική κατάσταση και δεν μπορεί να καταπιαστεί με την καλλιέργεια του αμπελιού του.

Στον UPZ I 14 ο Πτολεμαῖος ζητά από τον βασιλιά Πτολεμαῖο Φιλομήτορα, ο οποίος το 158 π.Χ. επισκέφτηκε μαζί με τη βασίλισσα το Σεράπειο, να μεταθέσει τον αδελφό του, τον Απολλώνιο, στο στράτευμα που ήταν εγκατεστημένο στη Μέμφιδα⁹⁶. Ο Πτολεμαῖος, ο οποίος είναι

⁹⁵Συνήθως μετά τον αρχικό χαιρετισμό ακολουθεί κατευθείαν η φράση «ἀδικούμαι ὑπό...» ή η έκθεση της υπόθεσης. Di Bitonto (1967) 12-13.

⁹⁶Ο Πτολεμαῖος ἔδειχνε πραγματικό ενδιαφέρον για τον αδελφό του τον Απολλώνιο, ο οποίος από τα δεκάξι του ζούσε ἐγκλειστος στον ναό μαζί με τον αδελφό του. Όταν όμως η βίαιη συμπεριφορά του προσωπικού του ναού ἄρχισε να στρέφεται ἐνάντια και στον μικρό του αδελφό, ο Πτολεμαῖος θέλοντας να τον προστατέψει από τη βία, ἀλλά και να του

κάτοχος στο Σεράπειο της Μέμφιδος, προσδοκά ότι μέσω αυτής της μετακίνησης του αδελφού του θα βελτιωθεί η δική του οικονομική κατάσταση και θα έχει κάποιον να τον προστατεύει από την εχθρική διάθεση του προσωπικού του ναού. Ο Πτολεμαίος χρησιμοποιεί τα εξής επιχειρήματα, προκειμένου να παρουσιάσει ως επιτακτική την ανάγκη της μετακίνησης του αδελφού του και να κερδίσει την εύνοια του βασιλιά: α) «... προσδεόμενου δέ μου τοῦ περιποιῆσαι τῷ σημαινόμενῳ ἀδελφῶι στρατείαν διὰ τὸ ἀτεκνόν με εἶναι, δι' ἧς καὶ αὐτός τε ἐν κατο|χῆ| ὧν ἔξω τε <δι> αὐτοῦ διευσημονεῖν καὶ βοήθειαν ἔχειν...» (11-14), β) «δέωμαι ὑμῶν τῶν μεγίστων θεῶν Φιλομητόρων ἐμβλέυσαντας εἰς τὰ/ προγεγραμμένα ἔτη, καθότι οὐθαμόθεν ἔχω τὰ ἐπιτή|δῃαι| πλὴν τοῦ τὴν ἐφ' ὑμᾶς καταφυγὴν τοὺς θεοὺς μεγίστους καὶ ἀντιλήμπτουρας» (14-18), γ) «ὅπως διευσημονῶν δύνωμαι ἐπιτελεῖν τὰς θυσίας ὑπὲρ τε ὑμῶν καὶ τῶν τέκνων, ὅπως κυριεύητε πάσης χώρας, ἧς ὁ Ἥλιος ἐφορᾷ, τὸν ἅπαντα χρόνον. » (27-31). Ο Πτολεμαίος απογοητευμένος στέλνει εκ νέου αίτηση στον βασιλιά (UPZ I 15), γιατί ο αδερφός του παρόλο που μετατέθηκε στη Μέμφιδα μετατίθεται συχνά και σε άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα να μη βρίσκεται κοντά στον αδερφό του. Την απουσία του Απολλωνίου εκμεταλλεύονται οι εχθροί του Πτολεμαίου, οι οποίοι εισβάλλουν στον ναό και τον λουιδρούν. Ο Πτολεμαίος παρουσιάζει με παραστατικότητα τα παθήματά του από τους εχθρούς, προκειμένου να δείξει πόσο άμεση ανάγκη έχει από βοήθεια: «... ἀξιῶν ἵνα μηθεῖς τῶν τ[ε] ἱερέων καὶ παστοφόρων [μη]δ' ἄλλος εἰς[βι]αζόμενος ἐνεχυράζ[η] [μη]δ' ἐμὲ ὑβρί[ζ]η διὰ τ[ὸ] εἶναι τοὺς ἐν τῷ [ιερ]ῶι πονηροῦ[ς] καὶ καμὲ π[ολιο]ρκεῖν, ἔνεκα [τοῦ] Ἑλληνά με εἶναι⁹⁷ ...» (12-17), «οἱ γὰρ πολιορκοῦντές με, ὀπηνίκ' ἂν ἐπιγνώσιν διότι ἀπέσταλται ἐπὶ λειτουργίαν, τὸ τηνικαῦτα εἰσβιαζόμενοι πολιορκοῦσι. ὑβρισθέντος γάρ μου ἐν τῷ κε (ἔτει) ὑπὸ πλειόνων ὥστε καὶ διὰ τῆς θυρίδος λιθοκοπετεῖσθ/αι ὑπὲρ ὧν ἀναβάντος Ποσειδωνίου τοῦ ἀρχισωματοφύλακος καὶ στρατηγοῦ καὶ ἐντυχόντος μου τῆι ι τοῦ Φαρμοῦθι τοῦ αὐτοῦ ἔτους προσκαλεσάμενος αὐτοὺς ἐπέπληξεν.» (23-32). Ο Πτολεμαίος κλείνει την αίτηση με καλά λόγια και ευχές για τον βασιλιά. Τα παράπονά του όμως τελειωμό δεν έχουν και στέλνει ξανά αίτηση στον βασιλιά (UPZ I 16), για να παραπονεθεί αυτή τη φορά για τον Δεξήλαο που δεν του δίνει τον στρατιωτικό μισθό, τον οποίο είχε δεχτεί να του παρέχει ο βασιλιάς. Συγχρόνως παραπονιέται ξανά για την άσχημη συμπεριφορά του προσωπικού του ναού εναντίον του, το οποίο χαρακτηρίζει με τη φράση «διὰ τοὺς ἐν τῷ τόπῳ πονηροὺς (13)».

Στον P.Tebt. I 43⁹⁸ ο Μεγχής και ο αδελφός του, οι οποίοι είχαν άδικα κατηγορηθεί για τη

εξασφαλίσει μια στρατιωτική καριέρα, έστειλε την εξεταζόμενη αίτηση στον βασιλιά ζητώντας του να δώσει μια θέση στον στρατό στον αδελφό του. Ο Πτολεμαίος στηρίζεται σημαντικά για την πραγματοποίηση των αιτημάτων του στο γεγονός ότι ο πατέρας του ανήκε στους *συνγενεῖς κατοίκους* (UPZ I 14, 8) πράγμα που ήταν ιδιαίτερα τιμητικό για την οικογένειά του (ο Lewis μεταφράζει ως εξής τη φράση: “one of the 'king's cousin colonists”). Lewis (1986) 76-77.

⁹⁷Ο Πτολεμαίος επαναλαμβάνει συχνά ότι αδικείται από το προσωπικό του ναού, το οποίο απαρτίζεται από ντόπιους, εξαιτίας της εθνικότητάς του. Βλ. Volt (2011) 336-337.

⁹⁸Για τον σχολιασμό της αίτησης που περιέχει ο πάπυρος βλ. Lewis (1986) 116-118.

δηλητηρίαση ενός άνδρα, παρά την αθώωσή τους από το δικαστήριο είναι ακόμα φοβισμένοι ότι κάποιος θα τους κατηγορήσει ξανά για την ίδια υπόθεση και για αυτό το λόγο ζητούν από το βασιλιά να μην επιτρέψει κάτι τέτοιο. Οι αιτούντες παρουσιάζουν στον βασιλιά τον τρόπο της αρχικής τους σύλληψης. Ενώ πήγαν μαζί με άλλους κατοίκους του χωριού να χαιρετήσουν ένα φυλακίτη που ήρθε στο χωριό τους, ο φυλακίτης συνέλαβε εκείνον και τον αδελφό του. Οι αιτούντες παρουσιάζουν το περιστατικό, για να δείξουν πόσο απροσδόκητη τους ήταν η σύλληψή τους. Αυτοί πήγαιναν μονάχα να τον χαιρετήσουν και αυτός ανταπέδωσε τον χαιρετισμό συλλαμβάνοντάς τους («οὐδεμίαν ἔχοντες [.]αμινωντ . ων ἐξεδεξιασάμεθα αὐτόν⁹⁹, καὶ ἐπίλημψιν ἡμῶν ἐποίησατο, 10-12). Με αυτή την αφήγηση του περιστατικού οι αιτούντες προσπαθούν να προσδώσουν αληθοφάνεια σε όσα λένε και να δείξουν την αθωότητά τους. Ωστόσο, όχι μόνο ο φυλακίτης τους συνέλαβε, αλλά βρέθηκαν ξαφνικά περικυκλωμένοι από τις κατηγορίες και άλλων ανδρών που ήταν παρόντες στη σύλληψή τους: «... ὁμ[οίως] δὲ καὶ τοῦ Δημητρίου καὶ ἑνὸς τῶν γεωργῶν Μαρρην Πετῶτος, προφερόμενος ἐπίδεδόσθαι κατὰ ἡμῶν ... » (12-14). Επειδή στη δίκη που έγινε δεν εμφανίστηκε κάποιος από τους αντιπάλους τους¹⁰⁰, οι δύο αδελφοί αθωώθηκαν. Μολαταύτα φοβούνται ότι κάποιος μπορεί να τους κατηγορήσει εκ νέου και για αυτό ζητούν την προστασία του βασιλιά και της βασίλισσας: «δεόμεθα, θεοὶ μέγιστοι νικηφόροι, μερίσαντας καὶ ἡμῖν ἧς ἔχετε πρὸς πάντας ἀντιλήμψεως, ...» (28-29). Μετά τις συνηθισμένες φιλοφρονήσεις προς τον βασιλιά, ο Μεγχής υπόσχεται ότι αν ο βασιλιάς αφουγκραστεί το αίτημά τους, ο Μεγχής θα είναι σε θέση να εκπληρώνει ανεμπόδιστα τα καθήκοντά του στο γραφείο για όλη του τη ζωή (39-42).

Τέλος, διαθέτουμε αιτήσεις προς τον βασιλιά, με τις οποίες ζητείται η ανοικοδόμηση του ιερού ή η προστασία του από αυτούς που το λυμαίνονται¹⁰¹. Για παράδειγμα, στον SB III 6154 ένας στρατιώτης, ο οποίος διάκειται ευμενώς απέναντι σε έναν ναό που βρίσκεται στον Αρσινοϊτή νομό, ζητά να του δοθεί η άδεια να ανοικοδομήσει τον ναό και στο τέλος της αίτησης ζητά επίσης ασυλία για τον ναό. Η επιθυμία του αυτή οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι με την ανοικοδόμηση του ναού θα είναι εφικτή η τέλεση θυσιών για χάρη του βασιλικού ζεύγους: «... καὶ τῶν εἰθισμένων ἐπιτελεῖσθαι ὑπὲρ τε ὑμῶν καὶ τῶν τέκνων θυσιῶν καὶ σπονδῶν ἐμποδιζομένων ...» (11-13). Ακόμα, ο αιτών υποστηρίζει ότι, αν του επιτραπεί να ανοικοδομήσει το ιερό, θα υπάρξουν αφιερώματα για τον βασιλιά και υπόσχεται ότι θα τελούνται καλύτερα οι θυσίες στους θεούς: «... ἀναθεῖναι δὲ καὶ ὑμῶν τῶν μεγίστων βασιλέων [εἰκ]όνας, πρὸς τό, ἐπιφανεστότου (τοῦ) τόπου γενη[θέ]ντος, πολὺ

⁹⁹Υποθέτω ότι σε αυτή τη φράση το νόημα θα ήταν ότι οι δύο αδελφοί τον χαιρέτησαν χωρίς να υποψιάζονται ότι κάτι κακό θα επακολουθήσει για αυτούς.

¹⁰⁰Ο Lewis εικάζει ότι η απουσία των κατηγορών από τη δίκη οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι κατηγορήσαν τον κωμογραμματέα Μεγχή άδικα και είχαν βάσει μονάχα ως στόχο να τον παρενοχλήσουν μέσω αυτής της ψευδούς κατηγορίας. Lewis (1986) 118.

¹⁰¹Βλ. Di Bitonto (1967) 44-46.

μᾶλλον τὰ νομιζόμενα τοῖς θεοῖ[ς] ἐπιτελεῖται ...» (17-20).

Σε αρκετές αιτήσεις, οι οποίες καταγγέλλουν βίαια περιστατικά, οι αιτούντες επισημαίνουν ότι η ανάρμοστη συμπεριφορά εις βάρος τους έγινε σε δημόσιο χώρο και για αυτό τον λόγο υπάρχουν μάρτυρες που είδαν τι πραγματικά συνέβη. Βρίσκουμε συνήθως τις εξής εκφράσεις που δηλώνουν την παρουσία άλλων προσώπων: «...παρόντας...» (P.Enteux. 72), «*παρόντων τιν]ῶν οὖς καὶ ἐπεμαρτυράμην.*» (P.Enteux. 74), «*παρόντων τινῶν οὖς ἐγὼ ἐπε[μαρτυρά]μην ... ἐπιτιμηθεῖσα δὲ ὑπὸ τινων τῶν παρόντων ἐφ' οἷς αἱ [.....] ...με, οὕτως καταλιποῦσά με ἀπηλλάγη ἔνδον* » (P.Enteux. 79), «*παρα[γ]ενομένων δὲ ἀθρώπων τινῶν, καὶ [ἐπιτιμών-]των αὐτοῖς, καταλιπόντες ἀπηλλ[ά]γησαν.*» (P.Enteux. 80), «*ἐπιμαρτυρομένης τοὺς παρόντας*» (P.Enteux. 81), «*ἀλλ' ἐπιμαρτυρομένου τοὺς παρόντας καὶ συνδραμόντων πλειόνων καὶ ἐπιτιμώντων αὐτῶι, οὕτως ἀπηλλάγη*» (UPZ I 151). Γιατί οι αιτούντες επισημαίνουν την παρουσία ενός πλήθους; Προφανώς αυτό το πλήθος αποτελεί μάρτυρα της βίας που ασκήθηκε εις βάρος τους, αλλά νομίζω ότι επίσης αναφέρονται στο πλήθος, γιατί θέλουν να δηλώσουν ότι η τιμή τους υπέστη πλήγμα: χτυπήθηκαν και εξευτελίστηκαν μπροστά στους συνανθρώπους τους. Άρα, θέλουν να υπονοήσουν στον βασιλιά ότι η τιμή τους πρέπει να αποκατασταθεί¹⁰². Είναι χαρακτηριστικό ότι το πλήθος σε ορισμένες περιπτώσεις δε μένει αμέτοχο και βοηθά το θύμα της επίθεσης: στον P.Enteux. 79 και στον UPZ I 151 η κοινωνική κατακραυγή ωθεί το πρόσωπο που ασκεί τη βία να σταματήσει.

Παρόλο που οι αιτούντες έπρεπε να είναι πολύ συγκεκριμένοι στην έκθεση της υπόθεσής τους και να μην πλατειάζουν, καθώς απευθύνονταν στον βασιλιά¹⁰³, η μελέτη των παραπάνω αιτήσεων δείχνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι αιτούντες μπορούσαν να περιγράψουν πιο αναλυτικά τα συμβάντα, γεγονός που τους επέτρεπε να παρουσιάσουν με μελανά χρώματα το ήθος των αντιπάλων τους και να προβάλλουν τη δική τους δύσκολη θέση όσο πιο πειστικά γίνεται. Η έμφαση στο συναίσθημα και οι ρητορικές υπερβολές αναδεικνύουν, όπως νομίζω, την αλληλεπίδραση –έστω και σε μικρό βαθμό – της σύνταξης των δημοσίων εγγράφων με την λογοτεχνία ήδη από την πολεμαϊκή περίοδο, μια αλληλεπίδραση, η οποία γίνεται εμφανέστερη πλέον στην ύστερη αρχαιότητα και δικαιολογημένα η Κοτσιφού κάνει λόγο για

¹⁰²O Bagnall κάνει την εξής παρατήρηση για τη βία στη ρωμαϊκή Αίγυπτο, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί σύμφωνα με την Parca [Parca (2002) 291, υπ.24] και στις αιτήσεις της πολεμαϊκής περιόδου: “When a complaint is filed, it aims at restoration of social equilibrium and the honor and material position of the complainant, not at punishing the violence itself, which is not seen as “crime” but as ancillary to the disruption of the social fabric.”. Bagnall (1989) 211. Εύστοχη είναι και η παρατήρηση της Anagnostou-Canas: “D' après l' exposé des faits par les plaignants, l' injustice subie par eux, qui consistait à une atteinte à leur intégrité et/ou à leur honneur et à leur considération, combinée par fois avec la violation de leur domicile et avec une atteinte à leurs biens, revêtait aussi un caractère extrapatrimonial. On est en présence de cas de dommages moraux de différends degrés de gravité tels que les préjudices d' agrément consécutifs aux violences physiques, **le sentiment d' humiliation après une atteinte à l' honneur, à la considération ou à la pudeur ou aux sentiment de supériorité ethnique des plaignants que ces derniers indiquaient pour accentuer le caractère outrageant de l' acte.**”. Βλ. Anagnostou-Canas (2007) 320 και υπ.79-81.

¹⁰³Palme (2009) 378: “Administrative orders (BGU III 1011, II 5 ff.) explicitly urged the petitioners to make the petitions as short as possible.”.

“documentarisation' of literature” σε αυτή την περίοδο¹⁰⁴. Πιο συγκεκριμένα, αναδεικνύεται η σχέση των αιτήσεων με τη ρητορική, η οποία αποδεικνύεται τόσο από την ανίχνευση λεξιλογίου προερχομένου από τους αττικούς ρητορικούς λόγους όσο και από την ανάδειξη ρητορικών στοιχείων στις αιτήσεις (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, πρόκληση συγκίνησης στον αναγνώστη, αναφορά στην αμοιβαία ωφέλεια του αιτούντος και του αποδέκτη της αίτησης από την ικανοποίηση του αιτήματος).

¹⁰⁴Kotsifou (2016) 180-181.

Οι αιτήσεις ως ιστορικές πηγές για την πτολεμαϊκή κοινωνία

Ο στόχος μας σε αυτό το κεφάλαιο είναι να παρουσιάσουμε με συντομία ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες που μας παρέχουν οι αιτήσεις στον βασιλιά για την κοινωνία της πτολεμαϊκής περιόδου. Ήδη στην πρώτη ενότητα της εργασίας, στην οποία κατηγοριοποιήσαμε τις *έντεύξεις*, έγιναν ορισμένες αναφορές στα παρακάτω εξεταζόμενα θέματα.

Γυναίκες

Πάμπολλες από τις αιτήσεις στον βασιλιά είτε υποβλήθηκαν από γυναίκες είτε ο αιτών κατηγορεί μέσω της αίτησης μια γυναίκα. Μόνο στη συλλογή *έντεύξεων* P.enteux. εντοπίζουμε 31 αιτήσεις, στις οποίες εμπλέκονται γυναίκες ως αιτούσες ή ως κατηγορούμενες¹⁰⁵. Από αυτές τις αιτήσεις αντλούμε πληροφορίες α) για την εργασία των γυναικών. Ένα από τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι γυναίκες ήταν η υφαντική¹⁰⁶ (P.enteux. 4). β) Για τη θέση των γυναικών στην λατρεία¹⁰⁷: στον P.enteux. 6 η αιτούσα είναι μια ιέρεια στον ναό της Ίσιδος και φαίνεται ότι είχε την ευθύνη διοίκησης του ναού, εφόσον η ίδια υποβάλλει αίτηση στον βασιλιά, προκειμένου να της δοθεί η άδεια να ανοικοδομήσει τον ναό. Ομοίως και στον P.enteux. 7 η αιτούσα είναι μια γυναίκα, μάλλον ιέρεια στον ναό, η οποία ζητά την ανοικοδόμηση του ναού. Ο P.enteux. 21 αποτελεί μαρτυρία της ύπαρξης θιάσων γυναικών. Κατά πάσα πιθανότητα αυτός ο θίασος είχε θρησκευτικό χαρακτήρα¹⁰⁸. γ) Για τα δικαιώματα των γυναικών στην περιουσία των νεκρών ανδρών τους. Στον P.enteux. 22 η χήρα Νίκαια μετά τον θάνατο και του γιου της ζητά να ορισθεί ένας άλλος άνδρας ως *κύριος*¹⁰⁹ της, για να μη ζημιωθεί η περιουσία του άνδρα της, δ) για το δικαίωμα των γυναικών να ζητήσουν την αποκατάσταση της προίκας τους σε περίπτωση που οι άνδρες τους τις αδικούν (P.enteux. 23). Ωστόσο, οι κατηγορίες μιας γυναίκας ενάντια στον άνδρα της δεν περιορίζονταν στο θέμα της προίκας. Στον P.enteux. 24 η Θετοσίρις κατηγορεί τον άνδρα της, γιατί την είχε βάλει να

¹⁰⁵P.enteux. 4, P.enteux. 6, P.enteux. 7, P.enteux. 8, P.enteux. 9, P.enteux. 10, P.enteux. 13, P.enteux. 19, P.enteux. 20, P.enteux. 21, P.enteux. 22, P.enteux. 23, P.enteux. 24, P.enteux. 26, P.enteux. 30, P.enteux. 31, P.enteux. 32, P.enteux. 33, P.enteux. 44, P.enteux. 45, P.enteux. 49, P.enteux. 50, P.enteux. 64, P.enteux. 69, P.enteux. 79, P.enteux. 80, P.enteux. 81, P.enteux. 82, P.enteux. 83, P.enteux. 86, P.enteux. 105. Γυναίκες εμπλέκονται και στις παρακάτω αιτήσεις: P.Cair.Zen. IV 59620, P.Cair.Zen. IV 59621, P.Hib. II 201, P.Hib. II 235, P.Mich. I 71, P.Petr. III 27, P.Sorb. III 103, P.Sorb. III 109, P.Sorb. III 110, P.Sorb. III 111, P.Sorb. III 113, P.Stras. II 98, P.Tebt. III 771, SB VI 9065, SB VIII 9681, SB XVI 12687, UPZ I 3, UPZ I 4, UPZ I 18, UPZ I 19, UPZ I 20.

¹⁰⁶Η υφαντική ήταν ένα από τα συνηθέστερα γυναικεία επαγγέλματα. Parca (2012) 326. Οι υφάντρες δούλευαν στο σπίτι τους ή σε μικρές επιχειρήσεις ή σχετιζόνταν με το κρατικό μονοπώλιο.

¹⁰⁷Για σύντομες πληροφορίες που μας παρέχουν οι πάπυροι για τις ιέρειες στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο βλ. Parca (2012) 319-320.

¹⁰⁸Guéraud, P.enteux., 20-21, στην εισαγωγή.

¹⁰⁹Modrzejewski (2010) 18. Οι γυναίκες χρειάζονταν έναν *κύριο*, προκειμένου να μπορούν να φέρουν εις πέρας τις διάφορες δικαστικές ενέργειες, στις οποίες εμπλέκονται.

δανειστεί χρήματα εκ μέρους του και ακόμα δεν της τα έχει επιστρέψει, με αποτέλεσμα αυτή να μη δύναται να ξεχρεώσει τον δανειστή της. ε) Ίσως για την υποχρέωση που είχαν και οι κόρες εκτός από τους γιους να παρέχουν ένα οικονομικό βοήθημα στους ηλικιωμένους γονείς τους (P.Entreux. 26). στ) Για την ύπαρξη επιτρόπων μια ανήλικης γυναίκας σε περίπτωση θανάτου του πατέρα της (P.Entreux. 32). ζ) Για την προικοδότηση των γυναικών. Στην περίπτωση που μια γυναίκα έπαιρνε προίκα από έναν συγγενή της, δεν είχε κανένα άλλο δικαίωμα στην περιουσία του σε περίπτωση που αυτός πεθάνει. Μια μαρτυρία για αυτό το θέμα βρίσκουμε στον P.Entreux. 9, στον οποίο ένας άνδρας κατηγορεί την θεία του, η οποία, παρόλο που πήρε προίκα από τον πατέρα του, δε λέει να φύγει από το σπίτι που ανήκει πλέον στον άνδρα λόγω του θανάτου του πατέρα του. Ο αιτών τονίζει ότι η θεία του δεν έχει κανένα δικαίωμα στο σπίτι, εφόσον ο πατέρα του την είχε προικίσει¹¹⁰.

Τα παπυρολογικά έγγραφα – ανάμεσά τους και οι αιτήσεις – αναφέρονται σε γυναίκες που είχαν κυρίου. Ωστόσο, υπάρχουν ακόμη και μαρτυρίες, οι οποίες φανερώνουν ότι οι γυναίκες μπορούσαν να φέρουν εις πέρας τις εκάστοτε δικαστικές διαδικασίες χωρίς τη βοήθεια του κυρίου τους, όταν αυτός απουσίαζε¹¹¹. Οι γυναίκες και τα ανήλικα τέκνα χρειάζονταν έναν κύριο, όταν απευθύνονταν σε έναν συγγραφοφύλακα ή αγορανόμο. Για τον λόγο αυτό στην αίτηση P.Entreux. 49 ένας πατέρας υποστηρίζει ότι ο γιος του, αν και είναι ανήλικος, σύναψε μόνος του δάνειο χωρίς την παρουσία του κυρίου του ενώπιον του συγγραφοφύλακα για χάρη μιας εταίρας συνοδευόμενης από τον κύριό της¹¹². Υπήρχαν βέβαια και γυναίκες, οι οποίες λόγω της αδυναμίας τους επιθυμούσαν να έχουν έναν κύριο, όπως για παράδειγμα η Νίκαια στον P.Entreux. 22¹¹³. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Νίκαια δεν αντιλαμβάνεται την ύπαρξη ενός κυρίου ως υποβιβασμό της γυναίκας μέσα στα πλαίσια μιας πατριαρχικής κοινωνίας. Η Νίκαια δεν αντιλαμβάνεται τον κύριο ως κάποιον που έχει εξουσία πάνω της, αλλά ως τον εγγυητή της προστασίας της περιουσίας της¹¹⁴.

Γονείς, παιδιά, ορφανά

Σχετικά με τους ηλικιωμένους γονείς και τα παιδιά τους έχουμε ήδη εξετάσει τους P.Entreux. 25 και P.Entreux. 26. Μπορούμε, ωστόσο, να κάνουμε εδώ λίγες ακόμα παρατηρήσεις. Στην κλασική Αθήνα υπήρχε νόμος που υποχρέωνε τον άνδρα να συντηρεί τον ηλικιωμένο πατέρα του

¹¹⁰Βλ. Guéraud, P.Entreux., 9, σχόλιο στον στ.8, και Vélissaropoulos-Karakostas (2011), T.2, 514-515.

¹¹¹Vélissaropoulos-Karakostas (2011), T.1, 238 και υπ.83.

¹¹²Τι ισχύει όμως, στην περίπτωση που ο ανήλικος γιος γνώριζε την απάτη της εταίρας; Η Βελισσαροπούλου υποστηρίζει ότι σε μια τέτοια περίπτωση δεν είναι υποχρεωτική η ακύρωση του συμβολαίου. Ωστόσο, στην αίτησή μας ο γιος δεν συνοδεύεται από τον κύριό του. Βλ. Vélissaropoulos-Karakostas (2011), T.2, 220.

¹¹³Vélissaropoulos-Karakostas (2011), T.1, 240-241.

¹¹⁴Ramsey (2016) 727.

(*γηροτροφεῖν*¹¹⁵). Αν ο γιος δεν τηρούσε την υποχρέωση αυτή απέναντι στον πατέρα του, τότε ο πατέρας του είχε τη δυνατότητα να τον κατηγορήσει (*γραφὴ γονέων κακώσεως*). Ο γιος μπορούσε να τιμωρηθεί ακόμα και με στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του. Με αυτόν τον τρόπο η αθηναϊκή κοινωνία παρείχε ασφάλεια στους πατέρες. Επιπλέον, οι Αθηναίοι άνδρες όφειλαν – και αυτό αποτελούσε προσδοκία της κοινωνίας – να αγαπούν, να σέβονται και να υπακούουν στους γονείς τους¹¹⁶. Στην ελληνιστική Αίγυπτο ο πατέρας μιας ελληνικής οικογένειας έχει κυρίαρχη θέση σε αυτή. Αυτός αποφασίζει αν θα μεγαλώσει τα παιδιά του ή αν θα τα εκθέσει σε έναν χώρο συγκέντρωσης απορριμάτων¹¹⁷. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά επωμίζονται το καθήκον της διατροφής του ηλικιωμένου πατέρα τους. Στην ελληνική παράδοση τα αγόρια έχουν αυτή την υποχρέωση, γιατί ο πατέρας τους τους παρείχε την αρμόζουσα εκπαίδευση. Ο Modrzejewski υποστηρίζει, ότι οι παπυρικές μαρτυρίες παραπόνων από την πλευρά των πατέρων σχετικά με την αδιαφορία των παιδιών τους¹¹⁸, συνιστά μαρτυρία της παρουσίας της ελληνικής παράδοσης στην Αίγυπτο κατά τον 3αι. π.Χ.¹¹⁹. Εκτός από τους παπύρους σχετικά με την παραμέληση των πατέρων, ο P.enteux. 49 μας δίνει την πληροφορία ότι ένα ανήλικο αγόρι δεν ήταν σε θέση να πάρει ένα δάνειο χωρίς να έχει την έγκριση του πατέρα του¹²⁰. Στον προαναφερθέντα πάπυρο ο πατέρας κατηγορεί την γυναίκα που ξελόγιασε τον ανήλικο γιο του και τον έπεισε να συνάψει ένα δάνειο. Ο πατέρας ισχυρίζεται ότι το δανειακό συμβόλαιο είναι πλαστό και παράνομο.

Συχνά οι συγγενείς επιχειρούσαν να εκμεταλλευτούν τα ορφανά και να ιδιοποιηθούν ένα μέρος της περιουσίας τους. Για παράδειγμα, στον P.enteux. 9 ένα ορφανό, ο Απολλώνιος, αδικείται από τη θεία του, η οποία δε φεύγει από το σπίτι που κληρονόμησε ο Απολλώνιος από τον πατέρα του (πρβ. P.enteux. 10, P.enteux. 15, P.enteux. 18, P.enteux. 68).

Κληρούχοι

Στο περιεχόμενο των αιτήσεων που αφορούν στους κληρούχους αναφερθήκαμε ήδη στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας. Εδώ θα αναφερθώ στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να γίνουν κατανοητές οι εν λόγω αιτήσεις. Η βίαιη συμπεριφορά των κληρούχων απέναντι στους ανθρώπους που όφειλαν να τους παραχωρήσουν ένα μέρος να μείνουν αποτελούσε ένα σημαντικό πρόβλημα,

¹¹⁵Για τη *γηροτροφία* βλ. τις πρόσφατες μελέτες των Cantarella και Leão στον προτελευταίο τόμο των πρακτικών της *Gesellschaft für griechische und hellenistischen Rechtsgeschichte*, Symposion. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte. Cantarella (2015), Leão (2015).

¹¹⁶Cantarella (2010) 6-8.

¹¹⁷Βλ. αναλυτικά Modrzejewski (2010) 16.

¹¹⁸Περίεργως ο Modrzejewski αναφέρεται μόνο στον P.enteux. 25 και όχι και στον P.enteux. 26. Βλ. Modrzejewski (2010) 17, υπ.9.

¹¹⁹Modrzejewski (2010) 16-17.

¹²⁰Modrzejewski (2010) 17 και υπ.11.

το οποίο επιθυμούσε να λύσει ο βασιλιάς. Στον P.Hal. 1, ο οποίος χρονολογείται μετά το 249 π.Χ. και περιέχει χωρία με ποικίλη θεματική, εντοπίζουμε ένα διάταγμα του βασιλιά Πτολεμαίου (μάλλον του Φιλάδελφου) προς τον Αντίοχο, από τον οποίο ζητά να συντάξει ένα πρόσταγμα με το οποίο θα τερματισθεί η επιθετική συμπεριφορά των κληρούχων απέναντι στους ιδιοκτήτες των σταθμών. Ο λόγος του βασιλιά ξεκινά με την εξής επισήμανση: «(hand 5) βασιλεύς Πτολεμαῖος Αντιόχῳ χαίρειν. περὶ τῆς σταθμοδοσίας τῶν στρατιωτῶν ἀκούομεν πλείω τινὰ βίαν γίνεσθαι τὰς καταλύσεις παρὰ τῶν οἰκονόμων οὐ λαμβανόντων, ἀλλ' αὐτῶν εἰς τὰς οἰκίας εἰσπηδόντων τοὺς ἀνθρώπους ἐγβάλλοντας βίαι ἐνοικῖν.» (166-170¹²¹). Επιπλέον, στη συνέχεια του συγκεκριμένου αποσπάσματος ο βασιλιάς αναφέρεται και σε άλλες άδικες συμπεριφορές των κληρούχων. Όταν οι κληρούχοι αποχωρούσαν από τον σταθμό, δεν έδιναν πίσω τον χώρο τους στους ιδιοκτήτες, αλλά αντιθέτως σφράγιζαν τα δωμάτιά τους, για να τα ξαναχρησιμοποιήσουν, όταν επιστρέψουν, είτε τα εκμίσθωναν σε τρίτα πρόσωπα. Ο βασιλιάς ζητά ακόμα να επιτελείται με τον αρμόζοντα τρόπο η παράδοση των σταθμών από τους οικονόμους στους κληρούχους. Στον P.Hib. II 198 βρίσκουμε επίσης βασιλικά προστάγματα του 3αι. π.Χ., αποσπασματικά σωζόμενα, τα οποία αφορούν σε σταθμό και κληρούχους ιππείς. Υπάρχουν φυσικά και άλλα προστάγματα που αφορούν στους κληρούχους, όπως για παράδειγμα τα διατάγματα C.Ord.Ptol. 5-10, τα οποία έχουν να κάνουν με τη νομική υπόσταση των σταθμών, το C.Ord.Ptol. 32, το οποίο αφορά στους κληρούχους του Αρσινοΐτη νομού, αλλά δε γνωρίζουμε το ακριβές περιεχόμενό του, γιατί είναι αρκετά αποσπασματικό, και το C.Ord.Ptol. 54, στο οποίο βρίσκουμε διατάγματα του βασιλιά που ευνοούν τους κληρούχους. Τέλος, διαθέτουμε και τον P.Petr. III 20, ο οποίος αφορά σύμφωνα με τον αιτούντα σε παραβίαση βασιλικού προστάγματος σχετικό με σταθμούς.

Κοινωνική ζωή

Η συνύπαρξη ανθρώπων διαφορετικών εθνικοτήτων στην Αίγυπτο δεν ήταν πάντα αρμονική, όπως έχει γίνει φανερό από την πραγμάτευση του θέματός μας έως τώρα. Συχνά ένας Έλληνας κατηγορεί έναν Αιγύπτιο και αντιστρόφως για άσκηση λεκτικής και σωματικής βίας ή εκφοβισμό. Ακόμα και ένας κάτοχος σε ναό, ο Πτολεμαῖος, ο οποίος ήταν Έλληνας, διαμαρτυρόταν συχνά για την βίαιη συμπεριφορά των ντόπιων ιερέων του ναού. Οι αιτήσεις μαρτυρούν ότι η διάπραξη αδικημάτων ήταν συχνό φαινόμενο. Αρκετά από τα αδικήματα αφορούν στην πρόκληση σωματικών τραυματισμών (βλ. π.χ. P.Enteux. 72, P.Enteux. 77, P.Enteux. 83), τα οποία ενίοτε χαρακτηρίζονται ως ύβρεις, και στις κλοπές¹²². Με τις αιτήσεις στον βασιλιά οι άνθρωποι είχαν τη

¹²¹C.Ord.Ptol. 24. Για τη συλλογή των βασιλικών προσταγμάτων βλ. Lenger (1964).

¹²²Για τα διάφορα «αδικήματα» κατά την πτολεμαϊκή περίοδο [Έτσι αποδίδω τη γερμανική λέξη *delikt*, την οποία χρησιμοποιεί ο Rupprecht. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Bagnall, η λέξη *delikt* (*delictum*) είναι δάνειο από το ρωμαϊκό

δυνατότητα να ακουστούν τα αιτήματά τους.

Τα γυμνάσια αποτελούσαν κέντρο της εκπαιδευτικής ζωής για τους Έλληνες. Μπορεί να χτίζονταν από ιδιώτες, αλλά είχε καλλιεργηθεί μια σχέση ανάμεσα στο γυμνάσιο και τον βασιλιά. Όπως είδαμε και στον P.Enteux. 8 το γυμνάσιο, στο οποίο γίνεται αναφορά στη συγκεκριμένη αίτηση, ήταν αφιερωμένο στον βασιλιά. Επιπλέον, τα C.Ord.Ptol. 48-49 αποτελούν μια ακόμα μαρτυρία για την καλή σχέση που υπήρχε ανάμεσα στα γυμνάσια και τον βασιλιά: τα μέλη ενός γυμνασίου που βρίσκεται στην περιοχή Όμβοι της νότιας Αιγύπτου (σημερινό Kom Ombo) έστειλαν επιστολή στον Πτολεμαίο Β' Ευεργέτη και στη βασίλισσα Κλεοπάτρα, η οποία περιείχε ένα αίτημα, το οποίο δεν έχει σωθεί. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι το βασιλικό ζεύγος απάντησε θετικά στο αίτημα και τα μέλη του γυμνασίου ύψωσαν στήλη, η οποία θα λειτουργούσε ως αποδεικτικό στοιχείο για τα προνόμια που παραχώρησε το βασιλικό ζεύγος στο γυμνάσιο.

Σημαντικό στοιχείο της ζωής των Ελλήνων στην Αίγυπτο ήταν και τα λουτρά. Σε δύο από τις εξεταζόμενες αιτήσεις στον βασιλιά (P.Enteux. 82, P.Enteux. 83) τα λουτρά αποτελούν το «σκηνικό» της υπόθεσης. Είναι βέβαιο ότι σε αυτά θα είχαν συμβεί αρκετά περιστατικά βίας, εφόσον τα λουτρά αποτελούσαν ακόμη χώρο συγκέντρωσης και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Οι πάπυροι αυτοί αποδεικνύουν την ύπαρξη *βαλανείων* κατά τον 3αι. π.Χ. στην Αίγυπτο. Από τον P.Enteux. 82 πληροφορούμαστε για το επάγγελμα του *παραχύτη*¹²³ στο δημόσιο λουτρό, για την ύπαρξη ξεχωριστού χώρου για άνδρες και γυναίκες («*ἐν τῷ γυναικείῳ θόλῳ*»), για το μέρος που βρίσκεται αρχικά αυτός που θέλει να πλυθεί («*θόλος*») και για τον τρόπο που λούζεται (με τη βοήθεια του *παραχύτη*). Η άλλη αίτηση μας δίνει την πληροφορία ότι ο *θόλος* περιείχε πυέλους με ζεστό νερό¹²⁴.

δίκαιο και επομένως είναι αμφίβολο κατά πόσο δικαιούμαστε να χρησιμοποιήσουμε έναν μεταγενέστερο ρωμαϊκό όρο για την πτολεμαϊκή περίοδο. Βλ. Bagnall (1991) 149-150] βλ. Rupprecht (1991). Ο Rupprecht εξετάζει παπύρους που αφορούν σε ανθρωποκτονίες, πρόκληση τραυματισμών, ύβρεις, ληστείες και κλοπές. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι για τις ανθρωποκτονίες, τις ληστείες και τις κλοπές η διαδικασία για την απόδοση δικαιοσύνης γινόταν με την παρέμβαση του κράτους, γιατί η ποινή είχε δημόσιο χαρακτήρα, ενώ για τον τραυματισμό και τις ύβρεις δεν παρεμβαίνουν κρατικοί μηχανισμοί, γιατί η ποινή αφορά μόνο στα συγκεκριμένα άτομα που εμπλέκονται στην υπόθεση. Βλ. Rupprecht (1991) 146. Σχετικά με την *ύβρη* η Anagnostou-Canas επισημαίνει ότι τις περισσότερες φορές αυτή έχει να κάνει με σωματική επίθεση και την πρόκληση τραυματισμών. Προσθέτει όμως ότι η κατηγορία για *ύβρη* μπορούσε να περιλαμβάνει αναφορές σε απειλές, εισβολή σε σπίτι και κλοπή αντικειμένων από αυτό, ξεγύμνωμα κάποιου σε δημόσιο χώρο (βλ. π.χ. P.Enteux. 79) κλπ.. Η διάκριση των κατηγοριών για *ύβρη* και σωματικό τραυματισμό δεν είναι διακριτή. Anagnostou-Canas (2007) 316 και υπ.54.

¹²³Ο *παραχύτης* έριχνε νερό σε αυτούς που λούζονταν, για να ξεπλυθούν από το σαπούνι. Βλ. Guéraud, P.Enteux., 82, σχόλιο στον στ.3.

¹²⁴el-Khashab (1949) 8-9.

Συμπεράσματα

Μια νέα μελέτη των αιτήσεων στον βασιλιά ήταν επιθυμητή, καθώς έχουν περάσει αρκετά χρόνια από τις θεμελιώδεις μελέτες των Guéraud, Cavassini, Di Bitonto και White. Ο κατάλογος με τις αιτήσεις στον βασιλιά της Di Bitonto περιέχει μόλις 173 παπύρους, ενώ για τη συγγραφή αυτής της εργασίας μελετήθηκαν 259 πάπυροι.

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας ανέδειξε την ποικιλομορφία των θεμάτων των αιτήσεων. Διαθέτουμε αιτήσεις που έχουν να κάνουν με συμβόλαια, δάνεια, υποθήκες, κληρονομικά και οικογενειακά ζητήματα, βίαια περιστατικά, κλοπές, ανοικοδόμηση κτιρίων, ναών, γυμνασίων, κληρούχους και αξιωματούχους, απαγωγές, αποφυλακίσεις, εξοφλήσεις χρεών, φόρους κλπ.. Είναι φανερό – παρά το γεγονός ότι έχει σωθεί μόνο ένα μικρό μέρος των αιτήσεων – ότι οι ντόπιοι και Έλληνες κατέφευγαν συχνά στην υποβολή αιτήσεων για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους.

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας είχε ως στόχο την μελέτη της επιχειρηματολογίας των αιτούντων. Επέλεξα να μελετήσω εκείνες τις αιτήσεις που παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον ως προς την επιχειρηματολογία. Οι αιτούντες προσπαθούν να παρουσιάσουν με πειστικότητα και αληθοφάνεια την υπόθεσή τους καταφεύγοντας στις εξής τακτικές: οι ίδιοι παρουσιάζουν τον εαυτό τους ως θύμα και τον αντίπαλό τους ως θύτη. Προβάλλουν επιπλέον μια καλή εικόνα για τον εαυτό τους και δε διστάζουν να επιτεθούν στο ήθος του αντιπάλου τους θυμίζοντάς μας τους δικανικούς λόγους της κλασικής Αθήνας. Δίνουν έμφαση στη δική τους αδυναμία, την οποία εκμεταλλεύονται αυτοί που τους αδικούν. Οι αιτούντες γίνονται συχνά θύματα εξαιτίας της σωματικής τους αδυναμίας ή της διαφορετικής τους εθνικότητας. Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν δείχνει την απάτη, το δόλο, την επιβουλή, το κακό ήθος των αντιπάλων τους (π.χ. *άντιπαραγωγή, επιπλέκειν, καταφθειραι, έπιβολήν σχόντος, διασεισαι, κακίας εχειν, ένεδρευόμενον, άγνωμονέστατος, παραλογισθείς, βιαίου άνθρώπου* κλπ.). Ορισμένες φορές περιγράφουν με παραστατικότητα και αρκετές λεπτομέρειες την υπόθεσή τους, προκειμένου να φανούν πειστικοί. Απευθύνονται στον βασιλιά με ευγένεια και σε μερικές περιπτώσεις τονίζουν τη δική τους ασημαντότητα απέναντι στον βασιλιά, για να κερδίσουν την εύνοιά του. Σε άλλες περιπτώσεις υπονοούν ότι η επέμβαση του βασιλιά κρίνεται αναγκαία, καθώς δε βλάπτονται μόνο αυτοί αλλά και τα συμφέροντα του βασιλιά. Νομίζω ότι οι αιτήσεις στον βασιλιά, τουλάχιστον αυτές που εξετάστηκαν στη δεύτερη ενότητα λόγω του αυξημένου ενδιαφέροντός που παρουσιάζουν χάρη στην επιχειρηματολογία τους, τις τεχνικές πειθούς και συγκίνησης που χρησιμοποιούν οι αιτούντες, μπορούν να αποτελέσουν σημαντική έμμεση μαρτυρία για τη ρητορική παιδεία της ελληνιστικής περιόδου. Εκτός λοιπόν από τους παπύρους με σχολικά κείμενα οι αιτήσεις, ένα δηλαδή είδος εγγράφου, μπορούν κατά τη γνώμη μου να αποτελέσουν μια ακόμα απόδειξη της ύπαρξης ρητορικής εκπαίδευσης κατά την

εξεταζόμενη περίοδο.

Στο τρίτο κεφάλαιο έγινε αναφορά σε ιστορικές πληροφορίες που μας προσφέρουν οι αιτήσεις στον βασιλιά για την πτολεμαϊκή κοινωνία. Περιγράψαμε τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι αιτήσεις για τις γυναίκες, τα παιδιά, τη σχέση του πατέρα με τα παιδιά, τους κληρούχους και την κοινωνική ζωή.

Φυσικά πολλά πράγματα μένουν ακόμα να μελετηθούν σχετικά με τις αιτήσεις στον βασιλιά. Εκτός από την αναλυτική εξέταση τους από ιστορική σκοπιά οι αιτήσεις μπορούν να εξετασθούν περαιτέρω από φιλολογική και ιδίως γλωσσολογική σκοπιά. Η μελέτη των αιτήσεων που απευθύνονται σε άλλους αξιωματούχους είναι αναγκαία, καθώς έτσι μπορούμε να έχουμε μια συνολική εικόνα για τις αιτήσεις της πτολεμαϊκής περιόδου. Με αφορμή την πρόσφατη διατριβή της Κορολή για τις ιδιωτικές επιστολές¹²⁵ και έχοντας υπόψη μας ότι και οι αιτήσεις αποτελούν, όπως είπαμε ήδη στην εισαγωγή, ένα είδος επιστολής, θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν οι αιτήσεις στον βασιλιά ή και στους άλλους αξιωματούχους με τον τρόπο που η Κορολή μελέτησε τις ιδιωτικές επιστολές, δηλαδή με βάση τις αρχές της κειμενογλωσσολογίας και της πραγματολογίας.

¹²⁵Κορολή (2016).

Βιβλιογραφία

- Anagnostou-Canas, B. 2007. «La réparation du préjudice dans les papyrus grecs d' Égypte», στο E. Cantarella (εκδ.), *Symposion 2005. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Salerno, 14.-18. September 2005). Comunicazioni sul diritto greco ed ellenistico (Salerno, 14-18 Settembre 2005)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 19, Wien: 307-326.
- Armoni, Ch. 2005. «Enteuxis mit Erwähnung der Verpfändung eines ἀμπελῶν (P. Heid. Inv. G 5017 Verso)», *APF* 51: 208-227.
- Armoni, Ch. 2007. «Lesungs- und Interpretationsvorschläge zu dokumentarischen Papyri», *ZPE* 160: 227-231.
- Bagnall, R. S. 1989. «Official and Private Violence in Roman Egypt», *BASP* 26.3: 201-216.
- Bagnall, R.S. 1991. «Response to Hans-Albert Rupprecht», στο M. Gagarin (εκδ.), *Symposion 1990. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Pacific Grove, California, 24.-26. September 1990)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 8, Köln-Weimar-Wien: 149-152.
- Bastianini, G. 1981. «Un abbozzo di enteuxis (P.Vindob. Barbara 9)», *ZPE* 44: 147-152.
- Bauschatz, J. 2005. «Three Duke Petitions», *ZPE* 152: 187-196.
- Bickermann, E. 1930. «Beiträge zur antiken Urkundengeschichte III», *APF* 9: 155-188.
- Boyaval, B. 2004. «Notes égyptiennes», *Kentron* 20: 147-185.
- Brodersen., K. 2004. *Antiphon, Gegen die Stiefmutter und Apollodoros, Gegen Neaira (Demosthenes 59): Frauen vor Gericht*, Texte zur Forschung 84, Stuttgart.
- Cantarella, E. 2010. «Fathers and Sons in Athenian Law and Society», στο G. Thür (εκδ.),

Symposion 2009. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Seggau, 25.-30. August 2009), Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 21, Wien: 1-13.

Cantarella, E.2015. «Gerotrophia. A controversial Law», στο D.F. Leão – G. Thür (εκδ.), *Symposion 2015. Conferencias sobre a Historia do Direito grego e helenistico (Coimbra, 1-4 Setembro 2015). Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Coimbra, 1.-4. September)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 25, Wien: 55-66.

Carey, C.2007. *Lysiae orationes cum fragmentis*, Oxford Classical Texts, Oxford.

Caulfield, T. – Estner, A. – Stephens, S. 1989. «Complaints of Police Brutality (P. Mich. inv. no. 6957, 6961, and 6979)», *ZPE* 76: 241-254.

Cavassini, M.T. 1955. «Exemplum vocis enteuxeis in "Repertorio papyrorum Graecarum", quae documenta tradant Ptolemaicae aetatis», *Aegyptus* 35.2: 299-324.

Chaufray, M.-P. 2009. «Des lésônes en action dans le temple de Soknopaios à Soknopaiou Nêsos à l'époque ptolémaïque», στο P. Piacentini – C. Orsenigo (εκδ.), *Egyptian Archives. Proceedings of the First Session of the International Congress Egyptian Archives/Egyptological Archives. Milano, September 9-10, 2008*, Quaderni di Acme 111, Milano: 157-168. [Επειδή δεν είχα πρόσβαση στη μελέτη, η συγγραφέας, την οποία ευχαριστώ θερμά, μου παραχώρησε το κείμενο της μελέτης της, στο οποίο όμως η αρίθμηση των σελίδων είναι διαφορετική και το κείμενο καταλαμβάνει τις σελίδες 153-164. Ωστόσο, επειδή ο αριθμός των σελίδων είναι ίδιος και στις δύο περιπτώσεις, είναι εύκολο να αντιστοιχίσει ο αναγνώστης τις σελίδες των δύο κειμένων. Για παράδειγμα, η σελίδα 157 αντιστοιχεί στην σελίδα 153 κ.ο.κ..]

Collomp, P. 1926. *Recherces sur la chancellerie et la diplomatie des Lagides*, Paris.

Di Bitonto, A. 1967. «Le petizioni al re. Studio sul formulario», *Aegyptus* 47.1: 5-57.

Di Bitonto, A. 1968. «Le petizioni ai funzionari nel periodo tolemaico. Studio sul formulario», *Aegyptus* 48.1: 53-107.

Dilts, M.R. 2009. *Demosthenis orationes. T. IV*, Oxford Classical Texts, Oxford.

Dreher, M. 2010. «Gerichtsverfahren vor den Göttern? - "Judicial Prayers" und die Kategorisierung der *Defixionum Tabellae*», στο G. Thür (εκδ.), *Symposion 2009. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Seggau, 25.-30. August 2009)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 21, Wien: 301-335.

el-Khashab, A. *Ptolemaic and Roman Baths of Kôm el Ahmar*, Supplément aux Annales du Service des Antiquités de l’Egypte 10, Le Caire.

Hauken, T. 1998. *Petition and Response. An Epigraphic Study of Petitions to Roman Emperors 181-249*, Monographs from the Norwegian Institute at Athens 2, Bergen.

Hengstl, J. 1997. «Petita in Petitionen gräko-agyptischer Papyri», στο G. Thür – J. Vélissaropoulos-Karakostas (εκδ.), *Symposion 1995. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Korfu, 1.-5. September 1995)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 11, Köln-Weimar-Wien: 265-289.

Hombert, M. 1947. «Emiel Lavigne, De Epistates van het Dorp in Ptolemaeisch Egypte», *AC* 16.2: 414-415.

Jördens, A. 2007. «Antwort auf Barbara Anagnostou-Canas», στο E. Cantarella (εκδ.), *Symposion 2005. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Salerno, 14.-18. September 2005). Comunicazioni sul diritto greco ed ellenistico (Salerno, 14-18 Settembre 2005)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 19, Wien: 327-334.

Κορολή, Αικ. 2016. *Το Αίτημα στις Ελληνικές Ιδιωτικές Επιστολές σε Παπύρους και Όστρακα. Από την εποχή του Αυγούστου έως το τέλος της αρχαιότητας*, Αθήνα.

Kotsifou, C. 2016. «Prayers and petitions for justice. Despair and the 'crossing of boundaries' between religion and law», *Tyche* 31: 167-199.

Kremmydas, C. 2013. «Hellenistic Oratory and the Evidence of Rhetorical Exercises», στο C.

- Kremmydas – K. Tempest (εκδ.), *Hellenistic Oratory. Continuity and Change*, Oxford: 139-163.
- La'da, C. – Papathomas, A. 2015. «Enteuxis Concerning Illegal Sale of Cedria», *Tyche* 30: 81-90.
- Lausberg, H. 1998. *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation of Literary Study*, (trans. D.E. Orton – R.D. Anderson), Leiden-Boston-Köln.
- Lavigne, E. 1945. *De Epistates van het Dorp in Ptolemaeisch Egypte*, *Studia Hellenistica* 3, Lovanii.
- Leão, D.F. 2015. «*Gerotrophia*. Response to Eva Cantarella», στο D.F. Leão – G. Thür (εκδ.), *Symposion 2015. Conferencias sobre a Historia do Direito grego e helenistico (Coimbra, 1-4 Setembro 2015). Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Coimbra, 1.-4. September)*, *Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte* 25, Wien: 67-74.
- Lenger, M.-Th. 1953. «La notion de "bienfait" (philanthropon) royal et les ordonnances des rois Lagides», στο *Studi in Onore di Vincenzo Arangio-Ruiz nel XLV anno del suo insegnamento*, τόμ. A', Napoli: 483-499.
- Lenger, M-Th. 1964. *Corpus des ordonnances des Ptolémées: (C. Ord. Ptol.)*, Bruxelles.
- Lewis, N. 1986. *Greeks in Ptolemaic Egypt. Case Studies in the Social History of the Hellenistic World*, Oxford-New York.
- Maehler, H. 1987. «Eine neue ptolemäische Enteuxis», *AFP* 33: 23-31.
- Mandilaras, B.G. 2003. *Isocrates. Opera omnia. Vol.II-III*, München-Leipzig.
- Modrzejewski, L.M. 2008. «La monarchie lagide est-elle un "État de droit"? Sanctions des atteintes à la sûreté et à l'économie du royaume», στο E. Harris – G.Thür (εκδ.), *Symposion 2007. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Durham, 2.-6. September 2007)*, *Papers on Greek and Hellenistic Legal History (Durham, September 2-6 2007)*, *Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte* 20, Wien: 229-245.

Modrzejewski, J.M. 2010. «Père et fils dans l'Égypte hellénistique. Réponse à Eva Cantarella», στο G. Thür (εκδ.), *Symposion 2009. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Seggau, 25.-30. August 2009)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 21, Wien: 15-21.

Montevecchi, O. 1973. *La papirologia*. Manuali Universitari. 1. Per lo studio delle Scienze dell'Antichità, Torino.

Mullins, T.Y. 1962. «Petition as a Literary Form», *NT* 5.1: 46-54.

Palme, B. 2009. «The Range of Documentary Texts: Types and Categories», R.S. Bagnall (εκδ.), *The Oxford Handbook of Papyrology*, Oxford: 358-394.

Papathomas, A. 2009. «Zur captatio benevolentiae in den griechischen Papyri als Zeugnis für die Mentalitätsgeschichte der Römerzeit. Die Verherrlichung des Adressaten und die Selbsterabsetzung des Ausstellers in den Petitionen an Herrscher und Behörden», στο E.Karamalengou – E. D. Makrygianni (εκδ.), *Αντιφιλήσις. Studies on Classical, Byzantine and Modern Greek Literature and Culture in Honour of John-Theophanes A. Papademetriou*, Stuttgart: 486-496.

Parca, M. 2002. «Violence by and against Women in Documentary Papyri from Ptolemaic and Roman Egypt», στο H. Melaerts – L. Mooren (εκδ.), *Le rôle et le statut de la femme en Égypte hellénistique, romaine et byzantine. Actes du colloque international, Bruxelles-Leuven 27-29 novembre 1997*, *Studia Hellenistica* 37, Paris-Leuven-Sterling-Virginia: 283-296.

Parca, M. 2012. «The Women of Ptolemaic Egypt: The View from Papyrology», στο S.L. James – S. Dillon (εκδ.), *A Companion to Women in the Ancient World*, Oxford: 316-328.

Phillips, D.D. 2013. *The Law of ancient Athens*, Ann Arbor.

Pintaudi, R. 1996. «A proposito di PSI Congr. XXI 6», *ZPE* 11: 189-190.

Ramsey, G. 2016. «Hellenistic women and the law: agency, identity, and community», στο S.L.

Budin – J.M. Turfa (εκδ.), *Women in Antiquity. Real women across the Ancient World*, London-New York: 726-738.

Rupprecht, H.A. 1991. «Straftaten und Rechtsschutz nach den griechischen Papyri der ptolemäischen Zeit», στο M. Gagarin (εκδ.), *Symposion 1990. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Pacific Grove, California, 24.-26. September 1990)*, Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 8, Köln-Weimar-Wien: 139-148.

Rupprecht, H.A. 2000. «Rechtsalltag im Spiegel der griechischen Papyri Ägyptens», *MEP*: 53-68.

San Nicolò, M. 1913. *Ägyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer*, erster Band, München.

Scheerlinck, E. 2012. «Inheritance disputes and violence in women's petitions from Ptolemaic Egypt», *Papyrologica Lupiensia* 20-21 (2011-2012): 163-176.

Scherer, J. 1985. «Six "enteuxeis" de Mouchis», *YCIS* 28: 57-66.

Schwendner, G. – Sijpesteijn P.J. 1994. «An Enteuxis from the Zenon Archive from a Female Plaintiff», *AncSoc* 25: 141-149.

Seidl, E. 1962². *Ptolemäische Rechtsgeschichte*, Glückstadt-Hamburg-New York.

Stavrianopoulou, E. 2012. «Τοῦ δικαίου τυχεῖν oder: Die Macht der Bitte», στο C. Kuhn (εκδ.), *Politische Kommunikation und öffentliche Meinung in der antiken Welt*, Stuttgart: 123-149.

Thompson, D.J. 1988. *Memphis under the Ptolemies*, Princeton-New Jersey.

Thompson D. J. 2012. «P. Enteux. 27 and the Nile Transport of Grain under the Ptolemies», στο P. Schubert (εκδ.), *Actes du 26e Congrès international de papyrologie. Genève, 16-21 août 2010*, Genève: 751-754.

Vélissaropoulos-Karakostas, J. 2010. «“Gebete um Gerechtigkeit”. Réponse à Martin Dreher», στο G. Thür (εκδ.), *Symposion 2009. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*

(Seggau, 25.-30. August 2009), Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 21, Wien: 337-348.

Vélissaropoulos-Karakostas, J. 2011. *Droit grec d'Alexandre à Auguste (323 av. J.-C. - 14 ap. J.-C.). Personnes – biens – justice, T. 2*, Athènes.

Visser, E. 1946. «A petition to Queen Cleopatra (P.Berl.Inv. 16277)», στο M. David – B.A. van Groningen – E.M. Meijers (εκδ.), *Symbolae ad Jus et Historiam Antiquitatis pertinentes Julio Christiano van Oven dedicatae (Symbolae van Oven)*, Leiden: 116-121.

Volt, I. 2011. «Identity and Ethnic Friction in Greek Papyrus Letters from Egypt», στο T. R. Kämmerer (εκδ.), *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions. Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume*, Acta Antiqua Mediterranea et Orientalia 1, Münster: 333-340.

von Woess, F. 1923, *Das Asylwesen Ägyptens in der Ptolmäerzeit und die spätere Entwicklung. Eine Einführung in das Rechtsleben Ägyptens besonders der Ptolemäerzeit*, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte 5, München.

Webb, R. 2009. *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Farnham.

Welles, C.B. 1934. *Royal Correspondence in the Hellenistic Period. A Study in Greek Epigraphy*, New Haven.

White, J.L. 1972. *The Form and Structure of the Official Petition: A study in Greek Epistolography*, Society of Biblical Literature. Dissertation series 5, Missoula.

Will, É. 1985. «Pour une "anthropologie coloniale" du monde hellénistique», στο J. W. Eadie – J. Ober (εκδ.), *The Craft of the Ancient Historian. Essays in Honor of Chester G. Starr*, Lanham: 273-301.

Wolff, H.S. 1970². *Das Justizwesen der Ptolemäer*, München.